

Kiraaka: Te tataro.

Tibiika: *Before I say the Lord's prayer, may I request each and everyone of you present this morning that after the Lord's prayer, be join me in a silent moment of love, a minute to remember and pay tribute to our good colleague and friend, member of parliament namely, Mr. Tamwi Naotarai, and Mr. Bakeua Bakeua Tekitaa who have recently and sadly passed away due to illness.*

Kam rabwa Taan Tei ni kabane.

TE KATUEA

Kiraaka: Te katuea. Ao e a taitaoka te Tia Tei ni kerake nakon ana taibora Tibiika ibukin katueana.

Mrs. Mary Tamwi: Ngai Mary Tamwi, I tuea i matan te Atua ae moan te mwaaka bwa N na kakaonimaki ma ni kaota au tangira ae koaua nakon abara ae Kiribati ae e inaomata ao e bura i eta ao N na karaoi naba au mwakuri ae te Tia Tei ngai nakon ana Maneaba ni Maungatabu Kiribati i aan te eti ao te kakaonimaki.

Kiraaka: Ana kaongora te Beretitenti i aon ana kanoa te Tautaeaka.

Tibiika: Te Beretitenti.

ANA KANOA TE TAUTAEGA

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tibiika. Tao i mwain ae I kanakoa te kaongora man ana itera te Tautaeaka ao bon te kamauri moa nakoim te Tibiika, nakoia kaain te Maneaba ni Maungatabu ni kabane, nakoia taan ongora aikai ao bon i aon Kiribati ae

bwanin n reitaki ma ana iruwa man te Diplomatic Corp, Taan Tei mai abatera aika a raonira n te ingabong aei. Kam na bane ni mauri.

N reitan anne te Tibiika ao I bon kan kauataoa naba aron te rainanoanga are ko a tia n taekinna ibukia raora ake a tia ni motirawa n te tai aio ao I karokoa naba bwanara ni butimwai nakon te Tia Tei ae boou mai Betio temanna are e a tibwa ana ana berita n te ingabong aio. Bon ara kakatekeraoi nakoim te Tia Tei. E koaua ngkanne man ana itera te Tautaeaka ao aio te kanoa te Tia Babaire ibukin te Moanibong, te bong aio ao teuana ana kanoa te Tautaeaka bwa te *Appropriation Bill* ke te Biira ibukin te Kataumwane ibukin te ririki 2007 ao aio ngkanne are e na nako bwa te marooro mai iroun te Minitita n te Mwane are e na kanakoa n te bong aio.

N te Kauabong, man ana itera naba te Tautaeaka, ao iai Biira aika uoua, teuana te manga kataumwane ke te *Supplementary of the Appropriation Bill* ibukin 2006 ibukin moan warekana. Te kauoua, te *Local Government Bill 2007* ibukin te Tautaeaka i aon aba. Aio ngkanne are ibukin kometenakina ao kabwatana te kauoua n tai, kauouan warekana.

Te Katenibong bon aia bong Taan Tei, te Kaabong ae 23 n Nobemba, uoua naba te Biira are e na kanakoaki. Te moan Biira bon te *Appropriation Bill* ke te Kataumwane 2007 ibukin maroroakinana n te Auti aio te Tia Babaire. Te kauoua ni Biira, te *Law Society Bill 2006* ke te Tua ibukia te naan rooia ao aio ngkanne ibukin

naba kometenakina ao warekana te kauoua n tai. Te Kanimabong 24 n Nobemba, bon aia bong Taan Tei.

N te Moanibong ngkanne are i mwina, 27 n Nobemba ao iai naba te naan Biira man ana itera te Tautaeaka. Te moan Biira bon te *Environment Amendment Bill* ke te Biira ibukin te Otabwanin ibukin moan warekana. Iai ngkanne uoua Biira ibukin kometenakia ao kauouan warekakaia ao iai teuana te *Public Order Amendment Bill*. Te kauoua, te manga kataumwane ke te *Supplementary Appropriation Bill* ibukin kabwatana. Te Kauabong ngkanne are 28 n Nobemba, iai naba te Biira are e na tabekaki ibukin warekana ao aio ibukin te *Births, Deaths and Marriage Registration* ke Tauan Mwin Buung, Maate ao Maare, e na warekaki n te moan tai. Te kauoua ni Biira bon te Biira ibukin te kataumwane 2007 ibukin kometenakina ao kauouan warekana. Iai naba te kaoti ae na tabekaki man ana itera te Tautaeaka n te bong anne ibukin kariaiakan te mwane ni karikirake, te kataumwane ibukin te karikirake 2007. Te Katenibong 29 n Nobemba bon aia bong Taan Tei. Te Kaabong 30 n Nobemba, iai Biira naba, iai teniua te Biira are e na tabekaki man ana itera te Tautaeaka ao aio are e irekereke ma te *Privileges, Immunities and Powers of the Maneaba ni Maungatabu*, oneakin kanga tuua ibukin te Maneaba ni Maungatabu ao anne ngkanne ibukin moan warekana. Iai te Biira ngkanne ibukia taan kairiri, ke te *Leadership Code Bill 2006* ibukin moan warekana. Iai naba ngkanne te onono nakon te Tua ae Maungatabu are e na kainnanaoaki bwa e rekereke ma te

Biira are mai mwaina, te Biira ibukia taan kairiri ao anne naba ibukin moan warekana. Te Kanimabong ao bon aia bong Taan Tei ao te bong naba are e na motirawa bowin te Auti n te tairiki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia tao e boou aio. E nakoim te Tia Tei. Tera ngkoa am *point of order*?

Dr. Harry Tong: Irou ikai kanga te *statement* are I kona n titirakina iai te *clarification* nakon te *President* n ana *statement* aio.

Tibiika: Kanga tao e boou aio iroum bwa kanga e aki kakaraoaki aei ma tao n te tai aio tao I aki kariaia moa bwa are kanga I tataneiai iai ma ti kanakoa am *point of order* bwa N na ongora.

Dr. Harry Tong: I ti bubuti ikai te Tia Babaire bwa n te *Rules of Procedure* n aron ana oota *business* te Tautaeaka ao e na kanakoa ana *Budget Appropriation Bill* ibukin te ririki aio ao e tuai otinako nakoia Taan Tei te boki are n *Rule 58* ao e bon teretere iai bwa e na raonaki te Biira aio ma aron ana *estimate details of estimate* te Tautaeaka. Ngkana ko taku te Tia Babaire bwa tera am *rule* i aona ke am *reading* i aon aio ma aron ngkai tein ara *rules* ngkana e na anga ana *budget speech* te Minitita ao n te Bill aio ao e na riai n tia ni kabutaki nakoia Taan Tei te *Estimate Book* te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongo kaitiakakin anne mai iroun te Tautaeaka ngkana ngaia. Te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire ao tao bon kaitiakakina riki irouia am koraki te Tia Babaire bwa e a tia n roko inanon bain te Kiraaka ao n aron otau, a tia naba n tibwatibwaki naba nakon ami bwaoki ngaia are bon ara kantaninga ikanne bwa ti a tia ni ira nanon te tua ao ko rabwa.

Tibiika: Ngaia otau mai iroun te Kiraaka ngkai e wirikiriki ni karokoa ao ami bwai akana n te *pigeon holes*. Ngaia ao tao anne ngkanne ti a waaki nakon are imwina i aon ara Oota Beebwa aei.

Kiraaka: Taiboranakin taian Beebwa:

Mai iroun mataniwin te Tia kaira te Rinerine mwin te rinerine are e karaoaki i Betio, Beebwa No.10/06.

Mai iroun te Tibiika:

Ana ribooti te Oteta Tienera i aon ana Akaunti te Kiribati Insurance Corporation ibukin te ririki ae toki n 31 n Ritemba 1993 nakon 2001, Beebwa No.11/06

Ana ribooti te Oteta Tienera i aon ana Akaunti te Devleopment Bank of Kiribati ibukin te ririki ae toki n 31 n Ritemba 2001 nakon 2004, Beebwa No.12/06

Ana ribooti te Oteta Tienera i aona na Akaunti te Captain Cook Hotel ibukin 7 namwakaina n toki n 31 n Ritemba 2005, Beebwa No.13/06.

Ana ribooti te Oteta Tienera i aon ana Akaunti te Kiribati Maintenance

Company ibukin te ririki ae toki n 31 Tianuare 2006, Beebwa No. 14/06.

Ana ribooti te Oteta Tienera i aon ana Akaunti te Kiribati Copra Mill Company ibukin ae toki n 31 n Ritemba 2002 nakon 2003, Beebwa No.15/06.

Ana ribooti te Oteta Tienera i aon ana Akaunti te Tarawa Biscuit Company ibukin te ririki ae toki n 31 n Tuun 2005, Beebwa No.16/06.

Ana ribooti te Oteta Tienera i aon ana Akaunti Bobotin Kiribati Ltd ibukin te ririki ae toki n 31 n Aokati 2006, Beebwa No.17/06.

TITIRAKI MA KAEKAIA

Tibiika: Imwain ae ti waaki nakon titiraki ao kaekaia ao i aan mwakau n *Rule 16, 15* ao I kan kauringi ngkami bwa te tua ae boou ngkanne ae ti kamanena ngkai ma are e a tia n tabekaki n te Auti ni Maungatabu ae nako ao ibukina ngkai bon ami moani bong te bong aio, ao iai naba ara iruwa mai tinaniku aika kanga a roko naba ibukin katamaroan ami moan bong ibukin kaukan te Auti ni Maungatabu aio ao I iangoia bwa N na butingkami bwa kam na ira nanon au kantaninga ae N na kabwara te Auti imwin te titiraki ao ti na nako ni *break for coffee* ao ngkanne tao a kona naba ni mwawa ara iruwa aika a mena i buakora n te tai aei. Ao I baireia naba ngkanne bwa te itera n aoa ngkanne e aki tau naba ngkana ti a manga oki n okira te Auti ao ma ngaia are ti ibukin te bong aio, ao ti a manga oki ni bowi ngkana ti *adjourn* ngkai ao imwin te titiraki ao ti a manga oki ngkanne n te aoa 2.00 n te bwakantaai ngkana e

kukurei nanomi iai. Ao I a bubuti ngkami n aron anne. Titiraki ao kaekaia. Te titiraki ae mena i matara n te ingabong aei, te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki. Te Tia Tei.

**KANAKOAKIN AIA CERTIFICATES
KAIN JSS TEBOURIA**

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire, ao i mwain ae I kanakoa au titiraki ao I kan reita kanga aron te rainanoanga mai ai moara riki te Tia Babaire bon karabwakia kaain Betio mai Temakin ni karokoa Takaronga are a tia iai ni katebenakoa aia aomata are e na raonira inanon te tai ni bowi aei ao are e a riki naba bwa aia Tia Tei mangkai ni karokoa are e toki korakoran te Auti. Are i eta kaain Betio ao bon ara katekeraoi te Tia Tei ae boou bwa e na maiuakina kanoan ana berita are e a tia n anaia n te ingabong aei.

Te Tia Babaire, I a kan bubuti ngkanne kaekan au titiraki ane No.2 i aon te Oota Beebwa ae kangai taekana, E taku ngkoa te Minitita n te Reirei ni kaekan au titiraki ae No.19 ni bowin te Auti n Tei n Tuun n te ririki aei bwa e a tia ngkai ni waaki ana botaki ni mwakuri ni karaoi JSC Certificates ao a na kona ni karekeaki ao mani kanakoaki nakon te Tebouria JSS n tian mwakuriaia n te ririki aio. Te Tia Babaire, man ana kaeka te Minitita aio ao I a kan titirakina te Minitita ae karineaki bwa e a tia ngkai taian mwakuri ake e taekinna n ana kaeka? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana man te Ministry of Education.

Hon. Tetabo Nakara: Ko rabwa te Tia Babaire ao ngkai te moan teretere n te ingabong aio ibukin te bowi n te Auti aio ao I kan reiti bwana ni kamauri ake aongkoa kam a tia n tabeki mai ikanne ao are e a tia n tabekia te tia taetae are imwina ao kam na bane ni mauri.

E koaua, aio ngkanne kaekakin ana titiraki te Tia Tei ae karineaki. Te Tibiika, I karautaeka bwa e tuai ni bane mwakurian te naan *certificates* aikai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire, ao e kabwara au bure te Minitita bwa e koaua ae boou bwa are iai te kaibibiti ma I taku bwa te Minitita are n te tai are nako tao e bon koaua ae bon iai te kakamangao ngaia ae e a kaekaki n arona aio te Tia Babaire.

Tibiika: Waakina am titiraki.

Mr. Tebuai Uaai: Aio au titiraki te Tia Babaire bwa ngkai te Minitita are nako are kanga e kamangaongao e a tia n taku.

Tibiika: Kaeta riki am titiraki te Tia Tei. Kanakoa am titiraki, buokan te titiraki.

Mr. Tebuai Uaai: Buokan te titiraki ngkanne te Tia Babaire bwa e taku te Minitita n te tai ae nako bwa e a tia ni wakinaki te mwakuri. Tera am mwakuri ae a tia ngkai ni wakinaki ao manga tera ngkai te baenikai? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita n te Education.

Hon. Tetabo Nakara: E rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire ao imwain ae I anga te kaeka ao I kan butiko naba kakauringan tuan am Auti bwa are te tua ae boou aio ma n te tua ni kawai aongkoa e tabuaki kotokotean te aomata te Tia Babaire inanon te Auti aio.

Kaekan te titiraki ngkanne te Tia Babaire. Iai te mwakuri ae e a tia ni karaoaki ao ti kakoaua ae iai te baenikai teutana ao ti karautaeka n anne nakon te Tia Tei ae karineaki ma iai te mwakuri ae e a tia ni karaoaki te Tia Babaire ao tokin ngkanne te mwakuri e kangai bwa, te JSC ibukin 2005, a kan bane ngkai n tiainaaki ngkanne aikai te Tia Babaire. A kani bane n tiainaaki ao ngkana a bane n tiainaaki ao a kaokaki naba ngkanne nakoia reirei are aia beebwa aio.

Ibukin ngkanne te KNC 2005, a bane n tia n tiainaaki aikai ao a bane n tia naba ni kaokaki nakon te naan kauarinan are a irekereke ma aio. Ibukin ngkanne kanoan 2004 ibukin te beebwa ae te JSC, a bane n tia ni kaotinakoaki aikai man te kombiuta te Tia Babaire ao a tataninga ngkai tiainakia. Ngkanne ibukin otan te Tia Tei ae karineaki ao e kangai bwa n te tai aio ao te botaki n reirei, e mwakuri rikaki man 2005, nanona e kangai, e kaotinakoi moa aia beebwa ataein te reirei ibukin te ririki 2005, 2004 ao e a mwakuri rikaki ngkanne nakon ririki riki akana imwina. Ao e karaoaki aio te Tia Babaire ibukin kainnanoakia moa bwa n te tai aio ao e noraki bwa a rangi ni kainnanoaki moa beebwa ibukin ririki riki aika boou aikai ae 2005, ao 2004. Ngkanne e kangai bwa ibukin ririki akana imwina te Tia

Babaire are 2001 nakon 2003, te katautau iai te Tia Babaire bwa e na bane ni katiaki te mwakuri aio imwain tokin te ririki aio, ao anne te katautau ngaia are ti na kantaningaia bwa ti na butia ara taan mwakuri bwa a na kawaekoa ni katiaki aikai imwain tokin te ririki aio ao tao n reita riki te kaeka anne te Tia Babaire. E bon matoatoa aio te Tia Babaire teutana bwa te tiaina te Tia Babaire tao e baiti iai kaotinakoan te naan beebwa man te kombiuta te Tia Babaire ma tera bwa tiainaakin te naan *certificates* te Tia Babaire, e matoatoa teutana aio bwa are e rawata te tabetabe ao e rangi ni uatao bwa teuana te aekaki ni mwaiti ae kangai 200 te *certificates* ae riai n tiainaaki ibukin teuana te ririki, nanona tao ibukin 2001, te mwaiti n *certificates* ae na tiainaaki, uoua tabun tenga te Tia Babaire. Ao anne ae na karaoia te Tia Koroboki. Ao irarikin tabena aika a rangi ni mwaiti ao e nang karaua ngkanne n tekatekakina teuana imwin teuana n tiainaia. Ngaia are ti bon karautaeka ibukin te bairemwe ae riki n te tai aio bwa e aki teke te takete ake kanga e anga te Minitita n te Reirei inanon te bowi inanon Tuun ao ma te kaunganano nakon te Tia Tei ae tabeka te titiraki aio bwa inanon Nobemba ke inanon Ritemba imwain tokin te ririki aio ao ara kantaninga bwa ti na kabanea te mwakuri aio ni katia. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Imwain ae I a anganiko riki te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki ao I kan kauringi ngkami Taan Tei ni kabane n te Auti ni Maungatabu i aan *Rule 39* n ami tua ae boou ao I a ti tabeki taeka, *no member shall use offensive*, ao tabeu ngkai I tekateka ikai bwa N na

kataia ni karaoa kanoan te tua aio. *No member shall use offensive word.* Ngaia te Tia Tei.

Mr. Tebuai Uaai: E rabwa te Tia Babaire ao buokan riki au titiraki te Tia Babaire ao e koaua ae korakora te kabwarabwara ae ongo Kiribati. Ma ni koauana te Tia Babaire bon akea te mwakuri bwa ngkana ko taraia te Tia Babaire man Tuun, e tabekaki te titiraki aei.

Tibiika: Ngaia ao tabeka am titiraki.

Mr. Tebuai Uaai: Ao taraia te Tia Babaire bwa are N nang tabekia ma e na kanga e a boo te karongoa mai aontano. Ao ngkanne I a tabekia.

Ao aei te titiraki te Tia Babaire. N ana kaeka te Minitita are e anga n Tuun, e a tia ngkai. Anne ae katurua te Minitita. E aera ngkai e a manga bitaki ngkai bwa ngaia e tuai n tia ngkai bwa e na tia n Ritemba? Iai raoi te kanganga ni koaua? E aera ngkai e bitaki te kaeka bwa e kangai te Minitita ikai, e a tia ngkai te Minitita are mai imwaina are e kamwaingaki, e aera ngkanne n ana taeka arei bwa e a tia ngkai ao e aera ngkai manga te Minitita ae boou e taku bwa e na manga tia n Ritemba? Ti a mangaongao, e kona ni kabwarabwara raoi te Minitita?

Tibiika: Ngaia te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire, e rabwa buokan te titiraki ao aio ngkanne te kaeka, ana kaeka te Minitita are nako.

Te Tia Babaire, bon iai iremwen kaotinakoan taian JSC *certificates*

man 2002 i aan te uruaki nakon te *database* ao manga bitakin te kombiuta *program* are e tauaki iai mwin aia bwi n te JSS ataei ni kabane. E ngae n anne ao I kukurei ni kaongoa te Auti aio bwa e a tia ni waaki au botaki ni mwakuri ni karaoi JSC *certificates* ao a na kona ni karekeaki ma ni kanakoaki nakon Tebouria JSS ao JSS ni kabane n tian mwakuriaia n te ririki aio te Tia Babaire. Ae nanona te Tia Babaire, ngkana e a tia ngkai, e nanonaki iai, a kaotinakoaki tao man te kombiuta ke tera. Ma te bwai ngkanne ae tuai, e tuai bane nikiran te mwakuri ao are n aron are I kabwarabwara mai imwaina, nikiran te mwakuri te Tia Babaire, tiainaakina ngkanne, ae na rangi n ana te tai ae e abwabwaki te Tia Babaire. Ao ngkana e na bukinaki te Tia Babaire te Tautaeaka aio bwa ngaia ae e aki katia te mwakuri aio ao ko kona n taraia te Tia Babaire bwa te *certificates* ibukin 2001 ae tuai n tia, te *certificates* ibukin 2002 ae a tuai naba n tia. Antai ae na riai ni katiaki akanne te Tia Babaire? E aera ngke a aki katiaki n taia? Ngaia are e a *on* ngkanne tabekan te titiraki aio te Tia Babaire ao ti bubuti bwa a na kaetaki ma marooro.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tebuai Uaai: Kabanean au titiraki te Tia Babaire. Ti katikua bwa are ngkana I a roko ao N na kaitiaki bwaai. Kiribati ae e ongora ao I kan noraki bwa ngai ae I mwakuri, te tiaina te Tia Babaire, te bwai ae moan te bebete. E aki ana nimaua te namwakaina. Te tiaina te Tia Babaire, e kona n ana tao ti iraua te wiiki.

Tibiika: Ngaia ae kanakoa am titiraki.

Mr. Tebuai Uaai: E kakoaua te Minitita aio ngkanne bwa ngkai e roko ni kaitiaka mwin arei bwa e kaotia bwa akea te mwakuri ae e a tia ni karaoaki. E kakoaua raoui te Minitita anne bwa ae a wene bwaai aikai ni karokoa te tai aei ae a tuai ni kona naba n otinako. E kona te Minitita aio ni kakoaua bwa bon akea te bwai ae karaoaki man te tai arei ni karokoa ngkai? Ngkana iai, ai tibwa ngkai ao e na butimwaia Kiribati. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E nakoim te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire, kanga I aki kakoaua anne bwa are n aron ae I taekinna bwa te *certificates* ibukin te KNC n 2005, a bane n tia ngkai ao a bane n tia n roko i aon abamwakoro. Iai riki *certificates* tabeua te Tia Babaire ae I a tia naba n taekin ane a tauraoi naba ngkai, ti tianakia ao a kanakoa naba. Ngaia are I taku bwa ae ti kataia ni karaoia, ti kataia ni kekeiaki ni karaoa te mwakuri ae ti taku bwa e rangi ni kangi tai bwa ngkana ko a iangoa aio te Tia Babaire ao tao e na kakaeaki angana te Tia Babaire. Ngkana ko iangoa te aekaki aio, te Tia Koroboki te aomata ae rangi n tabetabe n te Ministry teuana ma teuana ao ngkana bwa e nang ana tai ae rangi ni mwaiti ke ngkana arona bwa iai katabeana riki aika a kakawaki n te tai teuana ma teuana te Tia Babaire ao tao e kona moa ni katikui aikai. Ma te kaeka are e anga te botaki n reirei n te tai ae nako te Tia Babaire bwa ngkana bon iai te ataei ae rangi ni korakora kainnanaoan ana *certificate* n te tai teuana ma teuana ao e rangi ni

butimwaeaki te Tia Babaire. Ke e roko ni karebwerebwe n te aobiti ao e a katebenakoa naba ana *certificate* n tiainaki n anganaki ma ngkana ti tara te mwakuri ae bwanin ao ngkanne anne te Tia Babaire are ti na karautaeaka iai bwa e na bon kana te tai teutana ao ti bubuti te taotaonaki n nano nakon tokin te ririki aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ngkana akea riki te titiraki i aon aio, ti a mwaing nakon are imwina ngkanne. Te titiraki are imwina ngkanne e nako mai iron te Tia Tei mai Nikunau temanna. Te Tia Tei.

KAROKOAN TE RAN N AUTI I RUNGATA

Mr. Kaneang Betero: Ko rabwa te Tibiika. Ao e koaua ae I kukurei naba n anga au taeka ni kamauri nakoim, nakoia kaain te Maneaba ni Maungatabu ni kabane ao nakoia naba taan ongora ao riki bon au abamwakoro ae Nikunau n te ingabong aei. Kam na bane ni mauri.

Ngkanne I a kukurei n tabeka au titiraki are mena i aon te Ota Beebwa n te No.4 ao ma taekana are e kangai, I kan karabwa te Tautaeaka ibukia kaain Nikunau kakoroan nanon te kainnanaoan are tangiran karokoa te ran ni kaawa nako i aon Nikunau ao are e a tia ni kakoroaki nanon aio. I kan titirakina ngkanne te Minitita bwa e aera e aki karaoaki aio ke ni karekerekeaki aio ibukin te botannaomata n te kawa ae Rungata?

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iron te Tautaeaka. Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Ko rabwa te Minitita. Aio ana kaeka te Tautaeka nakon ana titiraki te Tia Tei temanna ae karineaki mai Nikunau. Te Tibiika, I karautaeka ibukin aki karaoan te tabo n ran n te kawa ae Rungata ibukin aki taun te mwane ngkai te kataumwane ibukin karaoan taabo n ran i aon abamwakoro, e bon ti katauaki moa ibukin karaoan te uruaki ao te katamaroa. Te tabo n ran are i Rungata, e bon manga kainnanao ae boou ngkai a tia ni uruaki ao n anaki bwaina ngaia are N na butia te Tia Tei ae rine bwa e na uotarake ana beebwa ni karikirake rinanon ana Kauntira ibukin karekean mwanen te tabo n ran are i Rungata ibukin karekean mwanena i aan te mwane ni karikirake. Ko bati n rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Nikunau.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rabwa ana kaeka te Minitita ao e koaua ae rangi n tikiraoi are e taekinna n te ingabong aio ma I taku bwa bon iai naba bwaai ake I kan buoka iai au titiraki te Tia Babaire bwa te moan bwai are I kan taekinna iai e bon rangi ni korakora te nanobuaka mairouia kaain te kawa aio bwa tera bukina ngkai e aki karaoaki aia ran ngke bon titebo naba te kainnanao ae tabangaki i aon te abamwakoro teuana. Ngkanne kabwarabwarana, N na kangai bwa tao ngaia aio bukin aki karaoan aia ran kaain te kawa ae Rungata bwa kanga titebo ma e karaoaki nakoia bwa kanga te katuaa ibukina bwa e mwaneweaki n te kaeka ae a uruakaki ao a anaki. Ao tao ngaia aio bukin aki karaoan aia ran kaain te kawa ae Rungata n aki mwaneweaki kanga te itera teuana are taekan te kataumwane bwa Rungata e mena

naba inanon te waaki naba ae te kataumwane.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, aio buokan ana titiraki te Tia Tei ae karineaki ao riki nakoia kaain te kawa ae Rungata. Nanona, karaoan te mwakuri aio te Tia Babaire, e koaua are raan i aon te aba ae Nikunau, ao kammwakurakin te *windmill*. Ao mai imwin tian manga tuoia ngke e a buakaka ao a oneaki ngkanne nakon te *solar energy* n te kambwana aio. Nanona ngkanne te manga katamaroa nakon tao raan i aon Nikunau, nanona bon iai waniu taabo n ran i aon Nikunau aika a riai ni katamaroaki mai imwin tian te tutuo raoi iroun te Solar Enery Company ao iai nimaua ngkanne aika a mena. Teuana mai buakona ngkanne, Rungata e koaua anne, ngaia ae ti rangi ni karautaeka nakon te Tia Tei ae karineaki ao kaain naba te kawa aei bwa mwakurian karokoan te ran, bon man te mwane naba. Ngaia are anne naba te bwai ae rangi ni kakawaki naba ngaia are au kaeka, I butia te Tia Tei ae karineaki mai Nikunau bwa e na karinna inanon ana karikirake ana Kauntira ao mai ikanne ngkanne, a na akea te kanganga ngkanne ibukin karaoan te ran ao akea ara kantaninga bwa ti na kamena. Mwin te kantaninga man te tabo ni mwakuri bon ti te mwane. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rabwa te Tia Babaire ae taekinaki. N aron ana kabwarabwara te Minitita, moan te kai karaoaki aio te Tia Babaire ma e

na riai naba n ataia te Minitita bwa e na tia nakon nningai te ririki bwa ana karikirake te Kauntira, ana *priorities* te Kauntira aika mena inanon te boki ni karikirake, e a kan bwi te ririki. Ao manga aio a na moi n te ran nningai kaain te kawa ae Rungata ngkana ti karaoa te beebwa aio ma e aoria ma N na reita nako te titiraki. I taku bwa e aki buokaki naba ni kaekaki au titiraki are tao kanga aio te katua ma e aoria ma N na reitianako ni kangai. Ao te kauoua ngkanne n titiraki I ataia bwa iai te tiim are a waerake ni kakaea rongorongon bwain te ran i Nikunau ao ongorau ngkai n te kaeka ae I anganaki ikai te Tia Babaire bwa e aonga ni bwanin au titiraki raoi e kangai, bwa a tia ni uruakaki ao man anaki. Antai ae karaoa te reitaki ma ngaia te botaki are e waerake? E reitaki ma te Kauntira ke kaain te kawa ke botaki riki tabeua bwa e aonga n otinako raoi te rongorongo ae bwanin ao e aonga ni bua te taeka ae kangai, e uruakaki, bwa antai ae urui? Ao a anaki, ao bwa antai ae e anai? Ma N na kaeta raoi tein ana kaeka te Minitita ae mwakoro inanon te Oota Beebwa aio taitaoka te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Tibiika, nanona au kaeka are I a tia n anga ao buokan te titiraki ibukin buokan te botannaomata bon te bwai ae rangi ni kakawaki. Nanona e koaua are ngkana e tangiria te Tia Tei ae karineaki bwa antai ae mena, nanona anne te ribooti mai mwin tuoakina ao I aki kona ni bukina te kawa ae Rungata ma te tabo n ran i Rungata, a tia n anaki ao ni uruakaki bwaina ma te bwai ae kakawaki ae mena ngkai iron te Tautaeaka, kainnanon te

botannaomata are e mena i Rungata. Tao ti kona ni ibuobuoki ma te Kauntira ngkai e bon ongo naba ngkai aio ao e koaua are ngkana e uotaki bwa te karikirake, e na manga abwabwaki ma ti kona ni ibuobuoki n aron ae ti kakoaua ae te ran bon te bwai ae rangi ni kakawaki nakon maiun te botannaomata. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E nakoim te Tia Tei riki.

Mr. Kaneang Betero: Ao N na reitia riki. E koaua ae taekinna te Minitita, e teretere ao e matata n aron ae taekinna bwa boni maiun te botannaomata. Ao I karabwa ane e taekinna bwa bon ti te bwai are I kan kaokia riki te Tia Babaire bwa n aron are I a tia n taekinna e bon rangi n teimatoa te nanobuaka irovia kaain te kawa ae Rungata ibukina bwa e raroa te tabo n ran ma ngaia riki n aia mam. A na kakoaua kaain te Tautaeaka ngkana a waerake ao a na nima ranin te kawa are e bon itiaki man te mwanibwa ao e bon aki raoiroi. Ma ngaia are e bon raroa te tabo are a karekea mai iai bwa a karekea mai buakonikai. Ma ngaia are ibukin ae a taekinna ngkanne ao n reitan are I a tia n taekinna bwa antai ae urui bwaai aikai? Bon te Kauntira, ae e ana te *solar pump*, e ana te *pump*, e ana te tangke, e ana te bwai teuana.

Tibiika: Taitaoka te Tia Tei, ko a kanakoa am titiraki ibukin anne.

Mr. Kaneang Betero: Bwa I kan tuanga naba te Minitita ni kan titirakinna naba ni kangai bwa I aki rangi ni koaua ma ana taeka are e kangai, akea te mwane. E a tibwa tia ngkai te *solar pump* i Onotoa ae boou

ao e karaoaki n tera? Ao e na kanga n aki tia are i Nikunau? Ao e kanga n tia re i Onotoa?

Tibiika: Ngaia ao kanakoa am titiraki.

Mr. Kaneang Betero: Ao anne au titiraki te Tibiika. E kanga n tia n te tai aio te *solar pump* are i Onotoa? Ao e aera bwa e na aki tia aia bwai kaain Rungata? Ao akea naba te mwane iai ma e reke ibukin Onotoa?

Tibiika: Ngaia e nakoim te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, e na karaua nanona te Tia Tei ae karineaki temanna mai Nikunau ao e na riai ni ibuobuoki nakon ana titiraki ibukin ana botannaomata ma ngkai e taekina tao te karikirake are i Onotoa, e boni mena naba i aon ana beebwa te Kauntira n Onotoa. Mwanena bon te bwai teuana. Iai te titiraki mai iroun raou n Tia Tei mai Onotoa ae titiraki naba te aekaki n titiraki aio ao N na kaeka ngkanne ao tao ngkana iai ana *supplement* nakon ana titiraki raona n Tia Tei ao I kona ngkanne ni kamatata ma te bwai ae rangi ni kakawaki bon te ran ibukin te botannaomata n te kawa ae Rungata. N au kaeka ao I a tia ni ibuobuoki ao ti tauraoi ngkanne n reitaki ma te Kauntira. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Mr. Kaneang Betero: Kabaneana te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia e nakoim te Tia Tei.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rabwa te Tia Babaire ao tao ai bon kabanean naba au titiraki. I kan katerea ngkanne nakon te Minitita aio bwa n

tian raoi karaoan beban te karekereke aio mai iroun te Kauntira ao e a tauraoi naba te mwakuri i aona? I bubuti n anne bwa e aonga naba n ae ti ongoraeakinna. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, n aron au kaeka ao te bwai ae ti noria ae e kainnana te botannaomata iai, ti kona ngkanne n reitaki ma te Kauntira ao I butia ngkanne te Tia Tei bwa e na iraorao naba ma ana Kauntira. Ko bati n rabwa.

Tibiika: E nakoim te kabanea n titiraki te Tia Tei mai Nikunau temanna. Te kanimaua n titiraki.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa te Tia Babaire, ao I kaitaua raou n Tia Tei mai Nikunau i aon ana titiraki are e a tia n tabekia ao I kaitaua naba te kaeka are I taku bwa kaekan aio are ti tabekia ngkoa n Nobemba 2004 are kanga I tabeka te titiraki anne ma buokan te titiraki te Tia Babaire, e mwaneweaki ae e aki tau te mwane ibukin karaoan uruakin te tabo n ran are i Rungata. E aera e aki katauaki te mwane ae bati ngke e moa ni wakinaki te bwai aio bwa I taku bwa anne te kanganga. Kam a kanga ni kataua te mwane ae aki tau ao a aki tia mwakuri. Te kauoua te Tia Babaire, e a tia n reitaki te Minitita ke ana botaki ni mwakuri ma te Kauntira n Nikunau ke a bon katikua naba ni karokoa te tai ae e a manga tibwa tabekaki ngkai ao ai manga bon te bwai teuana bwa ai manga te karikirake man te Kauntira. Ke arona bwa e a kaman tia n reitaki te Minitita ma te Kauntira n Nikunau ao e a

kaman tia ni mwemwe naba ana karikirake te Kauntira n Nikunau i aon aei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, e rabwa buokan te titiraki mai iroun te Tia Tei temanna man te aba naba ae Nikunau ibukin te kawa ae Rungata. Nanona e koaua are te mwakuri man te mwane. Te mwane, akea te kanganga iai ma bon taben te Tautaeka kakaeen te mwane ma te karikirake e boni mena inanon te Kauntira are e babaireia ngaia are man te tabo ni mwakuri ae i roura, e koaua are tabera ngaia are ti karautaeka ngkana arona bwa e aera ngkai e aki noraki te mena. Anne te bwai ae rangi ni kakawaki naba karaoan te mwakuri i roura bon te mwane ao man tuangakira iroun te Kauntira, tao bon Taan Tei naba, N na butia naba bwa a na rangi ni ibuobuoki nakon taai aika a na roko n nori aia kanganga aia botannaomata ao a kona n tuanga te Kauntira. Ngkanne ti kona ngaira ni ibuobuoki mai ikai ma au kaeka i aon te kanganga aio, I a tia n taekinna te Tia Babaire nakon te kanganga are ibukin te ran i aon te kawa ae Rungata. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: A bon koro mwaitin ara titiraki aikai ma ngaia are ti na manga waaki nakon te titiraki are imwina i aon ara Oota Beebwa ae te titiraki riki mai iroun te Tia Tei riki mai Nikunau. Te Tia Tei.

**KARAOAN ANA BOARDROOM MA
ANA WOMEN'S CENTER TE
KAUNTIRA N NIKUNAU**

Mr. Kaneang Betero: Ko rabwa te Tibiika, ao I kukurei n te ingabong aio n tabeka au titiraki are e kangai taekana i aon te beebwa. Ni bowin te Auti n Tuun 2005 ao I titirakina te Minitita n te MISA bwa tera rongorongon kateitei aika bwaai ni I-matang aika te *boardroom* ao te *women's centre* ao are boni ngaai naba ana moan kainnanao te Kauntira n Nikunau? Te kaeka are e anga bwa teuana mai buakon kateitei akanne, e na karaoaki moa ao anne e na moa karaoana nakon rabanen ke n tokin te ririki ae 2005. E kona ngkanne te Minitita n anga ana rongorongo i aon te karikirake aio?

Tibiika: Ti a ongora mai iroun te Tautaeka, te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, ko rabwa ao aio kaekan ana titiraki te Tia Tei ae karineaki mai Nikunau temanna. Te Tia Babaire, I kukurei n taekinna bwa e na wakinaki te karikirake aei ae te *women's centre* ni moan 2007. Iai taeka aika a riai ni karinaki ikanne ane te *women's centre* te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rabwa te Minitita n ana taeka ae moan te karaunano ao moan te tangiraoui ma I bon reitia mai ikai te Tia Babaire, I bon rangi n nanokawaki naba bwa bon aekakin naba aikai kaekaan naba ara bubuti n taai aika nako ao ae a wenenako naba ni karokoa ae ti a roko n 2007. E bia katerea raoui ngkanne te Minitita n te tai aio bwa ti aonga ni wene raoui i aon te tai. Ngkana e mwanewea 2007, 2007 ra, tokina ke

moana taitaoka. Ao I kan reitia, te namwakaina ra taitaoka?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, ko rabwa ao e rangi n rabwa riki te Tia Tei ae karineaki ni buokan ana titiraki ao I bon reitaki naba ma ngaia n nanokawaki. Tiaki n ae e ti nanokawaki ma I nanokawaki naba man au aobiti bwa e rangi ni waeremwe naba karaoan aio ma e aoria bwa are ti na uaia n reitaki i aon aio te Tia Babaire ao ti bon katautaua bwa aongkoa n te tai aio ao a toka i aon te moa ni babaire ibukin te ririki 2007 ao te bwai ae na ti kona ni kabaeira, mwanena ngkanne bwa are ti katautaua bwa mwanen karikirake inanon 2007, tao ti na kataia ni kawaekoai ni karokoi ni moan te ririki ao n rokoia ngkanne ao ti a tibwatibwai naba ngkanne nakon te karikirake teuana ma teuana n aron ae a tia ngkai baireaia inanon te tai aei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rabwa te Tia Babaire, ao e koaua n aron are e taekinna te Minitita ae e nanokawaki n ana aobiti, tao e koaua tao e nanokawaki ngaia ma I aki ataia bwa bubura aia nanokawaki, ao buburara aia nanokawaki ana tia mwakuri n taekan rongorongon te karikirake aio ao e bon wene maan ma e aoria ma N na reitia nako ao buokan te titiraki, N na kangai ngkanne, ngkana arona bwa e a bwati ao e a reke mwanena, bwa I ataia bwa aongkoa e mwanenaki iroun Taiwan n te ririki ae nako. Ma e aera akea ana mwane Taiwan ae reke n te ririki ae nako are e tauraoui ibukin

mwanenakin te karikirake aio ngke e mwaneweaki bwa e na kakania tokin te ririki ae 2005 ao e aki roko naba n te katiaki iai taitaoka?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, e koaua ae rangi ni bubura ara nanokawaki, ao e abwabwaki naba ara nanokawaki n aron ae tangiria te Tia Tei, tao ti bon rangi n rawawata n te bwai ma n aron te mwakuri ae wakinaki ao ti ataia bwa iai te *costing* ae e a tia ni bon wakinaki n te itera aio ao ti ataia naba ae e a tia n aki tau te moa ni *costing* anne ngke e a manga moan *revised* te *costing* nakon te tai aei. Te bwai ae riki te Tia Babaire, bwa ti kantaningaia ngkoa bwa te mwane are e reke n ana tai n angamwane Taiwan, man 2004 te bwai aio ao iai te mwaiti ni kataumwane ae ti \$40 tabun tenga te Tia Babaire nakon te karikirake anne ao ngke e a manga karaoaki te Tia Babaire te *revised estimate* i aona ao ti a tangira te ware ae \$98,876.00 te Tia Babaire. Ma inanon te waaki ngke ti reitaki ma aobitin te Kauntira ao ara taan mwakuri te Tia Babaire ao iai te katautau bwa aongkoa e na taonaki riki aio. I aki ata raoi bukina te Tia Babaire ma iai te babaire bwa e na manga taonaki riki karaoan aio i aan itera tabeua aika a riai ibukin naba te ririki aio ke riki bon te ririki 2005 are e na riai ni wakinaki iai te Tia Babaire. Ngaia are tikuna anne ngkanne ni karokoa te tai aio, iai bukina ae kakawaki te Tia Babaire are aongkoa e nang uaia ngkanne ni kataboroaki te karikirake aio nakon te ririki ae i mwaira ma te karikirake teuana are e tauraoui ni waaki ngkai are e tauraoui ibukin Nikunau.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei riki.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rabwa te Tia Babaire n aron are kabwarabwara te Minitita ao e koaua, ti reita aia nanokawaki n te itera anne bwa tao e koaua n aron are tao e taekinaki, I taku bwa bon aekakin naba are ti kaekaeka iai n 2005 i aon bitakin te *costing* bwa are e bubura te tamnei ao e aki tau te mwane, ma I taku bwa te ririki are imwina 2006, e rangi n abwabwaki te tai ma e aoria e ngae n anne ao ti a butimwaea ae taekinaki ao ti a kukurei iai ma te bwai are I kan tabekia ngkanne, tao ngkana e a rekereke ma aio te Tibiika, ngkana e aki, e aki kaekaki, e ti kangai ngkanne, ngkana e a roko i Nikunau te karikirake aio, ao buokan te titiraki aio te Tia Babaire. Ao I titiraki iai bwa antai ae na wakina te mwakuri bwa n aron ae ti noria mai imwaina ao e mwananga te *contract* ma bon oin ana aomata. Ao kaain Nikunau bon akea rekerekeia, a aki mwakuri ao e aki reke naba teutana aia tianti mai iai. E kona n rinanoaki aio te Tia Babaire ngkana arona bwa e riai?

Tibiika: Ngaia te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, e rangi n rabwa te Tia Tei ae tabeka buokan riki te titiraki aio bwa bon anne te kantaninga ae abwabwaki nanon te waaki ni karokoan karikirake aika aeka aikai te Tia Babaire nako aon aba bwa a na mwakuriaki ao e na reke mabiao te I-Nikunau are ana karikirake te karikirake iai. Ngkana arona bwa iai ae e a tia n riki n taai aika nako ngkanne ao ti karautaeka te Tia Babaire bwa tao kanoan te waaki n

te tai teuana ma teuana ma ti rangi ni butimwaea te iango arei te Tia Babaire ao ti karinna n ara kantaninga bwa inanon ara babaire n reitaki ma tao te Works are ngaia naba taan buoka aron katiaan karikirake ao e na moani bwai te iango anne ibukin reitakin ke raon buokan aia waaki kaain ara abamwakoro ni karekei aia tianti naba teutana ibukin buokan naba maiuia mani karikirake aika a kaoti n aekakin aikai. Ao e rabwa bwa ti a tara ae i mwaira. Ti a aki tanrikaki ma ti a tara ae i mwaira bwa ti aonga ni kawenei riki babaire ao iango riki aika a raraoi ibukia ara botannaomata ao e rabwa anne te Tia Tei n ana iango.

Tibiika: Te Tia Tei mai Nikunau are temanna.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kaitaua riki raou n Tia Tei mai Nikunau n te titiraki aio. Ao te Tia Babaire, e rangi n okioki ara titiraki aio nakon te Auti bwa I tabeka naba te titiraki aei n Tuun, te bowi ae nako n te ririki aei ao kaekana, e nang mwananga te tiim ni karaoi taian karikirake akana tao teuana mai buakona ao e bon nako naba n te rerio ao te katanaoata ao te rongorongo, mwanen Taiwan e nang mwananga ngkai bwa a nang nako ni mwanena te bwai arei. Te Tia Babaire, I kan titiraki, buokan te titiraki ngkai e tiku n arona aio ao n aki wakinaki te karikirake, e kakoaua te Minitita ae ana aobiti Maiana bon titebo raoi ma teuana mai buakon karikirake aikai aika a *pipeline* n teuana te tai, a *approved* n teuana te tai ao a karekeaki mwaneia, a manga *transferred* nakon te mwane ni Kiribati teuana te tai ao a manga *transferred* nakon Taiwan teuana te tai. E kanga

n reke ngkanne ae e a waekoa naba n reke mwanen aobitin te Kauntira ni Maiana ao teuana mai buakon ara bwai aio e tuai reke.

Te kauoua te Tia Babaire, tera ae riki ni mwanen Taiwan ae \$2 te mirion n te ririki ao \$1.7 te mirion n te ririki aei, ngkana e koaua bwa e tuai koro mwanen te karikirake ae teuana mai buakon aio ae ti irabwi tenga, e aera ngkai e aki anaki irabwi tenga man te \$2 ni mirion ke te \$1.7 te mirion? Ti akanne titiraki ao au kantaninga bwa e na waekoa ni karaoaki aio nakon te ririki ae na roko ao e na aki manga wene n aron are e a manga wene nako. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, aan te titiraki ke buokan te titiraki are e tabekia te Tia Tei, kanga bon te kainnanao ke te ingaingana nano inanon te maan ae e a rangi n abwabwaki ao bukina are e kataia iai ni buoka te titiraki, a rangi ni mwaiti ao kanga e nang kuri kanganga ae ti nang kaeka n te tai aio bwa e oki rikaki nakon tera taekan te karikirake are teuana ao are teuana ao tao tera riki are e reitia iai ma I ata te kantaninga ae mena naba iai te Tia Tei ae karineaki bwa umakinan kawaekoan karaoan ke katiaan te karikirake aio te Tia Babaire, ao te bwai ae na teretere naba bwa inanon mwakurian karikirake n aron are ti a tia n taekin ao tiaki baike a bitaki ngkai waare ao a reke naba mwaneia n te tai ae waekoa. E rangi ni maan reken mwanen bwaai aikai te Tia Babaire, ngkana e a tia te moan kataumwane ao e tia ni katauaki ao ngke e aki koro ao ko nang manga

kakaea kakoroana ni kakoaua bwa teuana te *process* ae e abwabwaki manga karekean te kataumwane are imwina ngkana a tia ni katauaki mwaane ibukin bwaai tabeua. Ao I taku bwa te bwai ae ti kukurei iai te Tia Babaire bwa e teimatoa n tiku bwa te bwai ae na bon katiaki. Ti na anga bwanara bwa te bwai ae aki tiku, tiaki te bwai ae e aonikaiakaki ke n taonaki nako n te karikirake teuana ke ni babakanikawaiakaki ni moanaki moa teuana ao manga rimwi are teuana. Kanga akea te nano ni babakanikawai te Tia Babaire, ae ti kataia ni karaoia ma ti keiaki ni karaoi bwaai ni kabane ma ngaia ao n tauraoin mwaneia n te tai are e tauraoui iai. Ngaia are ngkana e na bon nakoraoui teuana, e a bon nakoraoui naba, akea waeana. Ngkana e a manga reke baen teuana, ti kataia ni buoka ma ngaia te Tia Babaire ni kakaea angana n te aro are e na manga aki rotaki naba karikirake ake imwina ma ti kabwaka bwanara te Tia Babaire, ara kantaninga bwa ti na aki rangi ni beberita i aon aikai ma ti kabwakai bwanara ni katekei ara takete bwa a na teke ao n tabetai a tibanako ao ti a manga nanokawaki ao ti rawawata bwa a aki tia ma inanon te tai ae imwaira ao te kantaninga bwa a nang nakoraoui bwaai te Tia Babaire ao ti reitaki ma Taan Tei aika a karineaki ibukin Nikunau ni uaiakina aron aia kantaninga ibukia kaain abaia n te tai aei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngkana akea riki te titiraki i aon aio ao ti a nakon te titiraki are imwina i aon ara Oota Beebwa, te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Beru temanna. Te Tia Tei.

**KATAMAROAN RIKI KABWAKAN AIA
MWANE KAARA N TAIA**

Mr. Biribo Neemia: Ko rabwa te Tibiika ao I a anga moa bwanau ni kamauriko n te ingabong ae tamaroa aio n reitaki ma aia Tia Tei kaain Betio ae boou are ai manga raora n te ingabong aio ai bon kaain abau ae Beru. Kam na bane ni mauri.

Te Tia Babaire, n te ingabong aio ao I a kukurei n tabeka au titiraki ae No.15 i aon te Ota Beebwa ae kangai taekana: Tera ana anga ma ana waaki te Tautaeka ni katamaroa nakon kabwakan aia mwane kaara ni bon te tai are e bon riai ni bwaka iai n aki manga kawenenakoaki nakon namwakaina ake imwina? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Tautaeka, te Minitita, Internal Affairs.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire ko rabwa ao e rangi n rabwa te Tia Tei ae karineaki mai Beru n ana titiraki are e kaineti ma ara koraki aika a rangi ni karineaki ioura aika kaara.

Ao aio ngkanne kaekaan te titiraki te Tia Babaire. Te kantaninga n taai nako bwa e na bwaka aia mwane kaara ni katoa namwakaina man 1 – 15 bongin te namwakaina anne. N aron wakinana ae ngkai bwa a riai ni kaokaki mwin bwakamwane inanon te namwakaina are mai imwaina n te aro are a na kona ni barongaki bitaki bwa kanoan te bwakamwane ibukin te namwakaina are imwina. A kainnanoaki mwin bwakamwane i aan kakoroan raoi te mwioko anne ibukin te taua ni mwi ao tararuan bwakamwane bwa a eti i aan tuan te mwane. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Biribo Neemia: Te Tia Babaire, ao e rabwa ana kaeka te Minitita. Buokan te titiraki te Tia Babaire. Kaokakin mwin kabanemwane man te Kauntira ni Beru are tabena nako Tarawa ikai nakoia ake tabeia, e a tia ni karaoaki. Tao tera riki reitakin te Tia Mwane man te Kauntira ni Beru ma te bwai n taetae ma naake tabeia i aon Tarawa ikai, e a tia naba ni karaoaki inanon taina ae riai. Te Tia Babaire, N na bubuti, kanga bon tera raoi oin te kanganga aio? N na butia te Minitita, kanga bon tera oina ngkai a tia ni karaoaki ake e taekin ao ae bon wene nako naba aki bwabwakan te mwane n te maan ae uoua te namwakaina.

Hon. Amberoti Nikora: Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, oin te kantaninga bwa a na akea te kabaenikai ae na riai n riki ao e koaua ae ti aki toki n tataekini naba bwaai aika riki inanon boowi aika nako i aon waeremwen bwakan mwaane. N tabetai, iai aika a uarereke ao n tabetai iai naba kanganga aika a abwabwaki. Ngkana arona bwa e a roko te *return* n ara aobiti te Tia Babaire, ao ti aki kantaningaia bwa a na iai riki te waeremwe ae na riai ni karaoaki ma ngkana iai riki bukina aika a manga riki n te tai aio te Tia Babaire bwa aio ngkoa are ti taekinna n te bowi ae nako ao are mai imwaina, bwa ngkana e roko te *return* ao anne ngkanne te mwakuri are ti a waaki naba iai ni karokoa are e a kona ni manga nako are imwina. Tao teuana te bwai ae ti kona ni kakuakua te Tia

Babaire bwa tao ngkana e rangi n rimwi n roko te *return* bwa e nang bane te namwakaina te Tia Babaire ke tao e a kauia te namwakaina are imwina ao tao anne te iremwe teuana. Ma ngkana ti kaea nanon are ti kaeka iai te titiraki te Tia Babaire, ao a roroko raoi n taai akanne, ao a na bon tia raoi ngkanne bwaai akanne ma ngkana a tibanako ma taai ma ngkana ti kotoi n te kaeka ae ngkai te Tia Babaire ao tao ngkanne ti a kona ngkanne n oaki n te namwakaina are imwina bwa e roko i Tarawa ao e rinanoaki ao tao e a tibwa kona ngkanne ni kanakoaki ao tao i rarikin riki kanganga akana a kona n riki te Tia Babaire n te abamwakoro teuana ma teuana bwa n aron ae I kunea ngkai I bon oki naba man au abamwakoro ao a bon kakaokoro naba kanganga n taabo tabeua te Tia Babaire bwa bon iai bwaai aika riki ma aikai a rinanoaki te Tia Babaire n te tai aio ao ti kataia ni mwakuria bwa a na akea te kanganga ae na mang riki.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Biribo Neemia: Te Tia Babaire e rabwa ana kaeka te Tautaeka ao I a kan kamatata riki te Tia Babaire nakon te Tautaeka ibukin raraoman abau ae Beru. Te mwane ni kara ngkai, bon iai mwanena ke ai bon akea? Ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, ti ninikoria n taekinna bwa iai mwanena te Tia Babaire, e tuai bane, e nikirana tabun, tao irabubua tenga nikirana te Tia Babaire n aron ae tao \$200 tabun tenga te nikira ae ti na

kataningaia n tokin te ririki te Tia Babaire. Iai mwanena.

Tibiika: Ngaia e nakoim te Tia Tei mai Abaiang.

Mr. Teatao Teannaki: Te Tia Babaire, I karabwa naba te titiraki aei. I a bon tibwa oki mai Abaiang ngkoananoa ao I butimwaeaki naba ma kanga te aekaki ni kanganga aio te Tia Babaire ao te kanganga ae aekakin naba aei, ai uoua naba te namwakaina ma tera ngkai te bwai ae riki? Tao e aki kaokioka ana *return* neiere ara Tia Mwane i Abaiang ke e kanga? Ti na bubuti nakon te Ministry bwa e na kona ni kakoaua raoi bwa e na boni bane n aki manga kekewekewe taan kekewekewe. N tabetai tao iai te kekewekewe tao i Abaiang ke tao manga bon iai te kekewekewe n te Ministry ikai, ma ti a bubuti bwa e kona n rinanoaki raoi te itera aio bwa e a rawa ni boo te ibukibuki iai ao a kawa kaara.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: E bon eti anne te Tia Babaire ao ti riai n aki bukibuki ao ti aki riai ni kaeinakoa te kanganga nakon te itera teuana ma teuana ma kainibaire ake ti a tia ni kawenei te Tia Babaire. Ngkana a bon iraki raoi ao a na akea te kanganga. Ngkana iai te kanganga man ara itera, I taku bwa e na bon bebete naba aron rinanoakina ao tao man te itera are ti kataningaia bwa e na waekoa naba iai n oki mwin taian bwakamwane ke baikara te Tia Babaire, tao anne naba ae na bon riai naba n tia ni karika te kanganga ibukina bwa ti atai bwaai aika a na riai ni wene. Ma e koaua ae titebo ma e tabe n ririkirake te Tia Babaire te kanganga teuana imwin teuana ae

kona ni kaoti ao tabeua kangangana ngkai te Tia Babaire ae ti kunea bwa a manga mwaiti kaara aika a mwainging n taabo tabeua ao tao tera riki te Tia Babaire, ti ataia iai te kanganga ngkai n te Air Kiribati ma te wanikiba bwa e rangi ni buakaka n te tai aio ao tao anne teuana ae rangi ni korakora ngkai iai te kanganga ibukin ririmwin aia mwane kaara. E rangi ni mwaiti te tai ae taonaki iai te wanikiba ma aikai naba kanganga aika boou te Tia Babaire are ti taku bwa ngke ti a tia ni katai n rinanoi ake mai imwaina ao a manga kaoti aika boou. Ma e aoria, kai are bon aron te waaki te Tia Babaire bwa are e aki kona ni bane te kanganga ao te boto ni iango ae mena i aan te waaki aio te Tia Babaire bwa karokoan buokaia kaara n taina ae riai ni kabanean naba te korakora are e kona n reke ibuakon naba taian kanganga aika ti taneiai ma ngaai te Tia Babaire. Ma e aoria, ti na mwakuri te Tia Babaire ao ti karabwarabwa nakoia Taan Tei bwa e rangi ni mwaiti ae roroko n nikira ana kanganga n te aobiti ao ara kantaninga bwa a tia n rinanoaki ake a rinanoaki ao akana a na manga kaoti imwina, ti a manga bon reitaki riki ma ngaai te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rabwa te Tia Tei mai Beru temanna n ana titiraki ae moan te tikiraoui ao I karabwa naba te Minitita n aron buokan te titiraki are e a tia ni kanakoi ma e koaua ti kan ti buoka te titiraki teutana te Tia Babaire n aron naba te kainnana ae tabangaki bwa tao e a bon tabangaki te kainnana aio bwa i Nikunau, I kaongoaki mai

Nikunau bwa e kona ni bwaka te mwane inanon te kaua n namwakaina ao e a tibwa kona n reke te mwane ma e a kanga ngkanne aron te mwakuri are e taekinaki? Ngkana tao e iremwe te *return* teutana, e na bon *take up* naba *three months* ao e a tibwa kona ni bwaka te mwane inanon te kaua n namwakaina. E aoria, bwa ngkai tao e ata aio te Minitita ao manga buokan te titiraki teuana, e a kona ngkanne n ae e a bon kamatoaki raoui bwa e na bon bwaka te mwane n taina ae bon taina ae mwaneweaki inanon te titiraki n are kaekan te titiraki? Ao te kauoua, ngkana tao iai bukin baena bwa iai te iremwe, ti butia te Minitita bwa e kona ni kakaea raoui ao ni manga katei riki babaire tabeua aika a nakoraoui bwa a kawa ara kara, ai tangiran te mwane, e a korakora tangiran te mwane ma e aki rereke te mwane ao ko rangi n rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, e rangi n rabwa riki te Tia Tei mai Nikunau are e a tia ni buoka naba te titiraki aio ao tao e anganira te maan ae aua namwakaina. I tuai man ongo ae aua namwakaina i aon Kiribati te Tia Babaire, mai Makin nako Arorae. Ti ongongo riki n te Aono n Raina bwa iai riki ara kanganga n te Aono n Raina ae e abwabwaki ae ti kataia naba ni buakanna ma te bwai ae ti karaoua, ti kanakoi mwaane ae kanoan teniua namwakaina n te aono arei ma ngkana arona bwa i aon Kiribati ae Nikunau ae teuana mai buakona ao iai riki te Tia Babaire, N na bon rangi ni un ngkanne bwa I tuai ma ni kaongoaki ae aua namwakaina man te aobiti. Ao ti na kakaea rongorongona te Tia Babaire ao ti aki kantaningaia

bwa e na riai ni iai te maan ae aua namwakaina n riki nakoia ara botannaomata aika ti bon taraia naba ikai ningabong ao e roko te wanikiba irouia ke te wiiki are imwina. E na rangi ni kabononano aio te Tia Babaire ao a na riai ni un kaara iai. Bwa ngkana e karabaki aio mai iroura te Tia Babaire ao ti riai ni kakaea rongorongona. Ma e aoria bwa ti a bon noria te Tia Babaire ao enga te koaua bwa e mena ia te Tia Babaire. E riai ni karaoaki te babaire ae matoatoa naba ibukin aio. Ti aki kantaningaia naba bwa e na riai n aua te namwakaina ae na riai n reke aio te Tia Babaire. Ti kariaia tao teuana, ma ngkana ai aua, e kananokawaki te Tia Babaire ao e riai n aki riki. Ngaia are ti na nora aio te Tia Babaire n reitaki ma kanganga riki aika a aki toki n tabetabekaki bwa ti kataia ni kaea te tai ae bon riai ao ti *allow* naba ibukin taian waeremwe ke kabuanibwai inanon te kibakiba ma te meeri ma tera te Tia Babaire, ao ti taku bwa ti kariaia bwaai aika a na riki teutana ibukin te kanganga. Ti aki kantaningaia bwa a nang bane naba n raraoi bwaai ni kabane ma ngkana ti a roko n te maan ae aua namwakaina, I taku bwa ti a aki mwakuri te Tia Babaire ao ti a riai ni bane ni kerikaki man te aobiti. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te kabanea n titiraki e nakoim te Tia Tei ma i Beru.

Mr. Biribo Neemia: Te Tia Babaire, e koaua, I a manga anga au kabanea n titiraki aio. Ao e koaua, tao n anne n ana namakin te Tia Tei mai Nikunau, aua te namwakaina. Te Tia Babaire, I kaitau ao au abamwakoro ae Beru, uoua te namwakaina, kanga te maan

aio n aron ae taekinna te Minitita ma ngkanne N na okira kanga te boto n titiraki are e kangai bwa e na bon teimatoa ni butiaki te Tautaeka bwa tera ana anga ma ana katamaroa nakon te buoka aio n aki manga kawenenakoaki riki nakon uoua te namwakaina bwa te tai naba are e roko iai te mwane ni kara ao e a bon bwaka naba. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, e rabwa riki buokan te titiraki ao e koaua n aron tarakina ngkai ao titebo ma e nang kuri kanganga bwa ai baikara raoi bwaai aika ti na kawenei ngkai ni kaitarai kanganga aika a teimatoa n ririki ke a kareanaua aron bwabwakan aia mwane kaara n taina are e riai. Ma n otara ao titebo ma tao bon ti te mwamwananga riki ae ti rangi ni kantaningaia bwa e na kona ni buokira n te itera aio bwa are bitaki aika riki n te namwakaina teuana ibukin tao maten temanna ke karinan araia aika a boou, a na iai ngkanne rotakin ngkanne te bwakamwane are imwina bwa e na riai ni bitaki te *list* are e moan roko n te namwakaina i aon te *return* arei ngkana iai te *return* ae kaokia te Kiraaka ao iai aika a mate ao iai aika a manga tibwa rin, anne ngkanne ae ti taneiai ni kakaraoia ibukin bitakin ngkanne te bwakamwane are imwina. Ngaia are anne naba teuana ae kona n anganira te tai ae ti kainnaniao ibukin katian anne bwa ti na karaoa te *return* arei ao ni manga katauraioia nakon te namwakaina are imwina bwa e na bwaka inanon te bitaki are e a tia ni karaoaki iai ao te ware naba are e boo ngkanne ti na kanakoa naba n taina are e riai. N reitaki ma tao bon bwaai

riki tabeua te Tia Babaire, ma e koaua ae ti tauraoi ni butimwaea buokan te titiraki te Tia Babaire, are kawenean riki tararua ke babaire ke kaetieti aika riai ni kaineti kanganga bwa a na uarereke ke tao a na bon kataki ni kakeaki ngkana arona bwa ti kona n roko n anne ma ti mwioko n te tai aio te Tia Babaire bwa ti na okira riki ara taibora ni marooro ma ara aobitia aikai ao ti na nori kanganga aika a taekinaki aikai bwa ti na iraorao ma ngaia ibukin kanakoraon riki te bwakamwane ibukia ara botannaomata aikai ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: A bon koro mwaitin ara titiraki i aon te titiraki aio, ngaia ae ti a mwaing nakon are imwina te titiraki No.19 mai iroun te Tia Tei mai Tarawa Teinaieta. Te Tia Tei.

**KARAOAN KAWAIN TE
BOTANNAOMATA ARE E TOMA MAI
TANAEA NAKO BUOTA**

Mr. Kataotika Tekee: Ko rabwa te Tia Babaire ae ko karineaki. Tao I a bon reita nako naba te kamauri nakoim te Tia Babaire ni manga moan wakin am Auti n Tei n te tai aei, nakoia Taan Tei ma te bwana are e a tia n aroraki nakon te Maneaba ni Maungatabu n te tai aio te Tia Babaire. Kam na bane ni mauri.

Te Tia Babaire, aio ngkanne au titiraki ae No.19 ae mena n te Ota Beebwa n te bong aei. E kona te Minitita are tabena ni kateimatoa karaoan kawain te botannaomata are e toma mai Tanaea te Tia Babaire nako Buota? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Tautaeaka, te Minitita of Public Works.

Hon. Natanaera Kirata: Ko rabwa te Tibiika. Aio au kaeka nakonana titiraki te Tia Tei temanna ae karineaki mai Tarawa Teinaieta.

Te Tibiika, e a tia n reke te mwane ibukin katamaroan te kawai i marenan Tanaea ao Buota ao e na tauraoi au botaki ni mwakuri ni ibuobuoki i aon karaoan te itera aio. Ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tarawa Teinaieta.

Mr. Kataotika Tekee: E rabwa te Tia Babaire te Minitita ae karineaki ao I ti kan titiraki, e koaua ti bon tabeka te titiraki aio te Tia Babaire bwa e a bon rangi ni maan ao bon iai te kanganga ae noraki n te kawai aio ma I tabeka bwana n anga au kaitau nakon te Minitita ae karineaki ao e na wakinaki nningai ngkai e a tia n reke mwanena te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, e na wakinaki tao bon ni boong rake aikai, tao te kauoua ni wiiki ma ngkai, tao ngkana e tia te Auti ao ngkai anne te kaeka nakon ana titiraki te Tia Tei ae karineaki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Kataotika Tekee: Te Tia Babaire, I karabwa te Minitita ngkai e na moantaai ni wakinaki tao uoua te wiiki ma ngkai. Au bubuti ngkanne te Tia

Babaire, N na kakatikua i rarikin te Minitita inanon waaki nakon taai aika a na roko, te kawai are e na karaoaki ngkai te Tia Babaire, a na tei manra aron kakaraoakina ngkana e nang waaki ngkai tao uoua te wiiki ma ngkai? E rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, tao n au kaeka aio ao I kan karautaeka bwa e rawa naba ni manga riki bwa te kanganga nakon Kiribati ae bwanin. Ti bane ni kakooua bwa Buota bon iteran teuana Tarawaieta ao tera bukina ngkai te kaeka nakon te titiraki aio, ti butimwaia? Ibukin kanga tao iai te naan kaokoro bwa are iai ngkai taan mwakuri aika a maeka n te kawa ae Buota. Karaoan te kawai ane i Buota bon te bwai teuana ae na karaoaki ae kanga bon ti te katamaroa. Tiaki nanona bwa te bwai are e rangi, ngaia are anne te bwai ae e na aki korotanaki. Ti na ti tararuia bwa e na boraoi raoi ao e na kona ni kamanenaki iroun te botannaomata. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kataotika Tekee: E koaua te Tia Babaire, I anga au kaitau riki nakon te Minitita bwa n aron are e taekinna, I karabwa bwa ngaia e tuai n roko moa ngkai karaoakin te korota. E bon mwemwe te titiraki aio te Tia Babaire ibukina bwa e rangi n okioki ao e bati naba te reitaki ma rabwata ake I taku bwa tabeia karaoan te kawai. Au bubuti ngkanne nakon te Minitita te Tia Babaire, bwa ngkana arona bwa e wakinaki te kawai aio, ao a kona ni kamwakuraki naba te Tia Babaire kaain kaawa aikai ni itera tabeua ake

kanga a na tangiraki iai ngkai e nang manga wakinaki karaoan te kawai imwain are e bon korotaanaki? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, e rangi n rabwa buokan ana titiraki. Ti na kamanenaia tao antai akana ti taraia bwa a na ibuobuoki nako iai ma e na riai n ataki n au kaeka bwa te botaki ni mwakuri, te Works, e na teimatoa n tararu raoi te mwakuri anne bwa e aonga naba n ae e na kamanenaki raoi te mwane. E na anga te kaetieti ibukin karaoan te kawai anne, antai taan karaoia, ti butimwaea buokan ana titiraki te Tia Tei.

Tibiika: Ngkana akea riki te titiraki i aon aio, ti a roko n te titiraki are imwina i aon ara Oota Beebwa, te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Betio temanna. Te Tia Tei.

KATAMAROAKIN KAWAIN RARIKIN AUTI I BETIO

Mr. Reete Bokai: Te Tia Babaire, ko rabwa. I a bubuti kaekan au tiiraki ae No.21 ae kangai taekana, kawai irarikin auti i Betio, a tangira katamaroakia. E kona te Tautaeaka n tabeakin kawai aikai ngkai a bon mwaiti ana bwai ni mwakuri?

Tibiika: Ti a ongora kaekana iroun te Tautaeaka, te Minitita of Public Works & Utilities.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tibiika, aio ara kaeka. E a tia n reke te mwane ni buoka nakon BTC ibukin karaoakin ana *fitter roads* ao e tauraoi au botaki

ni mwakuri ni ibuobuoki i aon te itera aei. Ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Betio.

Mr. Reete Bokai: E rabwa te kaeka te Tia Babaire. Nanon te titiraki ni koaua, e kangai, e kona te Tautaeke n anai kawai aikai n tabe ibukina ma tiaki te Kauntira bwa e aonga n teimatoa tamaroia? Ao e koaua te Tia Babaire, iai te mwane ae tauraoi ma ngkai e taekinna moa te Minitita bwa iai te mwane ae tauraoi ao e na wakinaki nningai karaoan taian kawai akanne bwa e a rangi ni maan taia?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire, nanona te *fitter roads* ao tao bon Kauntira aika uoua, BTC ao TUC, nanona kawai ane i tinanikun are bon te *main road*. Nanona butimwaeen ara kaeka ibukin karaoan te kawai anne, ti tauraoi ni kamena bwa bukina iai te mwane ngkai ae e a tia n anga BTC nakon te botaki ni mwakuri ae te Works ni boon kamanenana. Ma ngaia are e na aki teimatoa karaoana ma e na teimatoa karaoana iron te Works ngkana iai te mwane. Ma bon karaoan te naan *fitter roads* inanon kawan nako Betio, Tarawa Teinainano bon te bwai teuana ngkanne manga te bubuti manga aranakina bwa te *public roads*. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Betio.

Mr. Reete Bokai: E rabwa te Minitita ao te Tia Babaire. I taku bwa ngkana e ataia te Minitita ke tao te Minitita n te MISA, e a tia ni mwananga ara Tiibi Kauntira ao ara kauoman ao tao te

Kiraaka ni bubuti kawai tabeua are a kona ni karaoaki n tain karaoan te *main road*. E kona ni kabwarabwaraki moa aio bwa iai te rongorongoe ae e a tia n roko irovia ke e kanga. Ngkana tao e aki roko iron te Works, tao e na bae n roko iron te MISA bwa iai kawai aika a tangiraki bwa a na karaoaki n tain karaoan te kawai n te ririki ae boou.

Tibiika: Ngaia te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, kanga e kaewenakoaki au ibuobuoki ngkana e kariaia te Minitita n te Works i aon te itera aio ma I taku bwa e kakawaki aio ngkai e bon wai mairoura man ara Ministry te mwane ae taekinaki n te titiraki aio. Ao ti taku bwa a tia aron baikai te Tia Babaire, bwa ti a tia ni kawenea te boraraoi ma te TUC ao BTC i aon kabonganakin te mwane aio ao ara kantaninga bwa e na tia ni waaki. Ma n ongou ao iai teutana kanga baebaena, kanga waeremwena bwa tao bon iai riki bukina are a manga bon kakaea iai angana tao n reitaki ma te Works bwa tao tera te kanganga n ana bwai ni mwakuri ao tera riki te Tia Babaire, ma iai riki kawai tabeua akana a manga bon nanonaki riki n te titiraki anne te Tia Babaire ao tao e na manga bon nakon te Kauntira ngkanne aron tarakina bwa e na karini inanon te mwane arei ke tera te Tia Babaire bwa bon iai te kataumwane are e a tia n tibwatibwaki ni kainetaki ma taabo ake a tia ni koteaki ngkana arona bwa iai te raka riki are e tangiraki te Tia Babaire tao ai manga bon te bwai teuana ngkanne anne te Tia Babaire ao tao e na manga bon kona iai ni waaki te Works ma te Kauntira. Ao anne te ibuobuoki te Tia

Babaire ao au kantananga bwa I ibuobuoki nakoina.

Tibiika: E nakoim te Tia Tei mai Betio.

Mr. Reete Bokai: Te Tia Babaire, te bwai are I kan kabwarabwara, kanga iai ana bubuti te Kauntira ngkana e kona ni kariaia te Tautaeka bwa a na karinaki kawai tabeua i aon Betio n tain karaoan te *main road* bwa a ataki kawai aikai bwa kawai aika kanga a aki toki n totouaki. Tao ngkana I anga te katoto teuana, te kawai nakon te on-aoraki, te kawai are i maeao nakon Santo Betero ni kangai ngkana a kona ni karinaki n tain karaoan te *main road* nakon te ririki ae boou. Anne te bubuti man te Kauntira are I taku bwa e a tia naba n roko te Ministry teuana tao te MISA ke tao te Works.

Tibiika: Ngaia te Minitita n te Works.

Hon. Natanaera Kirata: I kona ni butia riki te Tia Tei ae karineaki bwa e na *repeat* ana titiraki.

Tibiika: Ngaia kan kaoka riki am titiraki anne.

Mr. Reete Bokai: Te Tia Babaire, iai kawai tabeua, kanga kawai aika kanga taian *fitter roads* ake e bubuti te Kauntira bwa a na karaoaki ke kanga a na *regarded as a main road*, kanga ai taian *main roads* kawai akanne ao n aron kawai tabeua, n aron te kawai nakon te on-aoraki, te kawai are i Temakin nako Santo Betero ni kangai ao kawai riki tabeua ake e a tia ni uotaki taekaia nakon te Ministry teuana ma I taku bwa tao te MISA ke tao te Works, ma ngkana e kairia te Tautaeka bwa e na karaoaki n tain

karaoan te kawai nakon te ririki ae boou ao a aoria ake tabeua bwa are ai taben te Kauntira bwa are ngkana e teimatoa te mwane ni buoka nakon te Kauntira ibukin katamaroiaia ao e raoiroi anne bwa ai taben te Kauntira.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: E rabwa te Tibiika. Ara kaeka, ti na noria n angaraoina n aron te tai are e karaoaki iai ao inanon karaoan te kawai ao e koaua ae I *note* ngkai ana bubuti BTC. Ti na noria ngkai nakon ara kaeka ni butimwaea noran te bubuti.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei riki. Iai am titiraki? Te Tia Tei mai Betio riki temanna ao imwina I a anganiko te Tia Tei mai Banaba.

Mrs. Mary Tamwi: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao ngkai bon au moantai n taetae n te Auti n Tei ao I a kan reiti bwana ni kamauri nakoim te Tibiika, te Beretenti, te Kauoman, Minitita ni kabane ao ai raou n Taan Tei. Kam na bane ni mauri. I a reita naba bwanau ni kamauria kaain Betio ni kabane n te ingabong aio ao buokan ngkanne te titiraki te Tia Babaire, I taku bwa e teretere ana bubuti raou n Tia Tei mai Betio bwa e bubuti ngkana te Tautaeka e kona n anai kawai ake kanga a bon bubura bwa e nang karaoia bwa tabena, kanga aron te *main road*. Ma n te tai aio ao kanga e tuai ni bwanin raoi ana kaeka te Minitita ni kangai ngaia, kanga e ti kangai, ti na noria ngkana iai mwanena ma bon ara bubuti te Kauntira ni Betio ibukin kawai aikai bwa ai tera ngke e karaoia, e anaia te Tautaeka bwa raon tabena are bon te *main road* ngkai e bon noraki

kainnanoana ae rangi ni korakora iroun te botannaomata i aon Betio ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, au kaeka, I kan karautaeka nakon te Tia Tei temanna mai Betio. Au kaeka are I moa ni kaeka kanga bon boon te titiraki. Nanona te kauoua ni mena, anakin kawai tabeua i aon Betio akana e bon taku te Kauntira ke te botannaomata bwa kawai aika a rangi ni manena ao ni karikaki bwa kanga rabwatan are te *main road*. Anne au kaeka ngkanne, ti na noria n taina ae bon riai.

Tibiika: I a anganiko te Tia Tei mai Banaba. E nakoim ngkanne te kabanea n titiraki.

Mr. Timon R. Aneri: Ao ko rabwa te Tibiika. I kan boutoka te titiraki aio mai iroun te Tia Tei mai Betio ae e a tia n tabekia ao tao I a manga riki bwa te Tia Tei mai Betio ibukina bwa kanga I memena i Betio. Iai te *junction* are e mena i rarikin te *clinic* ao I taku bwa e na riai ni kakoaua te Tautaeka bwa ngkana e a manga keniken te bwai arei. Ngkana e tabukirake n te karau ao e buti n te kaa ao e a manga tauria te auti are n iterana. Ao te aomata arei ngkana e bati n tataraki ao te aomata arei e kona ni manga tuuka te kawai, e kona n riki te un n te tai anne bwa ko boni mena i aan am auti ao te aomata e a bon *cross* naba bwa e a taburake te ran ni iterana arei. Ngkana ko tarai ao e a manga bon boo te oo ma te ran ma ngaia are I kan bubutia te Tautaeka ngkana e kona naba n nora te itera anne, are te *clinic*

are i Betio i Takoronga ngkana e kona naba ni karinna n anne bwa e tuai mani karaoaki te kawai tao iraua te tai, I a maan ngkai i Betio ao e tuai mani kakaraoaki. Kanga ti te bubuti anne. Ko rabwa.

Tibiika: E nakoim te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, e rabwa buokan te titiraki mai iroun te Tia Tei ae karineaki. Inanon au kaeka naba, te naan kawai aika a maroroakinaki ikai, te naan *fitter roads* ti i aon BTC ao Taan Tei man te Kauntira, a tia ni rinei ngkai, e tare ngkai au botaki ni mwakuri ni mwakuri ngkai n te tai aio ao e tabe ngkanne n rinanoi kawai akanne. Teuana mai buakon ae e ibuobuoki iai te Tia Tei ae karineaki ngkana arona bwa anne te Kauntira ni BTC e karinna bwa e na karaoaki ao anne ngkanne e na karaoaki man te mwane are I taku arei. Ti na mwakuri man te mwane. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Kanga e a koro mwaitin ara titiraki i aon te titiraki aio ao ti a nakon te titiraki are imwina ma kanga te bubuti ae roko irou bwa e na manga moan tabekaki te titiraki aio ao te tia kaeka te Tautaeka ao I karautaeka bwa e a kaeka raoi n te tai teuana ngkanne. Ma ngaia n te tai aio ngkanne te Tia Tei ao ti a taona ngkanne am titiraki ngkanne. Ngaia te Tia Tei.

Mr. Reete Bokai: E rabwa te Tia Babaire ao I kona ni kakoaua bwa e na bon waekoa naba n tei au titiraki aio bwa te titiraki ae rangi n tamaroa ibukia taan mwakuri, ngaia ae I bon bubuti bwa e na waekoa naba n oti nakon taai aika imwaira.

Tibiika: Ngaia te Tautaeka, te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire, ao ti kaitaua nanon te Tia Tei n tauraoi tao ni buta moa ana kaeka te Tautaeka n te tai aio bwa are tiaki te Minitita n te On-aoraki ae riai ni kaeka bwa bon te Labour i aan tabekan te titiraki ao matatana naba bwa tao e aki rangi n teretere te titiraki ngaia are e kuri n aki teretere naba aron kaekakina. Ngaia are ngkana e reke bwa ningabong ke te bong are imwina ao ti na kawaekoa te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Au kantaninga bwa te Tia Tei e rau nanona i aon taonakin am titiraki aio ngkanne. Ao ti a nakon te titiraki are imwina ngkanne te titiraki mai iron te Tia Tei mai Tabiteuea Meang. Te Tia Tei.

KATEAN TE ON-AORAKI N TE ITERA MAIAKI I TABITEUEA MEANG

Dr. Tetaua Taitai: Ko rabwa te Tia Babaire, ao e koaua ae tao ti bon bane naba n anga bwanara ni kamauriko n te ingabong aio ao ai bon te kamauri naba ni kabane nakoia kaain te Auti n Tei ni kabane ao ai bon kaaina Kiribati ni kabane n te ingabong aio. Kam na bane ni mauri.

E koaua ao I kukurei n tabeka au titiraki n te ingabong aio te Tia Babaire i aon te Oota Beebwa ae No.31 ao e kangai taekan te titiraki aio, nningai ae nang wakinaki iai katean te On-aoraki ibukin te itera maiaki are i aon Tabiteuea Meang. Ko rabwa.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iron te Tautaeka, te Minitita of Public Works & Utilities.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, I kukurei ni kaongoa te Auti aei ao ni kaeka ana titiraki temanna te Tia Tei mai Tabiteuea Meang ae karineaki bwa te mwakuri i aon karaoan te On-aoraki ibukin te itera maiaki i aon Tabiteuea Meang, e katautauaki wakinana nakon te namwakaina ae na roko, Ritemba 2006. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei riki.

Dr. Tetaua Taitai: E rabwa ana kaeka te Minitita te Tia Babaire ao e koaua ae bon te titiraki aio, I riki n tabekia bwa bon te titiraki ae a aki toki n titiraki iai kaain Tabiteuea Meang bwa tao ai bon aia titiraki naba kaain te itera maiaki, ngaia ae I tabekia iai ma e rangi n rabwa kaekana ao tao kamatan riki te kaeka te Tia Babaire bwa tao nningai n Ritemba ae na wakinaki iai? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, e koaua are ngkai n Ritemba. I karautaeka bwa I aki kona n anga bongin te namwakaina ma anne e na wakinaki imwain tokin te ririki aio, nanona I taku bwa anne te kaeka ae I taku bwa e na kukurei iai te Tia Tei. I karautaeka bwa I aki kona n anganna te tai ma anne ana kaeka te Tautaeka ni bon te namwakaina ae Ritemba.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Dr. Tetaua Taitai: E rabwa bwa tao ai bon imwain te ririki ae boou te Tia

Babaire. E rabwa anne. Ao I kan titiraki ngkanne bwa tao tera taian waaki, e ataia te Minitita aika a na moan wakinaki ngkana e a roko ikekei? Tera te moan kateitei ae na moan wakinaki? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, tao N na karautaeka bwa tao ngkana I kona n angan te Tia Tei ae karineaki te Tia Tei te beebwa ibukin auti ake a na moan wakinaki. Bon iai auti aika a na moan wakinaki n te kateitei aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Dr. Tetaua Taitai: E rangi n rabwa ao buokan te titiraki ngkanne te Tia Babaire bwa iraua mwanena ae tauraoi ngkai ao antai ae mwanena te karikirake aio te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, I taku bwa Kiribati ae bwanin tao ai moara riki Kiribati maiaki ao bon te Tautaeka, Taan Tei, Taiwan te Tia Babaire. Karaoan te On-aoraki are i Tabiteuea Meang, te kantaninga bwa e na karaoaki inanon te maan ae uoua te ririki. Anne te kaeka ibukin te titiraki ana mwane ni ibuobuoki Taiwan. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Dr. Tetaua Taitai: I taku bwa ti kakoaua te Tia Babaire bwa Taiwa ae na mwanena te karikirake aio. Ti buokan te titiraki ngkanne bwa e a bon tauraoi ana mwane Taiwan? A na

akea tokitokin te mwakuri? Anne kanga buokan te titiraki ao e bia kamata te Minitita taitaoka.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, akea te tokitoki n aron te babaire ibukin wakin karaoan te On-aoraki inanon te maan ae uoua te ririki, akea n aron te *plan* ae e a tia ngkai, ngaia ae N na karautaeka nakon te Tia Tei ao nakoia kaain Kiribati maiaki bwa akea te tokitoki. E na bon waaki ni karokoa e bon tia.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei riki.

Dr. Tetaua Taitai: E rangi n rabwa bwanan te Minitita ao are a bon bane n ongo kaain te itera maiaki ni kabane ae a na akea te tokitoki, e a bon waki nako naba ao tao e na nakon te maan ae tao uoua te ririki ao tao e na tia te On-aoraki aio te Tia Babaire. E koaua e rangi n rabwa anne ao au kantaninga bwa e na bon kakoroa nanon ae taekinna te Minitita bwa a na bon akea te tokitoki ni karaoan te waaki aio. Tao ngkai e a reke teiu te Tia Babaire, ao tao I a bon tabeka naba te bwana ni karabwarabwa nakon Taiwan. I taku bwa e rangi ni kakawaki anne ngkai e a tia n tauraoi ni ibuobuoki ni karekea mwanenakin te karikirake teuana ae e bon kakoauaki bwa e rangi ni bongana ibukin kaain te itera maiaki ao I ataia bwa tao e bon kanganga reken mwanena ma e bon aki kona n reke iron te Tautaeka ma e rabwa Taiwan ngkai e a anga te mwane ni buoka aio. Ngaia are tao ai anne ngkanne bwana naba ngkai e a tia n taekinna raoi te Minitita bwa e nang bon waki nako ao Taiwan ae e a tia ni mwanena

te karikirake aio ao tao I a toki naba ikanne te Tia Babaire.

Tibiika: Akea te titiraki i aon aio ao te Beretitenti ko na kaeka anne?

H.E Anote Tong: E koaua I ti butimwaea are taekinna te Tia Tei, bwanana ni kakaitau ao ti kaitau naba ni bwanana ni kakaitau nakon tao Taiwan tao e aki kaitaua te Tautaeaka ma e aoria bwa ti a bon keiakina naba are ti kona ni keiakinna ibukin te botannaomata. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te kabanea n titiraki, I a anganiko te Tia Tei mai Tamana.

Mr. Kabetite Mwetaka: Ko rabwa te Tia Babaire ao I rangi ni kaitau ibukin tabekan te titiraki aio ao I ti kan buokia ni iterana are iai bwaai tabeua ake ti a tia n tabetabeki inanon Auti ake a nako ao I a kan bubutia te Minitita bwa ngkana e uringnga bwa iai ara bubuti, e kona n teimatoa kanga reitakira ma ngaia ibukin babaire ake e na wakinaki te mwakuri ao ti a bubuti ngaira kaain te itera maiaki bwa a kona ni kateirakeaki ara aomata man aaba are man te itera maiaki n reitaki ma Tabiteuea Meang ibukin karaoan te mwakuri? Ti anne kanga buokan te titiraki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: E rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire. Ao anne te bwai ae rangi ni kakawaki iroun naba te Tautaeaka, te kammwakuri ibukin te botannaomata ao e rabwa buokan te titiraki. Anne ngkanne e a tiku nakon tarakin te

mwakuri inanon te waaki iroun OECC, te kambwana are e na kateitei.

N au kaeka te Tia Babaire, e na aki tokitoki karaoana ao a ota ngkanne kaain Kiribati ai moara riki kaain Kiribati maiaki ao te aba ae Tabiteuea Meang bwa te maan, uoua te ririki. Ngkana arona bwa bon iai bwaai aika a na kona n riki n te kaibuke, akanne tokitoki ngkanne akana a na kona ni mena ma te mwane ibukin karaoan te mena anne ma iroun Taiwan, akea te kanganga. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E a bon koro mwaitin ara titiraki i aon aio ngkanne ao I taku bwa e na reke nakon te titiraki are imwina aio ao te titiraki aio bon mai iroun naba te Tia Tei mai Tabiteuea Meang. Te Tia Tei.

Dr. Tetaua Taitai: Ko rabwa Tibiika, ao I bon riki ni manga tabeka riki buokan te titiraki i aan ana taeka te Minitita ae taekinna bwa e na kona n reke te tokitoki ngkana arona bwa iai kanganga ni kaibuke. I taku bwa bon aio taben te Minitita te Tia Babaire bwa e na taraia bwa a na akea te tokitoki ao ngkana e ataia bwa a na iai te kanganga n te kaibuke, e na kaman kanakoi riki bwaai aika mwaiti riki ngkai e a tauraoi te mwane ngaia are I taku bwa kanga akea anne te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei, kanga ti a roko i aon am titiraki ae No.34.

Dr. Tetaua Taitai: Kabwara au bure.

Tibiika: Ko kona n tabeka am titiraki No.34?

**RINANOAN TE BWAKAMWANE
NAKON TE SOLAR ENERGY**

Dr. Tetaua Taitai: E koaua Tibiika ma N na wakina are imwina ngkanne. I bon ti reita nako arei ibukin ae iai manga ana kaeka iai te Minitita. E rabwa ao N nang tabeka au titiraki ngkanne are imwina te Tia Babaire, ae te titiraki ae No.34 i aon te Oota Beebwa ae e kangai te titiraki anne te Tia Babaire, bwa e kona te Tautaeaka n rinanon ana kambwana ae te Solar Energy Company ni katoka te bwakamwane ni katoa namwakaina ae \$9 ngkana e a tia n oki te moa ni kabanemwane i aoia? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Tautaeaka, te Minitita of Public Works & Utilities.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, aio au kaeka nakon ana titiraki te Tia Tei riki temanna ae karineaki mai Tabiteuea Meang. Imwain au kaeka ao I kan karautaeaka ni bon teimatoa au kantaninga nakoia kaain Kiribati ao te kanganga naba ibukin te kaibuke ngkai ti mena i Kiribati ao a na akea te tokitoki n te mwakuri. Au kaeka te Tia Babaire nakon ana titiraki te Tia Tei ae karineaki. Te Tibiika, I kukurei ni kaongoa te Auti aei ao ni kaeka ana titiraki. Tibiika, N na karautaeaka nakon te tia tabeka te titiraki bwa e aki kona moa te Tautaeaka ngkai ni katoka te bwakamwane n te namwakaina ae \$9 ibukin kabonganakin te taura man taai. Te bwakamwane anne bon ibukin boon karaoan uruaki nakon bwain te taura ao onean mwin bwain te taura n aron akana a oti n te *controller*, te *wiring*

ngkana a uruaki n te aro bwa e na teimatoa karekean te ota man te taura nakon te botannaomata i aon abamwakoro n te tai ae maan te mwaiti ae \$9 e bon rangi ni uarereke ni kaitara buburan te kabanemwane ibukin te taura ao boon te onobwai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

Dr. Tetaua Taitai: E rabwa te kaeka te Tia Babaire, ao ngkanne buokan te titiraki bwa e kona n taekinna te Minitita ae karineaki bwa tao bon iraua te kabanemwane ke boon karaoan te naan *solar lights* i ao Kiribati ae e a tia ni kabaneaki ngkai?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, te kabanemwane i aon karokoan te taura i aon te auti n taai ake a karokoaki iai te mwaiti ae \$2,500. Te mwaiti ngkanne i aon Kiribati taura aika a tia ni kateaki, I kan karautaeaka nako te Tia Tei ae karineaki man te mwaiti are man \$9 ane e boboto iai au kaeka ae e aki tau te mwaiti ae \$9 ibukin kanga oneakin bwaai ake I a tia n taekin te mwaiti ae \$2,500 i aon karokoan te taura i aon teuana te auti. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Dr. Tetaua Taitai: E rabwa buokan ana kaeka te Minitita ma e kona ni kakoaua te Minitita bwa te mwaiti ae \$2,500, e na oki nningai te kabanemwane anne n te \$9 bwa n aron aia katautau aomata ake a kamanena te taura aio, bon te bwai ae

na waekoa n oki ao te *maintenance* ke karaoan riki te *solar*, a kukurei ni bon kabwaka man oin aia mwane ngkana arona bwa e reke te kanganga, bwa n aron aia taeka aomata e bon rangi ni uarereke te kabanemwane i aon te *maintenance*. Ngaia are a noria bwa \$2,500 te mwane ae kakai oki ao te *maintenance* a bubuti bwa e na kona ni bon tiku bwa aia kabanemwane anne? E rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, bon te iango ae rangi n tamaroa are e a tia n tabekaki iroun te botannaomata ma ti kan buoka te botannaomata ngkai e a tia n roko te taura irouia bwa ngkana arona bwa a na riai n ataia bwa boon bwaai ngkanne are a na tangiraki, tiaki naba boo aika a uarereke. Ngkana e uruaki te baetere, tiaki naba te boo ae rangi ni uarereke. Ngkana e kanoaki naba te baetere bon tiaki naba te boo ae uarereke. Ngkana e uruaki te *controller* bon anne naba te kanganga ma ngaia are man te *solar* ao iai tokin korakoran bwaai akana a kateaki akanne ma te mwaiti ae \$9 e aki kona ni kaitara te mwaiti are n te *maintenance* are e na kona ni *maintain* raioiroin te taura. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Dr. Tetaua Taitai: E koaua bwa ti kona ni waki ni kakauntaeka i aon ae tau ke e aki ma aio te bubuti mairouia aomata bwa ngkana ngaia bwa e na aki tau, e kona te Tautaeka ni ibuobuoki ni kauarerekea bwa aio te mwaiti ae \$9 ni katoa namwakaina te mwaiti ae rangi ni bubura irouia kaain

aon aba te Tia Babaire. Ngaia are te bubuti nakon te Tautaeka ngkanne, e kona ni kauarerekea riki ngkana ngaia tao nakon iterana are nanona e na *subsidize* te *project* aio te Tautaeka ke te *maintenance*. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, tao bon te titiraki teuana ae rangi ni kakawaki ao I butia te Tia Tei ae karineaki bwa e na kona n tabekia bwa tera ngkanne te kaeka ni kan karaoa riki ara mwakuri i aon ane te \$9 bwa e aonga n oota raoi te botannaomata inanon te maan ae 23 te ririki. E bon aki tau naba, te \$9 e aki tau ma ngaia are te bubuti ngkanne ibukin te titiraki ao e kona ni karaoaki bwa teuana te bwai ae kakawaki nakon te Tautaeka. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Onotoa temanna.

Mrs. Beta Tewareka Tentoa: Ko rabwa te Tia Babaire. I a kan reita naba taeka ni kamauri ake a tia ni kabwakaki nakon te Auti aio irouia ara koraki ni kabane. Kam na bane ni mauri n te ingabonga ae moan te tamaroa. Raon ngkanne te titiraki bwa I kakoaua ae e a ngae naba n tatabetabekaki aekakin te kanganga aio irouia kaain ara abamwakoro ngkai te taura aio, titebo ma bon iai raioiroina ae tangiraki ma ti anne te kanganga bwa iai te kanganga ae noraki bwa te \$9. I kan reita ngkanne aron te kaoriori bwa e kona te Tautaeka ni manga rinanon riki ana anga n te aro are e e na reke te anga ni ibuobuoki riki nakoia taan kamanena te taura? E kona n reke

manga rinanoan riki te babaire i aon aei? Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, e rabwa buokan te titiraki mai iroun te Tia Tei temanna mai Onotoa ao n au kaeka, anne te bwai ae ti na manga rinanona raoui. Ao e na bane naba ni bon ota bwa te mwane aio bon te mwane ni ibuobuoki man te EU ao akanne kanga tiaki nanona bwa e na teimatoa te EU ni mena ma anne te kantaninga ae te Solar Energy Company i aon Kiribati e na teimatoa ni *maintain* tamaroan te naan mena. Akanne te naan kabwarabwara mairouia taan rabakau man te tabo anne, te Solar Energy Company ao bon au kantaninga bwa te bubuti n aron ana titiraki naba temanna te Tia Tei are karineaki mai Tabiteuea Meang, ao e na taraki anne nakon taina ae bon riai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: I a anga te kabanea n titiraki nakon te Tia Tei mai Marakei.

Mr. Rutiano Benetito: Ko rabwa te Tia Babaire, ao imwain ae I kanakoa buokan te titiraki ao I bon kan reitai naba kaain abau ae Marakei ni bon kamauriko ma kaain te Auti n Tei aio ao ni bon reitaki naba ma Kiribati ae bwanin. Kam na mauri.

Buokan te titiraki te Tia Babaire, kanga tein te titiraki aio ti bon tabekia naba n te Auti n Tei ae nako ao e tabekaki bwa te bubuti nakon te Tautaeaka ke nakon te Minitita are tabena n te tai arei bwa e na reitaki ma ana Baba n Tararua ibukin naba iangoan kauarerekean boon te taura

ae te tiora. E kona tao n taekinna ngkai te Minitita e a tia tao n reitaki ma ana Baba n Tararua n te tai anne ao tao e a tia naba n anga ana iango i aona te Baba n Tararua bwa e kona ni kauarerekea ke tao e aki. Buokan te titiraki te Tia Babaire ao ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, e koaua ae te kaeka e a tia ni uotaki te maroro aio bwa are bon kaain te Board a bon kakauongo n te tai are e uotaki iai te titiraki aio ao bon anne te kaeka mairouia taan rabakau ae teimatoa ngkanne n aron naba ae I a manga kataia ngkanne ni uotia rake. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E a bon koro raoui mwaitin te titiraki i aon te titiraki aio ao ngkai I nora te tai ao ai bon mwin te 11 teutana ao n aron are I butingkami ngke e ingabong ibukina bwa bon ami moani bong te bong aio ao n te tai aio ngkanne ao N na kabwara te Auti ni 11.30am ao ti a manga teirake n te aoa 2.00pm ibukin te Budget Meeting. *Now may I invite you all to a break for tea and coffee and then we will resume again at 2.00pm for the Budget presentation.* I kabwara moa te Auti ngkai ni karokoa te aoa 2 ni bwakantaai.

MOTIRAWA

Tibiika: Ti a waaki nakon ara Oota Beebwa are e tiku ngke e ingabong ao n aron au atatai ngkanne ao titebo ma ti a roko ngkanne i aon te Budget Speech. Ngkana arona bwa akea ae waeai n aio ao N na angan te Minitita n te Finance. Te Minitita n te Finance.

**TE BIIRA IBUKIN ANA
KATAUMWANE TE TAUTAEGA
IBUKIN TE RIRIKI 2007**

Hon. Nabuti Mwemwenikarawa: Ko rabwa te Tia Babaire ao i mwain ae I waki te Tia Babaire ao I kan reita aron te kakamauri nakoim ao nakoia Taan Tei aika a karineaki n te bwakantai aio te Tia Babaire ao ai moara riki te Tia Tei ae karineaki mai Betio are e a tia n ana ana berita ibukin ana beku ibukin te botannaomata n te tai aio te Tia Babaire. Kam na bane ni mauri.

Te Tia Babaire, I kukurei ni kawenea i matan te Auti aio ni kaineti ma te kibu 109(1) n te Tua ae Maungatabu te Biira ibukin ana Kataumwane te Tautaeka ibukin te ririki 2007. Kabwarabwarakin te Kataumwane aio ane e oti inanon te Boki ni Kataumwane 2006 ane e a tia n tibwatibwaki nakoia Taan Tei aika a rine.

Te Tia Babaire, e bon eti ao e bon riai bwa ti na rimoa ni kakaitau nakon Uean te Maiu n ana kakawakin ae teimatoa i aora ni bane ao are e a manga karokoiri naba n te tai aio inanon te marurung ao te kukurei. Ti uringia naba raora n Tia Tei ake a tia ni motirawa inanon te rau inanon maiun te Auti aio ao bon ara kantaninga ma ara tataro bwa a tia n anganaki kaniwangan aia kekeiaki. Ti kan tabeka naba ana kakaitau te Tautaeka nakoia kaain Kiribati ni kabane, taan kairiri ni botaki nako inanon Aaro, botaki ni unimwane, botaki n aine, botaki n roronrikirake, Kauntira, botaki ake i tinanikun te Tautaeka, koraki ake iai tibwangaia ibukin te botannaomata ni ikotaki ma taan mwakuri n te Tautaeka ao ai

ngaira kaain te Auti n Tei aio ibukin te nano ni kan reitaki ibukin te waaki rake.

Te Tia Babaire, Taan Tei aika kam karineaki, te Kataumwane n te tai aio, bon ana kanimaua ni Kataumwane te Tautaeka aio imwin rineana n te ririki 2003. Ao n aron are ti taneiai ni waaki i nanona ao bon iai ara kibunikora ibukin te Kataumwane aio are e na ibuobuoki ni kabwarabwara boton te iango n te Kataumwane aei. E na uringaki n ara kibunikora te Tia Babaire ibukin ara moan Kataumwane n te ririki 2003 are bon te Kataumwane inanon te bitaki, aan te Kataumwane n te tai anne bwa e na kanakoraoaki aron te bitaki. Te Kataumwane ibukin te ririki 2004 ao e a aranaki bwa te Kataumwane ibukin kamaininaan te waaki ao n te tai anne ao ti nora riain kamaininaan te waaki ngke e tuai n tia te boki ni mwakuri ke te naan Ministerial Operational Plans are e na kabwarabwara aron mwakurian kanoan te boki ni babaire ke te National Development Strategy ibukin te aua n ririki ae 2004 ni karokoa 2007 inanon te tai are I uotarake iai te Kataumwane. A bobonga raori booki ni mwakuri inanon Eberi 2005 ao ngaia ngkai aika a mwakuri ma ngaai ana botaki ni mwakuri nako te Tautaeka. N te Kataumwane ibukin te ririki 2005 ao ti a arana ara Kataumwane anne bwa te Kataumwane ibukin te mwakuri korakora ao ara Kataumwane n te ririki anne, e boto i aon waakinan mwakuri ake a kainnanoaki ao are a oti inanon booki ni mwakuri. Te kibunikora n ara Kataumwane ibukin 2006 are I uotia rake nako matan te Auti aio n Ritemba n te ririki ae nako, ao are e

butimwaeaki iroun te Auti aei bon te Kataumwane ibukin baronga ma berinoan te waaki nakon te tamaroa. Aio are e rio imwin noran butin te waaki inanon te ririki 2005 ao are e oti iai riain manga nikoan te waaki bwa a aonga ni kona taan mwakuri ni katebenakoi mwakuri inanon taian boki ni mwakuri aika a riai ni moanibwaiaki ao man taraia naba bwa a tauraoi bwaai are a na kainnanoi ibukin karaoan mwakuri aikanne. N tainako ao e bon riai ni manga nikoaki te waaki bwa kakaeen te tamaroa riki.

Te Tia Babaire, inanon ara tai ni baronga ma ni berinoa te waaki n te ririki aio ao ti kakoaua bwa iai riki aanga are ti kona iai ni katamaroa riki iai te waaki. Ao aio bukina are ti a kan katonua raoi riki aron baronga ma berinoan te waaki n te tai aei te Tia Babaire n ara kibunikora n ara Kataumwane ibukin te ririki 2007 are ti a tabekia n te tai aio bwa kamateraoan kabonganaan ana mwane te botannaomata ibukin te rikirake. Nanon aio ni koaua e kangai te Tia Babaire, bwa reken te rikirake boni mani kamanenaan raoi te mwane. Ti kakoaua te Tia Babaire n aron tein te Kataumwane are ti a uotia ngkai bwa e na kona n noraki te keerake ae rangi ni uarereke ma e ngae n anne ao ti kakoaua naba te Tia Babaire bwa ni kamanenana raoi ao e na kona naba ni karekea ae mwaiti nakon te botannaomata ngkana ti karimoa n ara iango te kibunikora are ti tibwangara n te tai aio. I kukurei naba n taekinna bwa te kibunikora ae kamateraoan kabonganaan ana mwane te botannaomata ibukin te rikirake bon reitan aia kario taan mwakuri n ana botaki ma ana kambwana nako te Finance ke te

Botaki ni Mwane are e katanoataki n aia wiiki ni kaotibwai tabeua te wiiki n nako ae kangai taekana, “Reken te rikirake bon man kamanenan raoi te mwane.” I kaitauia taan mwakuri n aia kario ao bon au kantaninga bwa e na reitaki te kantaninga are e kanaanonaaki n te kibunikora aio irouia botaki ni mwakuri nako inanon te Tautaeka, te botannaomata ao ai moara riki Taan Tei aika a karineaki. Ngkai bon taan mwakuri taan kario n te tai aio ao bon ara kantaninga ma ara onimaki ae bati bwa a na kakoroaki nanon baike a kantaningaki bwa a na reke man te Kataumwane are a tabekaki ibukin ana kariaia te Auti n te tai aei. E ngae n anne te Tia Babaire ao i mwain ae I roko i aon kanoan te Kataumwane ao I taku bwa e kakawaki moa taekinan baike a tia n rabwata inanon ana waaki te Tautaeka aio are e na kona n tei bwa kaunganano ao reirei ao ake a na riki bwa maubonian te wakirake te Tia Babaire. Man aio ao ti na manga kona iai ngkanne te Tia Babaire ni karioa te Kataumwane ibukin te ririki 2007 n aron are ti a kawenea i matan te Auti n te tai aei.

Te Tia Babaire, inanon ana tai ni waki ami Tautaeka aio, ao ti kakoaua bwa a mwaiti mwakuri ma karikirake ake a boto i aon buokan kainnanon ara botannaomata aika a tia ni wakinaki. Iai aika a tia ni koro nanoia, iai ake a wakinako, a tabe naba ni wakinaki ngkai ao iai naba ake i aon kawaiia ni wakinaki. Aikai katoto tabeua are I kukurei n taekinna n te tai aio.

1. Teuana te Tia Babaire, karakaan ao kateimatoan boon te takataka ma te tiwiita.

2. Karakaan booya ao kateimatoan kaniwangaia taan mwakuri.

3. Katamaroan ritin aaba ao te ran nakoia taan ababa ake a kabonganaki abaia ma ranin abaia ibukin kainnanon te botannaomata.

4. Karekean aia mwane kaara. Aio te moantai are e reke te buoka aio nakoia te koraki are ti kakoaua bwa a bon tia inanon aia tai n rikirake ni kabanea korakoraia ibukin rikiraken abara ae Kiribati.

5. Buokan aia moan karikirake Kauntira n te mwaiti ae \$2 te mirion ni katoa ririki. Te buoka aio are e angania Kauntira ngkai te kona ni wakina aia karikirake aika a bubura ake a aki rereke mwanenakia n taai aika nako i mwain rokon te Tautaeaka aio.

6. Karekean bao ni mwamwaninga ibukia ataein te JSS.

7. Mwanenakin taian onobwai, riki i aon abamwakoro nakon umwanreirei ma aia auti ni maeka taan reirei ao autin te onnaoraki n aron are e a tia ni kakoauaki te Tia Babaire. Mwakuri aikai ake a bon rangi ni bongata ma n aki kakaraoaki i mwain rokon te Tautaeaka aio ibukin aki rereken mwanenakia te Tia Babaire.

8. Katamaroa nakon te itoman ma te aonaba ma te tarebon, te fax, te television ao te internet. E wakinako te karikirake aio ao te kantaninga bwa a na roko katamaroa aikai n abamwakoro nako n tian te karikirake.

9. I aon Tarawa Teinainano ma Betio ao iai kaungakin te kaiangatoa i marenan kambwana ni itoman n te

internet bwa a na buoka karekean te *service* ae tamaroa riki nakoia taan kabongana te *internet*. E noraki riain aio ngkai te *internet* ai bon te anga teuana n reitaki ma te aonaba ae tawe ao man boraai. Ngkana e tamaroa te *service* n te *internet* ao e kantaningaki bwa e na tabangaki riki aron kabonganana irouia ara botannaomata tiaki ti ibukin te mwakuri ma ibukin te reirei, te waki ni bitineti ao itera aika a bati riki.

10. Karokoan te Kanako Bwana n te aono are i mainiku n te mwaiti ae kaania te mirion te taara.

11. Te iti man taai n abamwakoro nako are e kateimatoaki katamaroana. Teuana riki te Tia Babaire, boni katean taian mwaneaba are e a tia ni kakoauaki bwa a tia ni butimwaia kaain abamwakoro bwa aia tabo are a na kona ni kamanomano iai ao ni karekei iango aika a tamaroa iai ibukia aia botannaomata n aia abamwakoro nako aika a kakaokoro n aron are e kona ni kakoauaki n taabo ake a tia n tei iai mwaneaba aikai i aon Betio ao n reitaki ma ake i Temwaiku te Tia Babaire.

13. Kakorakaan tararuan te mauri n te kawai i aon Tarawa Teinainano ma Betio i mwin mwakuri aika a tia ni wakinaki inanon ririki aika nako ao e kakoauaki bwa iai kerikakin te kabuanibwai n te kawai ni kabotauaki ma taai aika nako. I kani karabwaia te koraki ake a tia ni ibuobuoki n te itera aio ai moara riki te botaki ni bureitiman n aron aia tararua kaaro ibukin aia kakauring nakoia aia ataei ao bon taan kabongana te kawai. E teimatoa te Tautaeaka ni kaungai bwa

a na kateimatoa tamaroan kawakinan tuan te kawai.

14. Ti teimatoa ni boutokai bitaki ni katamaroa ao ni kakorakora ana konabwai te botaki ni bureitiman ni wakina tabena ibukin tararuan te rau ma te mauri. Ti na reitanako te waaki ni katoamaua aia bwai ni mwakuri bureitiman ao mani kaunga te kataneiai nakoia bureitiman n te aro are e na buoka katamaroan karaoan aia beku ibukin te botannaomata.

15. Katean te onnaoraki ibukin te itera maiaki. E tiainaki te boraraoi ibukin katean te onnaoraki aio n te wiiki ae nako ao e kantaningaki te mwakuri i aoni kateana bwa e na waaki inanon Ritemba n te ririki aio ao e kantaninga bwa e na bobonga te mwakuri inanon uoua te ririki ma ni moanakin te mwakuri te Tia Babaire.

16. Karekeaia taokita ake a na kona ni katoamaua te mwakuri i aoni Kiribati. Iai tengaun taokita mai Cuba ake a tia n roko ao ni waaki ni mwakuri ngkai ao e na kona ni manga raka aio nakon te ririki ae na roko n aron tarakin angaraoina ao tamaroana te Tia Babaire.

17. Kaungan reireia ara ataei n aba i tinaniku i rarikin are ti tataneiai ni kakanakoia n ririki aika nako te Tia Babaire. Inanon ana waaki ami Tautaeaka aio ao e tabe n rikirake mwaitia ataei ake a mwanenaki reireia i tinaniku. Bon iai naba taabo aika a raka ake a kona n nako iai ara ataei n reirei. Iai tengaun tabun ara ataei te Tia Babaire aika a reirei ngkai i Taiwan ao iai naba ake i aoni kawaia nako Cuba.

18. E teimatoa naba katamaroan buokaia reirei n Aaro n aron buokan rooia ataei are e a tia ni kataboroaki ni kabotauaki ma ririki aika nako.

19. Karekean te buoka ae onoti nakon aia karikirake botaki n Aaro n te mwaiti ae nakon \$500,000 ni katoa ririki. Ti kantaningaia bwa te buoka aio e na angania botaki n Aaro te kona n reitanako aia mwakuri ae tamaroa are a teimatoa ni wakinna ibukin te botannaomata ni itera aika a kakaokoro n aron te reirei ma te kataneiai, buokan kateimatoan te rau ma te mweraoi ao a bati riki. Ti kakoaua bwa a mwaiti ara iango ni kan buoka aia waaki Aaro n aia mwakuri ni mitinare ao ni karaoan tibwangaia aika a mwaiti ake bon reitan ao katoamauan ana waaki te Tautaeaka. Imwin ara marooro ma baatuan Aaro nako, ao ti kunea bwa tao te buoka ae raka ae \$500,000 n te ririki tao bon aio te mwaneka teuana ae rangi ni kakawaki ibukin kateimatoan te reita ni waaki ibukin kabwaiian te botannaomata. Ti kunea naba te Tia Babaire, bwa baike ti miiakin bwa kan buokaia Aaro, a bon riai n tirekekeaki n te reitaki ni marooro ma botaki n Aaro i mwain wakinaia. Ti na teimatoa ni karinea aron aia buoka ni iango Aaro i aon aio.

20. Karekean buokaia taan mwakuri ngkoa i Nauru are a maan n tiku ni kariaria reken buokaia. A na kakoaua Taan Tei aika a karineaki bwa te buoka are e reke i bukia te koraki aikai, e aki rangi n rotaki iai ana mwane te botannaomata. I kukurei naba n taekinna bwa e a toki ngkai te aeaeki mai Nauru ao a bon bane ara botannaomata ake a oki mai Nauru n tia n oki. Bon akea naba ana

kabanemwane te Tautaeke n te aeaeki aio. Aio te tibwanga teuana are e butimwaia ami Tautaeke aio ngke e moan tei ao I kukurei bwa ti a tia ni keiakina uotara aio ni karekea buokan aia kainnana ara botannaomata aika a tia n rotaki n te itera aio.

21. Katamaroa nakon tuua ake a na buokaki riki iai ara botannaomata. A mwaiti Biira aika ti a tia ni uoti nakon te Auti ao are ti na uoti n te tai aei aika a boboto i aon katamaroan riki te waaki i bukia ara botannaomata.

22. Kaungan te reita ni waaki ma botaki nako inanon te Tautaeke ao i tinanikun te Tautaeke. Ti kakooua bwa butin raoti te waaki ngkana e uataboaki te amo irovia ake iai tibwangaia inanon te kairiri ao ti na teimatoa ni kaungai botaki nako bwa a na raonira inanon ara waaki ibukin ara botannaomata.

23. Karikirakean aia mwakuri ara roronrikirake i tinaniku. Inanon ana tai te Tautaeke aio ao ti a tia ni mwakuri korakora ni karababa ao ni kamwaiti riki taabo ake a na kona ni mwakuri iai ara roronrikirake i tinaniku. E a tia te SPMS ni butimwaia ara ataeinnaine bwa a na mwakuri ni kaibuken ana kambwana nako i tinaniku. Imwin te reitaki ma te Tautaeke n New Zealand ao a tia ni manga nikoaki kainibaire i aan te Pacific Access Category n te aro bwa e na bebete riki nakoia ara aomata nako Niu Tiran. Ti kantaningaia bwa a na kona ara roronrikirake ni manga ira te kiniki uanikai i Niu Tiran n te ririki ae na roko i aan ana waaki te Tautaeke n Niu Tiran ae boou ao are e na moa inanon te ririki ae na roko. Iai te kantaninga naba bwa e na kona n

reke angaia ara roronrikirake ake a nano iai bwa a na nako n reirei n neeti i Aotiteria ao ni banen aia reirei, a na kareke mwakuri naba i Aotiteria ke n aaba a butimwaeaki iai ana beebwa Aotiteria. Anne te iango ngkai e kamwaingaki te Kiribati Technical Institute mai aan te Education nakon te Labour bwa e na kaunga riki te kataneiai nakon te mwakuri ao ae e bon wakinako naba te reitaki ma aaba i tinaniku ibukin karekean nneia ara roronrikirake ibukin tangiran te mwakuri.

24. Karakaan aron reken te kabwaia nakoia kaain Kiritimati n aron karokoan te kaibuke ni kaneweaba n aron te NCL n te tabo arei.

25. Ao bon iai naba te Tia Babaire, te ibuobuoki ae boou ibukin katamaroan te mwamwananga i marenan Kiritimati, Tabuaeran ao Teraina are e a tia ni karekea te Tautaeke ni katukan tewaana te kaibuke n te itera mainiku are ti kakooua bwa e noraki manenana ae korakora irovia kaain te Aono n Raina ma Rawaki.

26. Karekean buokaia kaain Banaba ake a bongata ni kariaria buokaia man te Tautaeke n taai aika nako. Te katoto teuana bon buokaia ibukin karekean aia tianti man te akawa ao are e a tia iai te Tautaeke n anga baina ni ibuobuoki nakon te itera aio ao a na mwaiti aika a na kona ni karaoaki nakon taai aika a na roko. Te Tia Babaire, tao e na boni mwaiti are N na kona riki n taekinna ma ti kakooua bwa aika ti taekin aikai, tao taia aikai ma ti kakooua te Tia Babaire bwa e na aki toki bukin karekean riki te tamaroa ibukia ara botannaomata ao mai buakon ake ti taekin aikai ao ti

kakoaua naba bwa iai aika a kainnanao naba katamaroia. Te katoto teuana boni katamaroan butin ao kamanenaan raoi mwanen te takataka ma te tiwiita n reitaki ma buokan aia waaki kambwana ake iai tibwangai n te itera aio.

Te kauoua ni katoto bon kamarurungaia Kauntira bwa a na kona n tararuai raoi mwanen te Tautaeka ma mwaane ni buoka ake a kataua ibukin buokaia aia botannaomata. Te kateniua ni katoto, bwainaorakian kanganga aika noraki ao a aki kantaningaki ni irekereke ma karokoan aia mwane kaara irouia. Te kaaua, bon kateimatoan te reita ni waaki ma taan kairiri ao ai moara riki ni botaki Aaro i aoni Kiribati are e na kona iai te Tautaeka ni karekea ma n anga te ibuobuoki are riai ma ni manena nakon aia waaki botaki nako aikai. Te kanimaua, boni katamaroan kawain te botannaomata i aon Tarawa Teinainano ma Betio ao ai i aon abamwakoro.

N te ririki ae na roko ao e na waki katamaroan te kawai i aon Teinainano ma Betio iroun Tiaban ao e na reita aio te Tautaeka ni katoamaua aron naba te waaki are e na wakinaki i aon abamwakoro. Ibukin abamwakoro ao e na kainanoaki te marooro ae rangi n tamaroa ma Kauntira ngkai aio e na kona n iai rekerekena ma babaire ibukin moan karikirake are e taneiai te aba iai n te tai aio. Ngkana iai katamaroana te Tia Babaire ao aio are e na tiku bwa kanoan ana reita ni waaki te Tautaeka ma Kauntira i aon abamwakoro aika kakaokoro te Tia Babaire.

Te kaonoua, boni katamaroan umwanreirei ake a kateaki mani bwain I-matang n reita are e a tia ni wakinaki nakon auti ake a kateaki ni bwain Kiribati te Tia Babaire. Te kantaninga bwa e na noraki te mwainging aio inanon te ririki ae na roko ao are ti kantaningaia te Tia Babaire bwa e na tobwa aron te kanganga are e noraki n te itera aio. E na teimatoa te Tautaeka te Tia Babaire ni kaungai karikirake ae aekakin aikai ao ti na teimatoa naba n reitaki ma ara botannaomata ni katebenakoi karikirake nako aika a kakawaki ibukin kabwaiian te I-Kiribati.

Te Tia Babaire, man am kariaia ao N na marooro teutana i aon katarataran te rikirake n te aonaba ke te *Economic Outlook*. E kakawaki ae ti nora tamnein bwaai aika a kakatautauaki bwa a na riki n te aonaba bwa are n angin te tai ao iai rekerekeia ma rikiraken kaubwain abara ni ikotaki ma waakin iokinibwai, butin ao biribirin te mwane ao te waki ni bitineti te Tia Babaire. Te Tia Babaire, e katautauaki te rikirake n te aonaba ibukin te ririki 2007 bwa e na teimatoa n raoiroi. Te rikirake ke te *Global Economic Growth* e katautauaki nakon te ware ae 4.9% i aan taran te rikirake i Amerika are e a tia n rangi n raoiroi n taai aika nako bwa e na kona. Bon iai taraan te rikirake i Amerika te Tia Babaire are e a tia n noraki raoiroina ao bwa e na kona ni kerikaki inanon te ririki ae na roko te Tia Babaire. E ngae n anne ao e katautauaki bwa e na teimatoa te rikirake i aon Eurobe ma aaba aika a tabe n rikirake ao are e na kona iai ni kaitara te kerikaki i aon Amerika ao ni karekea te rikirake te Tia Babaire are e na tamaroa nakon are e kantaningaki.

Aotiteria e katautaki bwa e na rikirake n te ware ae 2% inanon te ririki ae na roko, ma iai naba tarakin te rikirake i Aotiteria bwa e na kona ni kerikaki nakon te ware ae 1.15% ngkana arona bwa e korakora mwin te aki kakarau are e kantaningaki n te ririki ae na roko i aon te aba anne. Taran boon bwaai n te aonaba, a na tiku n aroia ao a bon tia ni kaungaki taian Reserve Banks te Tia Babaire n aaba nako bwa a na teimatoa ni kakaninganinga aron biribirin rakan boon bwaai n aaba aika a kakaokoro ao i aon te aonaba te Tia Babaire. Boon bwaai i Aotiteria are e rangi n rekereke ma aron tein te boo i aon Kiribati te Tia Babaire ngkai ngaia bon ara itoman ni koaua i aon te iokinibwai e tei n te ware ae ½ % te ware are 2% ao aio kaotan te rikirake are ti na kantaningaia nakon te tai ae na roko te Tia Babaire. Akea te bitaki ae na rangi ni bubura are e kantaninga n te raimwane te Tia Babaire ke te *exchange rate* i marenan te mwane n Aotiteria ma Amerika bwa e na bon tiku n aekana ae \$1 te mwane n Amerika kanga titebo ma \$1.20 ke \$1.30 te mwane n Aotiteria te Tia Babaire. Are nanona bwa baike mwarara ake a kanamakinaki n te ririki aio ni irekereke ma te raimwane i marenan mwanen Aotiteria ma Amerika, a na bon teimatoa nakon te ririki ae na roko. Te bwai teuana te Tia Babaire ae karekea te tabeaianga bon rakan boon te bwaa n te aonaba ao boon te bwaa e a tia ni kerake man \$20 te mwane n Amerika n teaina te turam n te ririki 2001 nakon te mwaiti ae raka i aon \$70 te mwane n Amerika n teaina te turam n te ririki aio. E kerikaki teutana boona nakon \$55 te mwane n Amerika n te namwakaina ae nako ma te katautau bwa e na manga bon kekerake ni kaea te ware ae \$72

te mwane n Amerika n te ririki ae na roko.

Kekeraken boon te bwaa e na bon korakora namakinana irouia kaain Kiribati ao aio are e na teimatoa n tataraiia te Tautaeka ma ni kakaeta ana anga n totokoa te kabuanibwai are e na kona n namakinaki n te tai teuana ma teuana te Tia Babaire. Man taian katautau aikai te Tia Babaire ao taran te rikirake n te aonaba ae bwainin ao ti taku bwa e na iai te teimatoa n te rikirake anne nakon te ririki 2007 are I taku bwa e kakawaki bwa ti na ataia n te tai aio te Tia Babaire. Ngkai e aki tei n onoti n ti ngaia te Tia Babaire Kiribati n te aonaba aio bwa e korakora te itoman ni iteran te iokinibwai kabonganaan te mwane ao a bati riki ao e na kakoauaki bwa bwaai aika reke n te aonaba a na bon rota naba abara aio ao aio are e na rangi n teretere riki n rakan boon te bwaa are e na rotira ni itera aika a kakaokoro n aron keraken boon bwaai aika a kaoaki mai tinaniku te Tia Babaire. Ma ngkana ti tara ngkanne te rikirake i aon abara aio ibukin te ririki 2007 ao te katautau bwa e na tei n te ware ae 1% ngkana e na kaungaki riki te rikirake ao iai itera ake a na kona n taraki n aron aikai: kaungaan riki te waaki ni bitineti i aon abara. E noraki bwa n aaba are e korakora iai te waaki ni bitineti ao e bon korakora naba te rikirake iai. Inanon ririki aika nako ao iai namakinan te kakamwakuri n te itera aio. A mwaiti riki titoa n te tai aei. E rikirake mwaitia taabo ni kamwarake ao e rikirake naba te karikirake i aon te mwamwananga i aon te aba ao ma taari. Bitaki ake a tia ni karaoaki nakon tuan te Kaintabwi, ti kantaningaia bwa a na kaungai naba

nanoia te koraki are a mwakuri bwa a na wakina naba taian karikirake tabeua.

Ti nora naba riaina bwa e na kaungaki aron te waaki ni karikirake te Tia Babaire ao aio are e na kona n reke n teimatoan te waaki ni kaneweaba ao teimatoan rorokon kaibuke ni kaneweaba n aron te NCL ni kakawari aaba ake i mainiku ni ikotaki naba ma rakaia taan neweaba ke taan akawa mai Aotiteria ao Niu Tiran ni kawara Kiritimati ngkana e teimatoa te kibakiba nako Kiritimati. Karakaan ao karababan taabo i tinaniku are a kona ni mwakuri iai ara roronrikirake bon teuana naba te bwai ae riai ni kaungaki. I a bon tia n taekin bwaai aikai ake a tia ni wakinaki ngkai n te itera aio ma e kakawaki bwa e na taekinaki ikai bwa bon te kaoki mwane are e na kona n reke man te waaki ni kammwakuri aio ao are e a tia ni kamatoa naba te Bangke n Aonaba bwa ngaia teuana kingin te rikirake are e na rangi ni kakawaki ma ni manena nakoia aaba aika a uarereke n aron Kiribati.

Teuana riki te bwai ae moan te kakawaki te Tia Babaire bon wakinan mwakuri aika bubura n aron te Betio Sports Complex are e a tia ngkai ao n reitakina ma te mwakuri are e na karaoaki are te onnaoraki i Tabiteuea Meang nakon te ririki ae boou te Tia Babaire. Aio e na iai ana ibuobuoki naba nakon te rikirake. Kaungan ma taran aia waaki ana kambwana nako te Tautaeaka bwa a na waaki n aron aia waaki bitineti bon aio naba te bwai are e kainnanaoaki ibukin kateimatoan ao buokan karekean te rikirake ae tau nakoia kaain Kiribati ao aio are e na teimatoa te Tautaeaka n taratarai

inanon te tai ae na roko. Teimatoan rikiraken mwaitin ara botannaomata te Tia Babaire bon te bwai ae katabeaianga ao te bwai ae na kona ni kamemerei mwakuri are a wakinaki ibukin kamaiuraoan te I-Kiribati. Ma imwin te wareaomata are e a tia ni karaoaki ao e oti bwa e a tia ni kerake mwaitin ara botannaomata nakon te ware ae 92,000 tabun tenga. E oti man aei bwa te rikirake ni mwaitin ara botannaomata ni katoa ririki e nakon te mwaiti ae 2% te Tia Babaire. Man te bota ni ware ane 92,000 tabun tenga ao e raka i aon te katenimwakoro ae maeka i aon Betio ma Tarawa Teinainano. E a tia te Tautaeaka aio ni kaitara te kanganga n te itera aio te Tia Babaire ni kabobonga ao ni kabwata te koranikaeti ibukin rikiraken te botannaomata ke te *Population Policy* ao n reitaki ma kainibaire are a tia ni wene ao are e na kona ni wakinaki te mwakuri iai ni kaitarai taian kanganga n reitaki ao n irekereke ma rikiraken ara botannaomata te Tia Babaire.

Te Tia Babaire, tao e riai ngkanne n te tai aio bwa ti nang tara ara Boki ni Kataumwane ao n te Boki ni Kataumwane ibukin te ririki 2007 ao e tei te ware ae \$85,320,379 bwa te ikotaki ni kabanemwane inanon te ririki 2007. Te mwaiti aio e raka i aon te kataumwane ibukin 2006 n te mwaiti ae 0.3%. Man te ikota ni kabanemwane ane \$85,320,379 te Tia Babaire ao iai te mwaiti ae \$79,634,229 are e reke i aan te Biira ni Kataumwane are e a wene i matan te Auti aio n te tai aei bwa e na kariaia. Te nikira are \$5,686,150 e na tei bwa te Statutory Expenditure te Tia Babaire. E na ibuobuoki nakoia Taan Tei aika a karineaki te Tia Babaire

kabwarabwaran teutana te kataumwane n aron aio. Mwaitin te kabanemwane ni irekereke ma booia ao kaniwangaia taan mwakuri bon \$41 tabun te mirion. E oti ikai bwa iai te raka ae 8% i aon te kataumwane ibukin 2006. Te raka aio are e bon kaineti ma kaetakin booia ao keraken booia taan mwakuri n te Tautaeka ni katoa ririki. Te kabanemwane i aon bwaai ni mwakuri ibukin te waaki ke te *operating budget* te Tia Babaire, bon \$29 tabun te mirion. Iai te kerikaki teutana ae raka i aon 2.9 te mirion te Tia Babaire man te mwaiti are e kataumwaneaki ibukin te ririki aio 2006 ae \$31 tabun te mirion te Tia Babaire. E reke te kerikaki aio imwin noran aia botumwaka taan mwakuri ni kamanenaan raoi te kataumwane are a anganaki n te ririki aio 2006 e ngae ngke e rangi ni karako ni kabotauaki ma ririki ake mai mwaina ni katiai raoi kanoan aia beku ao ni kamwaiti naba bwaai aika a kona ni karaoi ibukia ara botannaomata. E reke naba te kerikaki aio ibukin nakoraoin riki aron kamanenaan taian mwane ni buoka ake a reke bwa boutokaan kakoroan nanon taian boki ni mwakuri ake a waaki i nanona taan mwakuri n te Tautaeka ao aio te Tia Babaire are ti na teimatoa ni kaunga inanon te ririki ae i mwaira. E bon teimatoa ni bubura te tibwatibwa nakon taabo ni mwakuri ake iai katabeaia ma karikirakean maiuraoin te botannaomata ke te *social sector* te Tia Babaire ma e na noraki bwa bon iai naba te kerikaki man te kataumwane ibukin te ririki 2006. Tibwan te Botaki ni Kuakua n te kataumwane aio bon 15%. E ngae n anne ao bon iai te kerikaki n ana kataumwane te botaki ni mwakuri aio man 14.7 te mirion n te ririki aio

nakon 13 tabun te mirion n te ririki 2007 ao ai arona naba ma te botaki n reirei are tibwana man te kautamwane aio bon 24% ma bon iai naba te kerikaki n ana kataumwane are ti a tia n noria n te tai aei te Tia Babaire ni kabotauaki ma te kataumwane ibukin 2006 n te mwaiti ae 21 tabun te mirion nakon 20.9 tabun te mirion n te tai aio te Tia Babaire. A mwaiti baike e kunei te Tautaeka aio aika a buoka te raran n te kataumwane ibukin botaki aika a bubura aikai te Tia Babaire n aron te Botaki n Onnaoraki ao te Botaki n Reirei ao ara kantaninga te Tia Babaire bwa n nikoan aio ao e na kona ni ibuobuoki nakon kamanenaan raoi te kataumwane are e katauaki ngkai ibukin te Onnaoraki ao te Botaki n Reirei e ngae ngke iai kakoauana bwa iai te kerikaki n tibwaia n te ririki ae na roko te Tia Babaire. E na bon karauaki n taraki aio inanon te ririki ae na roko ao bon iai naba mwaane ni buoka are a na tauraoi n reita aron aia waaki ao ni kabobonga aron aia bwaai ni mwakuri botaki nako aikai inanon te ririki ae na roko te Tia Babaire. E tiku naba n arona naba are akea te kataumwane ibukin te mwane ni karikirake n te kataumwane aio te Tia Babaire ao e riki aio man teimatoan mwaane ni buoka mairouia Tautaeka ma rabwata ake a teimatoa n anganga aia boutoka nakon ana karikirake ma ana waaki te Tautaeka aio. I kukurei n taekinna naba bwa te mwane are e reke inanon bain te Tautaeka n aki warekaki karikirake ake a roko n rabwatan bwaai ma waaki riki ni ibuobuoki a bon rangi ni bubura ni kabotauaki ma taai aika nako te Tia Babaire. A teimatoa kabanemwane te Tia Babaire ibukin ana buoka te Tautaeka ao ana kabanemwane

tabeua te Tautaeka ake a tei bwa te *subsidy* ke te *grant* ke te naan *commitments* te Tia Babaire bwa boni bwaai aika a bon kainnanoaki iroun te botannaomata. Bwaai aika a reke i aan kabanemwane aikai bon buoka ibukin te takataka, buokan te *freight levy*, te buoka nakon te Public Utilities Board, te *support grant* nakoia Kauntira n abamwakoro I rarikin te buoka nakon aia karikirake, aia mwane kaara ao ai roon aaba ao ana riiti nako te Tautaeka are e taneiai ni kakabwaka. Angiin mwane ni buoka aikai te Tia Babaire a teimatoa n aroia man te ririki 2006 ma bon iai naba te raka ibukin 2007 ke kerake ni kabanemwane ae nako man te tei n te tai aio te Tia Babaire bwa 1.8% n te tai aei. E na teretere nakoia Taan Tei aika rine te Tia Babaire bwa te kataumwane nakon te ririki ae 2007, e karekea te kerake ae rangi ni uarereke bwa 0.3% ni kabotauaki ma te kerake n te kataumwane are e noraki n tabekan te kataumwane n te ririki 2006 te Tia Babaire. I kakoaua te Tia Babaire bwa te tabeaianga are e na kona n rio ngkanne bwa e tau ngkanne te mwane ni mwakuri ibukin te ririki ae na roko ke e aki ao n aron ae ti a tia n taekinna mai imwaina te Tia Babaire ao bon iai ara onimaki bwa ni kamanenaan raoi riki taian mwane man te kataumwane aio ao a na bon kona ni mwaiti baika a na kona ni koro bukia n aron are e a tei bwa te kakaewenako n te tai aio te Tia Babaire nakoia taan mwakuri ake boni ngaia taan kakoroi bukin taian waaki nako are e kangai n taekana n aia kibu te Tia Babaire, “kamateraoan kabonganaan ana mwane te botannaomata ibukin te rikirake” are nanona ni koaua te Tia Babaire bwa

reken te rikirake boni man kamanenaan raoi te mwane irouia naake iai mwiokoia n te itera aio te Tia Babaire. Ara kantaninga bwa taan beku a na reitanako kakoroan nanon te boto ni iango are ti a tia ni kateia aio te Tia Babaire nakon kamanenaan naba raoi mwaane tabeua n aron mwaane ni buoka are e na riki bwa reitan aia mwane ni mwakuri ibukin karekean te rikirake ma te kabwaia nakon te I-Kiribati. Te kakaitau nakon aia kekeiaki taan mwakuri n te ririki aio ao ara kantaninga te Tia Babaire bwa a na keiaki mwaaka riki nakon te ririki ae na roko ao ibukin noran aia boutoka ma aia kekeiaki te Tia Babaire ao te Tautaeka e na teimatoa n tarai aanga are e na kona iai n tobwa kainnanon te tia mwakuri ke naake iai katabeai n te tai aio n te tai teuana ma teuana inanon te ririki ae na roko te Tia Babaire. Tera ngkanne aron mwanenakin te kataumwane aio te Tia Babaire? I taku bwa n te tai aio te Tia Babaire ao ti na manga tara ngkanne ana karekemwane te Tautaeka are e katautaua bwa e na reke n te ririki 2007 ni kaitara te kabanemwane ae \$85 tabun te mirion n aron are e oti n te boki ni kataumwane ao e katautauaki bwa e na mwanenaki te kataumwane ibukin 2007 n te mwaiti ae \$64,863,536 boni man ana karekemwane te Tautaeka n aron ae taneiai iai te aba te Tia Babaire n te ririki ae 2007 ao iai naba te Tia Babaire te mwaiti are e katautauaki bwa e na butaki man te Mwane n Tania n te mwaiti ae \$20,456,843 te Tia Babaire ae na kona ni butaki nakon te ririki ae na roko te Tia Babaire. Te kataumwane i aon te karekemwane n te tai aio bon te ware ae ti kona n taekinna ngkai te Tia

Babaire bwa te kabanea ni ware mai nano n aron te katautau ma e ngae n anne ao bon iai baike a tia ni moanaki wakinaia n te tai aio ake a na aki ti kakoroa nanon te takete te Tia Babaire n te karekemwane ma a na kona naba ni karaka ngkana arona bwa a mwakurimwakaaki inanon te ririki ae boou te Tia Babaire. Teuana te katoto te Tia Babaire bon te katamaroa nakon te Botaki ni Katitam ngkai e kakoauaki ngkai e teimatoa te kanganga ma tabeman taan oota mai tinaniku ni kabwakaan raoi aia katitam n aron are e a tia ni kakoauaki n taai aika nako te Tia Babaire ao are e noraki naba bwa e na riki bwa kamamaraan te karekemwane man te katitam te Tia Babaire. Bon iai te buoka are e na waki inanon Ritemba n te ririki aei te Tia Babaire ao tao ni koaua riki te Tia Babaire inwin te Auti aio are e na kataaki iai ni buokaki ao ni katarataraki aanga ni buokan totokoan te kanganga aio n aron kaumakan te kakae ao kamatoan te tua i aon te katitam te Tia Babaire are e na karaoia Aotiteria inanon wiiki rake aikai te Tia Babaire.

N te ririki ae na roko ao bon iai naba te bitaki nakon tuan te *tax* are e na katautauaki bwa e na kaninganingaki bwa e na kona naba te Tia Babaire n totokoa te raran are e taneiai ngkai ao e kakoauaki bwa e noraki bwa e rereke man aki rikoan raoi te te katitam te Tia Babaire. Te Tia Babaire, ngkai ti katautau i aon kamanenaan te Mwane n Tania n te ririki ae na roko n te mwaiti ae \$20 tabun te mirion ao I kan marooro teutana i aon te Mwane n Tania ao I kan katerea nakoia Taan Tei aika rine ma te botannaomata bwa e teimatoa ni kawakinaki raoi te Mwane n Tania ao e teimatoa n

rikirake kanoana i aan ana tararua te Tautaeaka aio. E bon abwabwaki au kabwarabwara te Tia Babaire nakon te Auti aio n te ririki ae nako i aon te Mwane n Tania ngke I uotarake ana Biira ni Kataumwane te Tautaeaka ibukin te ririki aei 2006. Ao e teretere N au kabwarabwara anne te Tia Babaire bwa ni kabotauaki ma ririki aika nako ao e tamaroa rikiraken kanoan te Mwane n Tania e ngae ngke boni iai naba te raka n aron butakina ao kamanenana iroun te Tautaeaka.

Te Tia Babaire, i aan te Tautaeaka ae nako ao kanoan te Mwane n Tania n tokin 2001 bon \$635 tabun te mirion ni kabotauaki ma tokin te ririki 2000 ao e oti bwa e a tia ni bwaka iai kanoan te Mwane n Tania n te mwaiti ae \$22 tabun te mirion. N tokin te ririki 2002 ao e a korakora riki bwakan kanoan te Mwane n Tania bwa e nakon te mwaiti ae \$60 te mirion. N tokin 2002 ao kanoan te Mwane n Tania n te tai anne te Tia Babaire, \$575 tabun te mirion te Tia Babaire. N tokin 2003 ao te Mwane n Tania e tei n te mwaiti ae \$562 tabun te mirion te Tia Babaire. Bon iai naba te bwaka n te ririki anne ni kanoan te Mwane n Tania ma e kerikaki te bwaka anne bwa bon ti tebwi tabun te mirion. E kerikaki te bwaka e ngae ngke iai naba n te tai anne te mwaiti ae \$5.1 te mirion te Tia Babaire are e butaki man te Mwane n Tania.

Te Tautaeaka aio e a bon tibwa waaki inanon Turai 2003 ao e ngae ngke e aki tau ana tai n rinanoa ana waaki ma ni karaoi katamaroa n te ririki anne ao e noraki naba te kerikaki naba teutana n aron bwakan te Mwane n Tania. N 2004 te Tia Babaire ao e noraki ngkanne keraken

te Mwane n Tania ao n te ririki 2004 ao e tei te Mwane n Tania n te mwaiti ae \$589 tabun te mirion. Te raka n te tai anne te Tia Babaire, \$52 tabun te mirion ao e butaki man te raka aio te mwaiti ae \$25 tabun te mirion n te ririki naba anne. N tokin 2005 te Tia Babaire ao e teimatoa n rikirake rakan te Mwane n Tania bwa e a roko n te mwaiti ae \$646 tabun te mirion. Aio are e anganira te raka ae \$72 te mirion ao man te raka aio e butaki te mwaiti ae \$15 te mirion. Ibukin te ririki aio ao n tokin Okitoba, e tei te Mwane n Tania n te mwaiti ae \$665 tabun te mirion. Ngkana ti kabotaua ma kanoan te ware are tei n tokin Okitoba 2005 ao e na anganira ngkanne te maan, te raka inanon te 12 n namwakaina te Tia Babaire ao e na karokoira n te raka ae kaan \$55 te mirion te Tia Babaire.

N te ririki aio ao e a tia ni butaki te mwaiti ae \$15 te mirion man te Mwane n Tania. E na teretere nakoia kaain Kiribati te tamnei are I kataia ni katerea n te tai aio te Tia Babaire bwa teimatoan tamaroan kawakinan te Mwane n Tania, ae e teimatoa n rikirake ni katoa ririki i aan ana tararua te Tautaeaka aio. Bootan te raka man bwakan te Tautaeaka ae e nako ni karokoa tokin Okitobwa n te ririki aio te Tia Babaire, bon \$100 tabun te mirion, e ngae ngke e a tia ni buutaki te mwaiti aei n te ririki teuana ma teuana te Tia Babaire, bwa buokan ana waaki te Tautaeaka.

Te Tia Babaire e aki toki ni kauntaekaaki n taai aika a nako, bwa te Mwane n Tania e ti iriira aron biribirin te mwaakete, ao aongkoa akea te bwai ae e kona ni karaoia te Tautaeaka ni katamaroa aron

tararuaana. Te Tia Babaire ti aki boraio ma te iango i aon aio, bwa n aron are ti a tia n noria ao bon iai naba ana kona te Tautaeaka n reita aron katamaroan tararuaan te Mwane n Tania. N aron are a karaoia naake a mwiokoaki n te itera aio te Tia Babaire. Aikai bukina tabeua aika a kakawaki te Tia Babaire bwa a na kamatataaki iai te botannaomata. Teuana, bwa e ngae ngke e tamaroa te mwakete ibukin te Mwane n Tania, ao e bon riai naba te Tautaeaka ni kakoaua. Bwa kambwana ake a mwiokoaki bwa a na kabuta ana Mwane n Tania Kiribati, a aki ti karekea te raka, ma a karekea naba te raka n te mwaiti ae e riai n reke. Ngkana e a manga bwaka te mwakete te Tia Babaire, ao bon taben naba te Tautaeaka bwa e na kakoaua, bwa taan kawakina te Mwane n Tania a tauraoi ni kauareerekea ke ni bon totokoa te kerikaaki n te Mwane n Tania te Tia Babaire. Aio bukina are ti a tia ni waaki n ana kora ni kaeti tabeua te Tia Babaire, aika a boou. Are a na kona ni ibuobuoki nakon aio, n aron te kaakatai ni katanan te nang bibitaki nakon te Mwane n Tania ke te *Capital Protection Strategy* te Tia Babaire. Ao bon iai naba te kaakatai ibukin kaungaai taan tararua te Mwane n Tania, ni karekean te boraraoi ibukin katekean taian taakete te Tia Babaire ibukin rikiraken te Mwane n Tania. N reitaki ma kaniwanga are e na kona n reke ngkana e raka te rikirake n te Mwane n Tania nakon are e a tia n taketenaki te Tia Babaire.

Bon iai naba te tuua te Tia Babaire ke te rekenikai n aron kaokan te Mwane are boon tararuaan te Mwane n Tania ke te *basic management fee*, are e na

kona n rotaki iai te tia tararua te Mwane n Tania ngkana e bwaka kanoan te Mwane n Tania n te aro ae e nang bubura te Tia Babaire. Bon iai naba kabaeaia taan tararua te Mwane n Tania te Tia Babaire, bwa a na angaanga aia koaua ma aia kataratara ibukin biribirin te mwakete n te tai teuana ma teuana, ao are ti a manga kabotaua ngkanne te Tia Babaire ma aron bon oin ara kakae te Tia Babaire ma ara taan rabakau, ao n aron biribirin kaubwain te mwane ao te aonnaba te Tia Babaire. Ti kakaitau n taekinna n te tai aio te Tia Babaire, bwa n taai aikai ao e a aki rangi ni konaa ni mwamwanaaki te I-Kiribati, ao ai moaraara riki te Tautaeaka ae ngkai te Tia Babaire.

Te katautau ngkanne ibukin te ririki ae e na roko te Tia Babaire, bwa i mwin butan te mwaiti ae \$20 tabun te mirion, ao e na bon teimatoa n rikirake te Mwane n Tania te Tia Babaire. Te katautau bwa n tokin te ririki 2007 ao e na tei te mwaiti ae \$735 te mirion bwa kanoan te Mwane n Tania n tokin te ririki 2007 te Tia Babaire. N taai aika a nako te Tia Babaire, ao ni karokoa ngkai naba te Tia Babaire, ao e kaokoro te karongoa irouia raora tabemwaang te Tia Babaire i aon taekan ana *overdraft* ke ana *loan* te Tautaeaka ma te Bangke. Ao te titiraki bwa e aera ti aki moantaai ni buuta te Mwane n Tania te Tia Babaire ni buoka te itera aio. Tao I bon riai n aki nang kaananau i aon aio te Tia Babaire, ngkai I kakoaua bwa iai te keiti i aon aio ane e wene n te Boowi ae e rietaata. Ao are I kaongoaki te Tia Babaire bwa e na ongoraeaki nakon te wiiki ae e na roko. Ngkana arona bwa e aki manga taotaonaki riki iroun te tia tabeka te

tang ke te keiti aio te Tia Babaire. Ae I ti kan taekinna ikai te Tia Babaire, bwa te *overdraft* tiaki te waaki ae e boou te Tia Babaire, bwa bon kanoan te waaki n te Tautaeaka ae e nako naba. Ma kamanenaana iroura n te tai aio te Tia Babaire, ti noria bwa e boraori riki te Tia Babaire ao e na kona riki ni manena ao n raioiroi riki ibuki tararuaan te mwane te Tia Babaire ao ibukin te botannaomata. E ngae ngke e kakoauaaki te Tia Babaire bwa iai te tiaati are e na kona n reke mai iai te Tia Babaire n aron are e na kona ni karekea te Bangke mai iroura te Tia Babaire. E na noraki n te Kataumwane te Tia Babaire, te keerake teuana are e na kakoauaaki bwa e irekereke ma iteran te *overdraft* n te tai aio te Tia Babaire. I a tia ni kamataata n au kaongora are I a tia ni kanakoa n te nuutibeeba te Tia Babaire aika a mwaiti tabeua te wiiki n nako. Ao au kantaninga bwa e rau nanon te botannaomata te Tia Babaire. Ngke arona te Tia Babaire bwa e bubura riki ara bukinibwai n te Bangke n aron are kanga te Bangke mai mwaina te Tia Babaire, are ti bwaibwai iai 49% te Tia Babaire, ke kanga bon iteran te Bangke te Tia Babaire. Ao e na bon nang noraki riki te koaua are I kataia ni katereterea te Tia Babaire, are uareereken te kabanmwane mai i aon kamanenaan te *overdraft* te Tia Babaire. Ma ti karautaeaka te Tia Babaire bwa ti ti bwaina ngkai 25% ke te $\frac{1}{4}$ man te Bangke ae e tei ngkai ao e waaki ngkai i aon Kiribati n te tai aio. Ao aio te Tia Babaire ti karautaeaka iai bwa aio tibwangara, are e butimwaia ke ti butimwaia bwa kanoan te waaki ae e nako te Tia Babaire. Ao are kantaninga bwa are ti keiakinna, ti

keiakinna ibukin te botannaomata te Tia Babaire.

Ma e ngae n anne ao are ti a tia ni karaoia te Tia Babaire, e na teimatoa n on, e na teimatoa ara koaua ni kamataata nakon te botannaomata bwa e materaoui riki nakon buutan te Mwane n Tania n aron are e kauntaekaaki n te tai aio te Tia Babaire, ao ti riai ni moantaai ke ni kaman moantaai ni karaoia. I kakooua te Tia Babaire bwa iai tabeman Taan Tei aika a na teimatoa n aki rau nanoia n te itera aio te Tia Babaire, ma I taku bwa moan te beebete kabwaranakoana n aron ae ti a tia ni kamataata nakon te botannaomata te Tia Babaire ni wiiki aika a nako.

I kukurei naba n taekinna te Tia Babaire bwa ni kamanenaan te *overdraft* ao e reke naba ara tai ni kamanena ana mwane te Bangke, ibukin katoamauaan te rikirake i aon abara ae Kiribati. Ao ti kakooua te Tia Babaire bwa tao e bon rawata ana mwane te Bangke, ao te titiraki teuana bwa e kanga aron kamwakurana te Tia Babaire. E kakamwakuri ibukin Kiribati te Tia Babaire ke tao e mena, ao a nako ni karikirakeaki iai tabeman te Tia Babaire. Ngaia are aio te Tia Babaire teuana te bwai are ti taku naba bwa e kakawaki ataakina n te tai aio. Ao aio te bwai are ti na manga bon tarataraia te Tia Babaire n aron naba aron kainanoan tao te *loan* irouia taan bitineti ao te botannaomata ake e na iai kainanoia te Tia Babaire n te itera aio. Ao tibwangan te Tautaeaka e na tarataraaki bwa e na aki nang roota are e na kainanoia naba te botannaomata mai iorun te Bangke n

te bong teuana ma teuana te Tia Babaire.

Inanon te ririki ae e na roko, ao te katautau ibukin buutan te Mwane n Tania te Tia Babaire ae \$20, 457,000.00 e na karaoaki n angaraoina, ao riaina te Tia Babaire. Ngkana e a bon riai te Tia Babaire ao tera bukina bwa ti na aki buuta te Mwane n Tania. Ao ai moaraara riki ngkai e teimatoa rikirakera te Tia Babaire. Ni motikan au marooro i aon te Mwane n Tania ao I ti kan kamatoa riki te Tia Babaire te koaua are e a riai ni kamataataaki nakon te botannaomata, bwa ana mwane ke kaubwain te Tautaeaka, e tabe n rikirake. Ngkana ti kaitiaka te *overdraft* man te Mwane n Tania, ao n aron are I ribotinna ibukin tokin te namwakaina ae Tebetemba n te ririki aio, ao e na bon rikirake naba kaubwain ao ana mwane Kiribati n te mwaiti ae \$60 tabun te mirion te Tia Babaire, man te tai are e bwaka iai te Tautaeaka ae e nako. E kairua ngkanne te Tia Babaire ao e bon nang kairua, are ti na kangai bwa akea te mwane n te tai aei, ke waare n te tai aio, a taetae ni koaua. Ao a kaitara ma n totoko nakon aia kakamaeku tabeman, are a tia n aki karaua iai te botannaomata n taai aika a nako te Tia Babaire. N taekinan aio ao ibukina bwa e rikirake te Mwane n Tania te Tia Babaire ao ti aki nanona ngkanne bwa ti nang bakatae te Tia Babaire, ao ni katoki nanora ni katoki kainanora ni kabane te Tia Babaire. Te Tia Babaire ti taku bwa ti riai ni kekeiaki ma ni kamanena raoui kaubwaira, ao I kakooua are n taai tabetai, ao e na kona n namakinaki te kanganga. Ma aikai tiaki te bwai ae e boou ma bon irian te waaki n te tai

teuana ma teuana te Tia Babaire. Ao ara kantaninga bwa ti na kataia n tamwarakea te tamaroa nakon taai aika a na roko. Ao bon aio naba are e boboto iai n te tai aio te kataumwane are ti a uotia nakon te Auti aei ibukin ana kariaia.

Ti karautaeka te Tia Babaire nakoia naake a tia n rotaki n te tai teuana ma teuana, inanon nikoan te waaki. Ao ti reitia naba ma te kakaitau, n aron te taotaonaki n nano. Ti kakoaua are iai te mwane ao e rawata, ma n tabetai te Tia Babaire e kona n reke te mwaarara ni wakinan te mwakuri, are ti taku bwa kanoan te tai teuana ma teuana te Tia Babaire. Ao are ti aki birinako mai iai n te tai aei te Tia Babaire. Ma e ngae n anne te Tia Babaire ao ni katinean ana waaki te Tautaeka aio, ao ara kantaninga bwa e na rauaki nanon te botannaomata, ni baika a mwaiti aika a tia n reke, bwa reitan te kabwaia ao are e na riki bwa bannan te kekeiaki n te tai aio te Tia Babaire.

Te Tia Babaire bon iai naba te kaoti are N na tabekiarake inanon te Auti aei ni kaineti ma te mwane ni karikirake. Ma e kakawaki naba te tai aio te Tia Babaire, bwa N na taekinna bwa iai rekerekena ma te kataumwane aio te Tia Babaire. I taku te Tia Babaire bwa e na ibuobuoki ngkana I taetae teutana i aon ana koaua te Tautaeka n iteran te mwane ni buoka, ke te *development assistancy* te Tia Babaire. E rangi ni kakawaki te mwane ni buoka nakon ana waaki te Tautaeka, bwa aio teuana te anga are ti na kona iai ni kakoroi nanon iango ma mwakuri ake a tia ni baireaki bwa a na wakinaki ibukin tobwaan kainanon ara botannaomata te Tia Babaire. Iango ma mwakuri aikai ake

a wene ni boki ke te naan *ministerial operational plans* te Tia Babaire. Te Tia Babaire I kukurei n taekinna bwa e korakora te buoka ae e reke iroun ami Tautaeka n te tai aei, ibukin taian karikirake aika a mwaiti. N te ririki 2006 ao man te mwaiti ae \$97,000,000 tabun te mirion, are e katauaki ibukin mwanenakin taian karikirake, ao e katautauaki bwa e na tia n reke te mwaiti ae \$68 tabun te mirion ni banen te ririki aio. N te boki ni kataumwane ao iai te mwaiti ae \$86 tabun te mirion are a kainanoaki ibukin mwanenakin taian karikirake te Tia Babaire. Ao man te ware anne, ao iai \$34 tabun te mirion riki, are e na karekeaki bwa a aonga ni koro nanon karikirake are a tia ni butimwaeaki i aan te kora ni kaeti te Tia Babaire.

Te Tia Babaire n irekereke ma te mwane ni buoka te Tia Babaire, ao te Tautaeka e na teimatoa n reereitaki ma taan anga te buoka. N aron ae ti taneiai iai n te tai aei te Tia Babaire, ao a mwaiti bwaai aika ti aki toki ni maroroakinii ma taan anga te buoka n te tai aei te Tia Babaire n aron aikai. Teuana, bon kateimatoaan ao karakaan aia buoka nakon ara waaki te Tia Babaire. Te Tia Babaire e korakora te kaiangatoa irouia aba aika a mwaiti aika a tabe n rikirake n aron Kiribati, aban nakon Tebetebeke, ao aban Aberika, n uneakinan tibwangaia man aia anga nanon taan anga te buoka. Are e tabe n rikirake i mwin aia anga nano ke aia moti n nano aika a mwaiti aba nako ake a angaanga te buoka te Tia Babaire.

Ao I kukurei n taekinna te Tia Babaire bwa Kiribati e tabe n rikirake karinean ana waaki irouia taan anga te buoka.

Ao ti tabe naba ni kamarurunga ara waaki n te aro are e na reke ae e bati ma ni bongana ibukin te botannaomata ao bwa ti na aki naba tibwareereaki ni mwane ni buoka ake a uneakinaki iroua aba aika a mwaiti n te tai aio te Tia Babaire. Ti kakoaua te Tia Babaire bwa teuana naba te bwai ae e kakawaki bwa kanoan ara marooro n taai nako ma taan mwanena te karikirake te Tia Babaire, bon kauringakiia taan anga te buoka bwa ngkana e koaua nanoia ni kan buoka rikiraken abara ao ara botannaomata. Ao e riai te reitaki i marenara ma ngaia, bwa ti aonga ni kona n taraia bwa te buoka are e tauraoi n anga te tia mwanena te karikirake n te tai teuana ma teuana te Tia Babaire, e na bon kaineti nakon itera ake a moanibwai n ara boki ni mwakuri te Tia Babaire, ao man bongana ibukin buokaia kaain Kiribati te Tia Babaire. Ti teimatoa naba te Tia Babaire ni kaungaia taan ibuobuoki bwa a na katamaroa aron karokoan aia buoka nakon Kiribati n te aro bwa e aonga ni beebete kamanenaan aia buoka, ao n te aro naba are a na kai koro nanon baike a kantaningaaki man taian buoka ake a karekei n te tai teuana ma teuana.

I kukurei naba n taekinna n te tai aio te Tia Babaire, te mwane mai irouia taan anga te buoka, are e rinanon ana akaunti te Tautaeaka, e rangi n rikirake n ana tai te Tautaeaka aio ni kabotauaki ma taai aika a nako te Tia Babaire. Aio bukina teuana are a beebete riki ngkai mwanenakin karikirake aika a mwaiti, ake a rangi ni kanganga ngkoa mwanenakiia n aron karikirake tabeua ake a noraki bwa a tia ni wakinaki ao a tabe ni wakinaki i aon abamwakoro aika a

mwaiti te Tia Babaire ao i aon Betio ma Tarawa Teinainano te Tia Babaire. I kan anga ikai ngkanne te Tia Babaire ana kakaitau te Tautaeaka nakoia Tautaeaka mai abatera, ma botaki nako ake a tia n raoniira ao ni buokiira inanon ara waaki ni karekea te rikirake ma te kabwaia ibukia ara botannaomata ni Kiribati. Ara kantaninga bwa a na bon teimatoa te Tia Babaire n raoniira inanon te waaki.

Te Tia Babaire n taraan rabwan te Biira, ao e na teretere te Tia Babaire bwa man botan te kabanemwane ane e tangiraki ibukin te ririki 2007 ae \$85,320,379.00 te Tia Babaire ao man te mwaiti aei, ane e tei bwa kanoan te Biira n te kataumwane n te tai aei ibukin 2007, bon \$79,634,229.00 te Tia Babaire are e na kainanoa ana kariaia te Auti n te tai aei. Ara kantaninga ibukin te kataumwane n 2007 bwa e na reitanako te waaki ae ti a tia ni waaki i nanona, ao riki ni kamanenaan raoi riki taian mwane n aron are ti a tia ke e a tei ngkai te Tia Babaire bwa kanoan te kataumwane n te tai aei. Ao n reitaki naba ma mwane ni buoka are a na kona ni boutoka kakoroan nanon taian mwakuri ake a kantaningaaki bwa a na kakoroaki nanoia man te kataumwane are ti a tabekia n te tai aei. Ao bon ara kantaninga ae e abwabwaki naba te Tia Babaire, bwa e na teimatoa ara reitaki ma taan mwakuri ni kakoroa nanon baike a tia ni wena bwa a na kakoroaki nanoia inanon te ririki ae e na roko te Tia Babaire, ibukin karekean ao katamaroan kabwaiaia ara botannaomata.

Te Tia Babaire n te tai aio ao I kan kaitauia taan mwakuri ake a tia ni

irekereke ma katauraoran te kataumwane n te tai aei. I karimoa au kaitau te Tia Babaire nakon ana botaki ni mwakuri te Beretitenti, n rabwatana aika a kakaokoro, inanon aia kekeiaki n reita aron te katauraoi are e a wene ngkai n te tai aio te Tia Babaire bwa te kataumwane ibukin te ririki 2007. Au kakaitau naba ae moan te abwabwaki te Tia Babaire nakoia taan mwakuri, Taan Koroboki n reitaki ma taan tararua ni botaki ni mwakuri nako aika a kakaokoro n ana rabwata te Tautaeka. N aron aia kekeiaki te Tia Babaire ao n aron ungaungan nanoia te Tia Babaire ni kaeka te kakaewenako are e tei bwa kanoan aia waaki nakon te ririki ae e na roko. Ti kakoaua te Tia Babaire bwa a na teimatoa ni kekeiaki, ao ti karabwaia inanon aia reitaki ni waaki ni katauraoran te boki ni kataumwane are e a wene i mataia Taan Tei n te tia aei. I kaitauia naake a tia ni ibuobuoki n anga aika a mwaiti te Tia Babaire, inanon te katauraoi are e a karokoiria iai inanon te bong ae moan te tamaroa aio te Tia Babaire. Ao man taeka aikai te Tia Babaire ao I taku bwa e a bon reeanau au marooro, ma I taku te Tia Babaire bwa moan te kakawaki katerean taian waaki aika e na teimatoa iai ao ni katamaroaaki iai kaotaan te botannaomata inanon tabekan te kataumwane n te tai aio te Tia Babaire. Ao I nang kakaitauia Taan Tei aika a karineaki n aron aia ongora, ao ai moaraara riki te botannaomata are e kakauongo n te tai aei. Ao n te tai aio ao I a bubuti te Tia Babaire, tabekan te Biira ni kataumwane ibukin te ririki 2007 bwa e na kariaiakaki iroun te Auti aio, n angana ao n riaina te Tia Babaire. Ara bwai n taai nako te Tia Babaire, ma ngkoe Taan Tei aika a karineaki, kaain

Kiribati ni kabane, taan ongora n te tai aio te Tia Babaire, te Mauri, te Raoi ao te Tabomoa n taai nako ao ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: N otau ngkanne ao i aan te Tia ae e boou, *Rule 58/2* ao n te bong ae te Kaabong 23 n Nobemba, ao anne ngkanne bon te bong are kam kona ngkami Taan Tei ni kaoti ami iango i aon te Biira aio, ao ni kaeka ana marooro te Minitita n te Mwane.

Tao bon te kabanea ngkanne, bon ti au kauring bwa inanon ami marooro n te bong anne, ao ngkai bon iai te keiti ngkai ae e mena i matan te Boowi i aon te *overdraft* ao ma ngaia are N na bon aki kariaia mwaneweana inanon ami bong n te tai anne.

Ao ngaia are man aio ngkanne ao ti a waaki ngkanne nakon are e mena i aon ami Ota Beebwa.

Tibiika: Ngaia te Tia Tei.

Mr. Tebuai Uai: Ko rabwa te Tibiika ao bon ti te bubuti ae e mangori nakon te Minitita ae e karineaki. Bwa e na anganiira n ningai ana *speech* aio, e kona n reke n te bong aei, ti aonga ni kona ni katauraoiria nakon te bong ane ko taekinna, ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: N au kantaninga bwa I taku bwa I taku bwa te taneiai I taku bwa e aki kona ni karaoa aei n te tai ae waekoa naba te Minitita ma ti a butia te Minitita ngkana ko kona ni katauraomia nakoia Taan Tei ibukin aia wareware. Ti a nakon ngkanne are imwina i aon ara *Order paper* bon te *topic*. Ao te *topic* ae mena i matara n

te bwakantaai aio bon te *topic* mairoun te Tia Tei mai Tarawa Teinaieta.

Ao I karautaeka ngkai bon akea rabwatana ngkanne ao ngaia are N na ewenako nakon are i mwina ngkanne te *topic* mai iroun te Tia Tei mai Onotoa.

TARAN KARIKIRAKE I AON ABAMWAKORO NAKO

Mrs. Beta Tewareka Tentoa: Ko rabwa te Tia Babaire ngkai e kona n reke te tai aio n tabeka au marooro teuana are I a tia ni katauraioia ibukin te tai aio ao au marooro are N na marooro i aona te Tia Babaire bon aron taran karikirake i aon ara abamwakoro nako. Ao e koaua are ngaira n tatabemanira nako Taan Tei i aon ara abamwakoro, ara Kauntira, aio teuana te bwai are kanga e noraki bwa a na rangi n anaaki nanora iai inanon te ririki teuana ma teuana. A na rangi ni ingainga nanora iai te Tia Babaire ibukin noran karaoan ara karikirake are ti a tia ni iangoi inanon ara Kauntira n tatabemanira nako. Ao e koaua ae a bon kakaokoro karikirake ake ti taku bwa ti nori bwa ara moan iango i aon ara abamwakoro ao e koaua aikai are a kona n noraki inanon tao te boki ni kataumwane are ti kona n nonori n taai nako inanon ara tai ni bowi.

Ti kakoaua naba te Tia Babaire are karikirake aikai a bon wai ni kabane angiin ake ti taku bwa a bon kainnanaoaki n ara abamwakoro boni mairouia ara abamwakoro. Ti kakoaua naba te Tia Babaire are karikirake aikai n aron ae ti taneiai n noria a bon kona naba ni wai n aron ana taratara te Tautaeka teuana ma teuana ao

aikai are kanga ti kona ni kakoaua bwa karikirake aika a kona ni buoka aron kanga te kabwaia nakoira ake ti na butimwaei. Ti kona naba ni kakoaua are n tabetai ara karikirake ngkana a roko inanon bain te Tautaeka ao iai aika a mwarara aron karekean mwaneia. Iai aika a kona n rangi ni waekoa. Tiaki ti ngaia ma iai ake kanga a na rangi n taraki riki nakon karikirake tabeua n aiaron are a kona n tabeki iai ni kaoti nanoia ngaira Taan Tei n te tai teuana ma teuana. Ti kakoaua are te karikirake e bane ni ingainga te nano iai ni kan karekeaki angana bwa a na bane ni kororaai, a na tia raai ao a na reke mautoto ke kabwaia ake ti kantaningai mani karikirake aikai.

Oin raai tabekan te marooro aio te Tia Babaire, ao I taku bwa ti na tanrikiki nakon karikirake tabeua ake ti a tia n nori inanon ara abamwakoro ao karikirake aikai ake I taku bwa ti a tia n nori riki kanganga ke tabeaianga ke aki nakoraoina n te aro are I taku bwa e na materaai aron te marooro iai ngaia are n te tai aio te Tia Babaire ao N na ti katuua au marooro i aon bwaai tabeua ake I taku bwa ti tangira aron tarana riki bwa a na kanakoraaki riki ao a na noria aomata bwa iango ake a kaweneaki ke kainibaire ake a kaweneaki ibukin karaoan te karikirake teuana ma teuana, e na ti teuana, e na ti tetikina ao a na iai kanga te rau n nano iai. Imwain ae I waki nako riki te Tia Babaire ao I aki mwaninga aron te ibuobuoki are e teimatoa mairouia aaba ake a tia n teimatoa nanoia ni kan buoki karikirake ake a tia ni wene inanon te ririki teuana ma teuana.

Ti kakoaua are karikirake aikai, a aki kona n rangi ni waekoa n tia nanoia ngkana arona bwa a aki boutokaki ke ni butimwaeaki mairouia te Tautaeka ake a tauraoi nanoia iai. Ngaia are ti bon reitaki ni kawenei bwanara ni kakaitau ibukin tauraoi nanoia taan buoki karikirake i aon ara abamwakoro. E koaua are N na katua te maroro n te tai aio i aon taran mwakurian karikirake ke teina n aron ae noraki man namakinaki iroura ngaira kaain abamwakoro. Ao aikai kanganga tabeua te Tia Babaire are I taku bwa e raoiroi bwa e na reke ara tai ni maroroakini ao te kantananga bwa e na reke naba ana tai te Tautaeka ni manga iangoi ke n rinanoi ni kakai riki angaia bwa a na nakoraoi riki. E koaua are I moan taekinna te Tia Babaire are karikirake ke moan karikirake ake a wai mairouia ara Kauntira nako, I taku bwa akanne a tabekaki bon i aan noran kainnanaoakin karikirake aikai. Ao karikirake aikai n aron ae ataki e koaua e rangi n tabangaki n aron are e taekinaki ngke e ingabong aron tangiran karekean te ran ae tamaroa, karikirake n aiaron te taura te iti man taai n aron are e taekinaki, karikirake ibukin tomaan ara kangnga i aon ara abamwakoro nako bwa ti na kona ni mwananga ma te rau ao te bebete. Aikai karikirake ake kanga a tiku i nanora ngaira kaain abamwakoro bwa bwaai aika a na buoka katamaroan riki maiura, kabebetean riki ara mwamwananga ao te kabwaia are ti uaiakinna man karikirake ake a na kona ni karaoaki i aon ara abamwakoro. Ti kona ni kakoaua bwa tao e koaua iai tabeua karikirake aika a tia n noria ke n namakinna ara taan babaire i aon ara abamwakoro te rabwata ae te Kauntira n aron

karaoan karikirake aikai i aon aia abamwakoro bwa ti kakoaua are n tabetai, tao e koaua, tiaki n taai nako. N tabetai te Tia Babaire ao a boni kona ni kubanako Kauntira. E boni kona ni kubanako te Tiibi, a boni kona ni kubanako kaain te kaawa ke te abamwakoro ngkana akea te reitaki raoi ma te maroro raoi are e riai ni karaoaki i mwain are e karaoaki te karikirake. Ao ibukin aio ngkanne ibukin akean te reitaki ae tamaroa ao titebo ma e reke te namakin are tao e koaua bwaai aikai aika a kona n ti karioaki ke ni baireaki mai ironun tao te Tautaeka ke n aron are e iangoia te tia anga te mwane ni buoka n akean tao mwannanoan ana babaire ma kanga ana iango te rabwata n Tautaeka i aon te abamwakoro. Ibukin aio te Tia Babaire ao a kona n reke mangaongao tabeua ao ibukin te aki oota ao a kona naba ni wai tangitang aika bati are n tokin te tai ao I taku bwa e na bon memere ana kona ni kaekaeka ke n rinanoi aekakin titiraki aikai ake a kona ni wai mairouia taan butimwaea te karikirake ai moara riki bon aomata ake e na rangi ni manena nakoia te karikirake aio. Ti kona naba n taraia te Tia Babaire bwa n tabetai ao karikirake ake a wakinaki ao e kona ae e a manga aki reke tian te karikirake ao bon te titiraki naba anne bwa ngkai e a tia ni wakinaki te karikirake aio ao tao a kona ni kakoaua Taan Tei man aia abamwakoro ao e kanga ngkai e a toki ao e aki tia te karikirake. Tera te bwai ae riki ngke tao arona bwa e moan wakinaki te karikirake aio. Tera te kataumwane iai? E reke te kataumwane arei ngke e moan ni wakinaki? E koro te mwaiti are e a tia n taareaki ke n taketenaki ke e aki?

Ao ngkana arona bwa e na wakinaki te karikirake, e aki riai bwa e na kakoauaki bwa iai te kataumwane ae tamaroa are e na kona ni katia raoi te karikirake ke e kanga? Ao ti kona ni kakoaua i aon ara abamwakoro nako te Tia Babaire bwa e koaua iai ngkai karikirake aika a tiku n aki bobonga raoi ao nningai te tai are e na manga wakinaki iai, ao kanga n aron au kakae ma au iraorao irouia ake tabeia aio ao I taku bwa te bwai ae teretere iai bwa e bane moa te mwane.

E aoria te Tia Babaire bwa aio teuana te kanganga are I taku bwa e na riai ni kakaeaki angana bwa a bane ni ingainga aomata, kaain te abamwakoro ake e wakinaki te karikirake aei ibukia ao te kananokawaki bwa e aki roko raoi n aron are e kantaningaki inanon te tai are e kantaningaki iai bwa ngaia tao e a bane moa mwanen te karikirake anne. Teuana naba te kanganga are ti kona n noria ao e tabetabekaki naba nakaira bwa ngkana arona bwa iai te karikirake ae wakinaki ao n tabetai ao e kona aron karaoakin te karikirake arei ni karekeaki taan mwakuri mai aon Tarawa n aron are e tabekaki naba n te ingabong aio bwa a na wakina te karikirake anne. Ao e koaua te Tia Babaire bwa n tabetai ao tao te aomata are tao e bukinaki bwa e na wakina te karikirake, e a manga aki kona ni karaoa raoi are e riai ni karaoia ao a bon tang nanoia rabwata aika Kauntira bwa e aera ngkai e kona ni karokoaki te aomata are aongkoa e a mwaatai ke tao iai ana kona ni karaoa te karikirake aio ao ngaia ngke e a wakinaki te karikirake ao ngaia e bon aki konabwai. E koaua are e a bon tia naba ni mwemwemwe kanga aron te tabeaianga aio te Tia Babaire i

aon te aekaki ni kanganga aio te Tia Babaire are e noraki te aomata are e wakina te karikirake i aon te abamwakoro bwa e rangi ni uarereke riki te bwai ae kona ni karaoia ke are e kona ni ibuobuoki iai ma e kantaningaia raona ake kanga a rineaki bwa buokana, tabonibaina i aon te abamwakoro bwa tao a karaoa riki angiin te mwakuri. Aio te bwai ae tangi te nano iai te Tia Babaire bwa e noraki bwa titebo ma e aki kekeiaki kanga te rabwata are tabena aio ni mwannanoa aron tao te abamwakoro are tao e na karaoakia iai te karikirake ni mwiokoia n onimakinna bwa e na kona ni wakina te karikirake teuana ma teuana ao ti kakoaua iai aomata i aon ara abamwakoro aika a kona ni boni karaoi karikirake aikai ao ti kukurei n taekinna te Tia Babaire bwa iai karikirake aika a rineaki taan karaoa te karikirake anne bon mai aon te abamwakoro ao anne e rangin tamaroa ao a kukurei iai kaain te abamwakoro bwa te rabakau are e a kaman tekateka i aon te abamwakoro e noraki ao e kamanenaaki ao e noraki naba nakoraoin te waaki iai. Ai manga n tabetai karikirake ake a roko taan kaira te mwakuri i aona, ao ai manga te aekaki ni waki teuana tao e koaua manga man te botaki ni mwakuri teuana are a noraki iai bwa e kabwaka te tia mwakuri. E roko inanon te abamwakoro ao a bon kakoaua raona ni mwakuri bwa e kabwaka ao ti riai n tabeki aikai bwa aekaki ni karikirake tabeua ake e riai n nori te botaki are e na riai ni wakina te karikirake ao e na riai ni mwannanoaki te rabwata ae te Kauntira inanon babairean, inanon te moantai are e na babaireaki iai karaoakin te karikirake n te aro are a na ata iai mwiokoia kaain te

abamwakoro, a na ata iai bwa tera taben te rabwata are te Kauntira, tera taben te rabwata ae te Tautaeka ao tera naba taben te rabwata are aomata are kanga a na butimwaea ma ni kamanena te karikirake.

Iai naba te kanganga teuana te Tia Babaire bwa ngkana e a karaoaki te karikirake ao aekakin tein te mwakuri ngkana e a wakinaki, aekakin tein tao kaniwanga ngkana tao e a wakinaki ao bon iai naba aki raun nanoia taan mwakuri iai bwa e koaua tao iai tataneiaia ngkana a mwakuri tao i aon Tarawa ao tao iai tao te boneti tao n te bareka ke tao n te mwaimwai ke tao n te timanti ke tao baikara. Ao a nori aekakin tein kamwakuri are a tia n tataneiai iai i aon Tarawa ao ngkana arona bwa a manga karaoaki aekakin mwakuri aikai i aon ara abamwakoro ao e aera bwa a na iai te kaokoro iai? Ao a bon titiraki, e aera ngkai e na reke aio iroura ao e na aki reke aio n te mwaiti aio e reke iroura ngkoa i aon Tarawa ngke ti karaoa te mwakuri ae aekakin aio ao e a manga aki reke iroura ngkai ti a manga karaoia i aon ara abamwakoro. Aikai tabeua are kanga I taku bwa a riai ni kaman kaitiakaki inanon te moantai ni waaki ngke arona bwa iai te reitaki ae tamaroa ma te rabwata ni babaire i aon ara abamwakoro are te Kauntira. Iai naba te kanganga teuana te Tia Babaire are aongkoa karikirake tabeua a kona n noraki bwa bwaai ake a roko inanon te abamwakoro, titebo ma a aki boou, titebo ma kanga bwaai ae tao a tia ni kamanenaki ao tao e kona ni kakoaua ae tabeua bwaai aikai, a kona n aki manena bwa e a aki kona ni kamanenaki ibukin te kantaninga are a karokoaki iai. E kanga aron karekeakin bwain te karikirake teuana

ma teuana? E kanga aron tibwatibwakin mwanena? Iai te kanganga ngkai e karaoaki te aro aio are titebo ma iai te kubanako irouia naake ake a butimwaea te karikirake aio. Ao tiaki ti ngaia te Tia Babaire.

N tabetai ao a kona ni manga kakaokoro babaire i aon te karikirake aika tao e koaua tao e a tia ni karaoaki n te kawa teuana ke n te abamwakoro teuana ao e a manga karaoaki n te kawa teuana ke te abamwakoro teuana ao e a manga kaokoro teia ma aron karaoakia. Aikai naba tabeua are kanga e karika te aki rau n nano ao a bon wai titiraki aika bati bwa e koaua iai tabeua karikirake ake a kona ni manga bon tuangaki aomata bwa a na kaboi bwaina n te aro are e na kona n roko irouia ke ni manena irouia te karikirake are e iangoaki ngaia are a bon titiraki aomata ao a kangai, e kanga ni kakaokoro aron tein wakinakin karikirake aikai? Ti noria ngkoa tao e koaua tao N na taekina tao karaoan te ran ibukin ara kawa. Te kawa teuana e karaoaki ao a aki kaboaki aomata bwa a bon karaoia n aron are aongkoa te kantaningaki bwa bon ibukia. E a manga roko te aekaki ni karikirake anne i aon te kawa teuana ao a manga bane ni kaboaki ao a manga rangi ni kukurei ao a manga titiraki naake tabeman, ao e aera ngaira ngkoa ngke e aki reke iroura te aekaki ni mwakuri ae aekakina anne? Baikara riki aika a kakaokoro, a rangi n noraba aomata ibukina ngke e aki tei n arona are n tein te kamwakuri ke tein aron wakin te karikirake teuana ma teuana. Ti kona ni kakoaua te Tia Babaire tao e koaua tao nakon te tai teuana ma teuana, a kona ni kakaokoro tein babaire ma te karikirake teuana ma

teuana n te ririki teuana ma teuana? Te bubuti ikai te Tia Babaire bwa terana ngke e kona ni karaoakia te reitaki ae tamaroa, aio ae I a kan kabanea iai au maroro. Tera ngke e kona ni karekeaki te reitaki ae tamaroa mani moan iangoakin karaoan te karikirake aio irouia ake a na butimwaea te karikirake ao e na teretere raoi aron tibwangaia taan kanakoa te mwane ni buoka, taan karaoa te buoka, te Kauntira, te botannaomata are kanga a na kamanena ke a na kabwaia man te karikirake aio. N te aro aio ao e na kona ni uarereke ke e na aki kona n reke te mangao, e na uarereke reken te mangao irouia ake taan kamanena ao n te aro naba aio te Tia Babaire e na kona n reke are bon nikoan raoi te karikirake arei bwa e na teimaan arona bwa e na aki ti karaoaki n te tai aio ao n te ririki ae na roko e a toki naba maiuna.

Te kantaninga bwa e na reitinako maiuna ao e na rangi ni manena. Ai bon au kabanea ngkanne bwa ngkana e teimatoa aron karaoan ae te reitaki ae tamaroa ma te botannaomata i aon te karikirake are a na bon mabiao iai ao e na rangi ni uarereke aekakin titiraki aika a na manga tabekaki n aekakin ae I a tabeki inanon te Auti aio ao I a toki naba ikanne. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekan am maroro mai iroun te Tautaeka. Te Minitita n te MISA.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire ko rabwa ao bon te kaitau riki ae abwabwaki nakon te Tia Tei temanna ae karineaki mai Onotoa n aron te iango teuana ke te tabeka teuana are e

a tia n tabekia n te bwakantaai aio bwa e na kaua ke e na ongoraea te Auti aio ao e na karekea ana iango iai inanon taai aika a na roko i aon te itera ni waaki teuana are e rangi ni kabotobotoa iai ana maroro ae karikirake i aon abamwakoro.

Te Tia Babaire, e butimwaeaki ana maroro te Tia Tei ae karineaki iroun te Tautaeka n te tai aio bwa te iraorao ke te uaia ni buoka ni iango ao ni iraorao ao n reitaki inanon are e taekina naba ibukin kanakoraon riki te waaki are ti kakoaua bwa ngaia boton rikirakera ao boton ara waaki n ara botannaomata i aon Tarawa n reitaki ma aaba aika i tinanikun Tarawa. Ao e butimwaeaki naba te maroro aio te Tia Babaire ni boni manga tarai aron ara waaki aika ti mena iai te tai aio n aron wakin karikirake aika a tabe ni wakinaki ngkai inanon te tai aio ao inanon taai tabeua aika nako bwa a uara. Mwaitira raoroin are e a tia ni wakinaki inanon katiaan te karikirake teuana ma teuana. Mwaitira kanga itera ake a aki bati n nakoraoi aron karaoan karikirake akanne iai, mwaitira naba aron kukurein te botannaomata ma butimwaean te karikirake ma wakinana ao tarakina bwa tera are ti riai n noria ibukin kanakoraon riki te itera anne bwa a na kona ni bane n nakoraoi riki iai te Tia Babaire. Ao tao e koaua ae a mwaiti ake e kan taekin riki te Tia Babaire i rarikin are e a tia ni kawenei inanon ana bwaebwaeti n te bwakantaai aio ao ti bon teimatoa naba n reitaki ma ngaia iai bwa akanne booto ni iango aika ti taku bwa a na kairira nakon katamaroan riki taian waaki teuana imwin teuana ibukin taian karikirake aika a

taekinaki n te marooro aio. Kanga bon akea ara kauntaeka te Tia Babaire ae ti na kona ni kaitara iai tao te marooro aio ke tao ni kaota aki angaraoin are e tabekaki. E mwamira mai moana ni karokoa tokina te Tia Babaire ao ti a tia ni kunea bwa te Tia Tei, e a tia ni karaua ni kamatebwaia ke ni kineuta aron te waaki inanon taai aika nako inanon biriakinan te karikirake teuana ma teuana ao ni kaotinakoa kanga ana taratara ake a na reke ma ana botannaomata i aon te tai ae abwabwaki ke tao te tai ae ti a tia ni waaki iai ma aron kanganga ke bwaai ake a riki inanon te tai aei.

Te Tia Babaire, ti kainetia ngkanne ma aron bon te taratara naba n te tai aei ao n aron naba are e a bon tia naba n taekinna te Minitita n te Mwane inanon ana kabwarabwara i aon mwakorona are e riki ma aron taian waaki ni karikirake ma bitaki ma aron kanga mwaitin riki ae ti a mena i nanona n te tai aio ao e eti ngkanne are e tabekia te tia tei ae karineaki temanna mai Onotoa bwa ti a riai ni manga moan tirobaea ao n noori riki kanoan waaki ke ara tabeaianga inanon wakin taian karikirake bwa ti na kanga ni kaitarai raoi butimwaeen mwaane ni buoka aikai te Tia Babaire ngkai a rangi ni kakawaki bwa na karaoaki raoi ao a na kamanenaki raoi ni babaireaki raoi ma aron materaoin taian kataumwane ke mwaane ni buoka ake a roroko bwa a na kaei oin raoi aia kanganga ara botannaomata. Ao tao anne ae e aitara raoi ma aron naba te tabeka aio te Tia Babaire ngkai ti a bon tia ni katuruturua bwa oin rikirake ma angiin ara waaki aika ti wakini ngkai a reke man taian buoka aika ti anganaki. Ao ngkana arona bwa ti aki karaoi naba aron

kabonganaan mwaane aikai te Tia Babaire n angaia ae riai ao n noran naba are e tangiria te botannaomata ao tao a na bon kona naba n reke kanga taian bwarannano. E na reke te un i nanoia ara botannaomata ao tao a na aki bati naba ni kona n tauraoi ni butimwaea naba raoi te karikirake ngkana arona bwa a nang karaoaki n aki akaka ke ni karaoaki babaire aika a aki raraoi inanon wakinan karikirake teuana ma teuana ni bon aia iango tabemwang ake tao ti kona ni iangoia n te tai aio imwin te marooro aei bwa tao a tia ni karaoi ke ni kariki tao n oin nanoia ke tiaki naba n oin nanoia te Tia Babaire.

Te Tia Babaire, a mwaiti aekakin karikirake aika ti kona n nori n te tai aio ao a bon mwaiti naba aekakin kaokoron uotaia n te tai teuana ma teuana bwa ngkana ti tara are bon ana itera ni waaki ni karikirake te Tautaeka te Tia Babaire, ao e bon waaki i aan te kaetieti ae boni kaokoro. Iai naba ngkanne ane e waaki inanon baia Kauntira ao are e bon buti naba anne inanon kaetieti naba aika iai kaokoroia. Iai naba buoka ngkai aika a waaki inanon rabwata aika te naan NGOs ake a karekei naba mwaane ni buoka mai tinaniku ao a bwaro naba nako aonaba te Tia Babaire ao iai riki karikirake aika a uarereke are tao e a tibwa nonoraki riki n taai aikai are e kaineti ma buokaia Kauntira n abamwakoro inanon te karikirake are e mwanenaki man te UNDP ae te STDIK te Tia Babaire. Ao tao mwaitira riki ae ti aki atai aika a wakinaki man aban Eurobe, te mwane n Atia ke tera riki te Tia Babaire aika ngaai aika ti bane n taekini inanon te tabeka aio bwa karikirake aika e rotaki iai te

botannaomata i aon abamwakoro. Kaetietakin ao kairan wakinan karikirake aikai, a bon bae ni iai n taai nako ao a bon bae ni kaweneaki kaetieti n taai nako inanon karaoan te karikirake teuana ma teuana i aan rinanna are I taekini n te aro bwa a na riai ni kaea nanon are e kantaningaki. E na riai ni mwakuriaki raoi bwa te kaetieti are e airi ma ngaia ma aron bairean te mwane ma aron karaoana n te korotamnei ma aron mwakuriana n aron mwaitia reibwa ma booia n te tai teuana ma teuana ao e na riai naba n tia n te tai teuana ao n tuoaki naba tiana n te tai anne ao ni kaokaki te ribooti i aona ao ni kakoauaki bwa e tia raoi te karikirake anne. Ngkana e aki tia te Tia Babaire ao iai riki iteran waaki aika a riai ni karaoaki imwain are e na kakoauaki bwa e a bon tia raoi te karikirake anne te Tia Babaire. Ao anne te kawai ae tara ni bebete taekinana ao tarakina te Tia Babaire ma karaoana ngkanne i aontano ke n te tabo are a bon boo iai te mwakuri anne te Tia Babaire ao anne te tabo teuana ae kona ni iai taian tibanako ke tao kairua tabeua ake a kona n riki. Ao tao anne ae e a tabekaki ikai ngkanne te Tia Babaire bwa e nang maroroakinaki ao e nang karauaki ni kakaekaki angana bwa tera aron nikoan itera akanne. Tiaki ti au botaki ni mwakuri te Tia Babaire ae tabe ma aio ao I ataia bwa iai riki ara Ministries tabeua aika a irekereke ma aron are ai bon mwakurian te karikirake raoi i aontano ao aron kairana ma butina ma bairean te kabanemwane ao tera riki te Tia Babaire are I taku bwa a na boni kona naba n reita aron te ibuobuoki nakon te marooro aio ni bon aia itera are e bon kaineti nakoia ma te bwai ae kakawaki n ara itera are aongkoa ti

aranna bwa ngaia ae tabe ma aron tao karioan karikirake ao katauraoran bebaia ao kabutaia nako nakon taabo ake aongkoa a na karekeaki mwaneia iai. Tao anne teuana are ngaia are rangi n turuturu riki aron tabera iai. Bon iai naba tabera n are aongkoa kabanean tirinanoan ngkanne taian karikirake te Tia Babaire ngkana ai arona bwa a tia bwa e a riai ngkanne ni kaweneaki te ribooti ao ni kakoauaki bwa e tia raoi te mwakuri ke e aki. Te Tia Babaire, n aron ae I taekinna, te mwakuri n reitaki ma te botannaomata ibukin barongan karioan karikirake inanon te tai teuana ma te tai teuana ngaia ae moanibwai ngkai n taai aikai. Ao ti wakini babaire ni karikirake ma te botannaomata, tiaki ti n ana iango te Tautaeke ke te botaki ni mwakuri are e tabe ma te karikirake teuana ma teuana n te tai anne bwa e na wakinaki ma e moanibwai iroura ngkai n te tai aei anganakia te botannaomata rinanon aia rabwata ake a tia ni kinai n aron tao te Kauntira bwa boni ngaia ae a na boni barongai moa aron aia karikirake. Ao anne te mwaneka ae moan te kakawaki te Tia Babaire bwa ngke a tia n tekateka te botannaomata ni iangoa anne ao ti ataia bwa te bwai are e na otinako, e na bon rangi n aineti ma aron are a tangiria ibukia. Ao ti kakoaua kakawakin te marooro aei te Tia Babaire i aon te itera aio bwa ngkana arona bwa e bon aki karaoaki raoi te reitaki ae tamaroa ao e koaua ae na bon iai te mangaongao ao kanganga n tokin te waaki inanon te karikirake anne. Ngaia are a tia naba ngkai ni wene ara kainibaire te Tia Babaire ao I kukurei n taekinna ao inanon ara tabo ni mwakuri ao n aron ae ataki ao iai te rabwata teuana ae ti

a tia ni kateia ae e aranaki bwa te Outer Island Project Coordinating Committee. Ao aio te rabwata ngkanne are e tirobaai karikirake ni kabane inanon Kauntira, teuana imwin teuana ao n noria naba bwa bwaai ake a na riki inanon te waaki anne, a na akea te kanganga. Tabeka ake e tabeki ngkai te Tia Tei te Tia Babaire, N na kawenea naba nakon te komete aio bwa e na rinanoi ao e na tarai bwa mwkauri ake a karaoaki inanon te bong teuana, babairean aron ana rabakau te aomata n nako ni karaoa te karikirake bwa e tau ke e aki, aroia naake a kona ni karaoi karikirake i aon te abamwakoro bwa a na kona ni kabonganaki, booia taani mwakuri n te karikirake bwa a na riai naba n rinanoaki ma aron teina ae riai, bwaai ni mwakuri ake tao a aki bati n raraoi ao a kanakoaki. Ai bon ti uoua te tiententi te Tia Babaire, a na riai naba n taraki bwa a na aki kanakoaki, tamnei ake a tia ni karaoaki ibukin te karikirake teuana te Tia Babaire ma teuana a na bon riai ni karaoaki n teia ao a na riai naba n tia n tei. Ti na kakoaua naba te Tia Babaire bwa e na tauraoi mwanen te karikirake anne n tainako. Ti tuai n ataia ae e a tia ni bane mwanen te karikirake ma tao e koaua tao n taai aika nako ngke a manga katokaki karaoan bwaai tabeua ao tao mwaneia a manga kamanenaki ni itera tabeua, kanga ti aki ataia raoi te Tia Babaire bwa tera ae riki ma ti ataia n ara tai ao kanga ti tuai n nora aio ma ti taku bwa ti kukurei n taekinna bwa e na bia aki riki aio. Ao te kabanea ngkanne, ti na riai naba ni kakoaua bwa tian te karikirake, te bwai ae na teimaan ao e na tiku ibukin manenana inanon taai aika a na roko ni kakoroa nanon are e tabekia te Tia Tei inanon ana tabeka

are e a tia ni waaki iai n te tai aio. Ko rabwa te Tia Babaire ao anne kanga tibwangan, reitan are I taku bwa e na manena ibukin te maroro aei ao ko rabwa.

Tibiika: Ngkai ti a bon roko n te kabanea i aon ara mena ae kamotirawan te Auti ao ngkai I a karautaeka nakoia ake a kan maroro, otau ngai kanga ti kaekana mai iroun te Tautaeka, te tia tabeka te *topic* ao kaekana mai iroun te Tautaeka ao I taku bwa man aio ngkanne ao I a kaina ngkanne aron te maroro i aon te *topic* aio. Ma ngkai I noria ngkanne bwa ti a roko n are te kabane are taonan te bowi n te bong aio ao ngkai I noria bwa iai nikiran ara bwai ngke e moan ingabong, taian titiraki ao I noria bwa e abwabwaki naba ara tai ao N na uota ami kantaninga ma ami iango nakon manga nikiran titiraki ake ti a tia ni kitani ngke e moan ingabong. Ao ma ngaia are te titiraki ae mena i matara n te ingabong aio, ti a nakon te titiraki ngkanne ao te titiraki ae mena i matara n te moan ingabong aio, te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Nikunau. Te Tia Tei.

TE INTINIA IBUKIN KARAOAN TE BONO NI KAWAN NIKUNAU AIKA TENIUA

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kukurei n tabeka au titiraki ae No.38 i aon te Oota Beeba ae kangai taekana te Tia Babaire, te Intinia man te Botaki ni Mwakuri ae te Ministry of Works are a bubuti kaain Nikunau bwa e na kanakoaki nakoia kaain kaawa aika teniua bwa e na kaira aron karaoan te bono, e tuai man roko i aon Nikunau e ngae ngke e a tia n taku te Minitita ni bowin te

Auti n Tei ae nako bwa e na waekoa ni kanakoaki te Intinia anne nako Nikunau. E kona te Minitita ni kabwarabwara bukin te iremwe ke ni katerea bwa e a tia ni kamaunaki te bubuti aei? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Tautaeka ao I nanokawaki bwa te Minitita n te Public Works and Utilities, ko na manga keiaki naba aio. E nakoim.

Hon. Natanaera Kirata: E rangi n rabwa te Tia Tei ae karineaki temanna mai Nikunau. Ao au kaeka te Tibiika, N na karautaeka ibukin te iremwe ni kanakoan temanna ara Intinia nako Nikunau ma I kukurei ni kaongoa te Auti aei ao ni ikotaki ma te Tia Tei ae rine bwa e a tia n roko ngkai temanna i Nikunau ibukin kairan te mwakuri n te bono ikekei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Rimeta Beniamina: I kaitau nakon te Minitita te Tia Babaire n te kaeka ao tao e koaua tao e na bon riai n aki kaeka bwa e na kaeka te Minitita are e mena ngkoa n te Botaki ni Mwakuri anne. N aron te kaeka ao e aki kabwarabwaraki bukin te iremwe ma e ti karautaeka ao N na butimwaea te karautaeka ma N na bubuti e nang aki manga oki ni keweaki te Auti aei bwa e na karaoaki te bwai ae na karaoaki ao ngaia akea te bwai ae karaoaki. Buokan te titiraki te Tia Babaire, e kakoaua te Minitita bwa e a tibwa kamwanangaki te Intinia n te Moanibong ae nako tao imwin reitakiu ma te aobiti ke kaain ana aobiti ke tao imwin menan au titiraki nakon te Auti n Tei ao tao e a tibwa kamwanangaki

te Intinia anne? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Eng te Tia Babaire e koaua, e a tibwa nako ma I kan karautaeka riki e ngae ngke boni iai te kaibibiti n taian tabo ni mwakuri ma I kukurei n ae I a tei naba ibukin te Minitita are tao e a tia ni manga mwae. Ao I kan karautaeka nakon te Tia Tei ae karineaki temanna mai Nikunau ao tao boni kaain naba Nikunau ke te tabo are e karaoaki iai bwa iai te kanganga n te bwai aio bwa te bubuti ibukin te Intinia e bon kaboaki naba mwanangana man te mwane are e karaoaki iai bwa te Disaster Fund. Ma ngke e a noraki ao e bon kona ni mwananga te Intinia ma te kanganga naba bwa ana aobiti te Beretitenti e a kanakoaki te mwane anne ao e aki ota naba iroua bwa e a tia n reke te mwane anne iroun te Kauntira n Nikunau ngaia are ti karautaeka ngkanne bwa ti a tibwa ataia rimwi ao e a nako ngkanne ara aomata. Ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Rimeta Beniamina: I karabwa te Minitita te Tia Babaire n ana kaeka ae tamaroa ao tao e koaua a kona n riki kanganga tabeua ake tao n tabetai a aki roko rongorongongo ke baikara ke tao taekan te mwane ma e aitau te Minitita n ana kaeka ae tamaroa. Buokan te titiraki te Tia Babaire, e kakoauaki te Minitita bwa ngkai te uruaki are e a tia n rotaki iai kaawa aika teniua aikai e a tia ni bubura inanon namwakaina aika nako ao e kakoaua te Minitita bwa te kabanemwane i aona ane e na manga

karaoaki i aona tao e na bubura riki nakon are e a tia kanga ni kaman iangoaki are nanona tao te uruaki ngkai e a bubura riki nakon are kanga mai imwaina. E kakooua anne te Minitita?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: I kakooua te Tia Babaire ngkai tao e aki karaoaki n te tai arei ma e kooua naba bwa bon te bwai naba ae rangi ni kakawaki nakon naba ngkai ara aomata are e mena i Nikunau, e na karaoa naba te *costing* ao man te *costing* ngkanne e na angan te Kauntira bwa te Kauntira ngkanne are e na kanakoa ngkanne rongorongon nakon ana aobiti te Beretitenti. Ngkanne man reken ngkanne raoi te bwai anne iroun ana aobiti te Beretitenti ao mai ikanne ngkanne e kooua are ngkana tao e bubura ao ti karautaeka iai ma anne akea ara kanganga iai i aon taekan karaoan te uruaki akana teniua. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Rimeta Beniamina: I karabwa te Minitita n ana kaeka te Tia Babaire ao tao au kabane aio, buokan te titiraki. Iai ngkai ana mwane te Kauntira ae a tia ni karokoa i aon Tarawa bwa aongkoa a na kaman kaboaki aia timanti, aongkoa N na kaman kanakoi aia timanti ma I tautaua ibukin ae ti na iangoa moa reken te Intinia. E kona ni ibuobuoki ana tabo ni mwakuri te Minitita n reitaki ma te Kauntira ao tao N na karaia te mwane are e roko man te Kauntira nakoia bwa a na karekei bwaai aika timanti, ao te *sandbag*, te *poly weave* ao baikara riki ao i rarikina te Tia

Babaire, e kona ni kakaea te anga ae na waekoa n roko te *sandbag* bwa akea ngkai *sandbags* n te Supply. E kona ni ibuobuoki te Minitita ma te Kauntira n anne? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Ti na ibuobuoki ma te Kauntira.

Tibiika: Ngkana akea riki ae kan titiraki i aon aio, ti a nakon te titiraki are imwina i aon te Oota Beeba, te titiraki ae mena i matara bon te titiraki 41 bon mai iroun naba te Tia Tei mai Nikunau temanna. Te Tia Tei.

KARAOAN MA KORATANAKIN KAWAI I AON ABAMWAKORO

Mr. Rimeta Beniamina: Ao aio au titiraki ae No.24 te Tia Babaire ae kangai taekana, rebwewebwe ao motoka i aon Nikunau a rangi n rotaki ni buakakan te kawai. Nningai ae na waki iai karaoan ma korotanan kawai i aon abamwakoro? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Tautaeaka, te Minitita n te Works riki.

Hon. Natanaera Kirata: Tibiika, e a tia ni baireaki n te moani iango are e na korotonaki kawain aon aba ma e a tia ni manga bitaki nakon te riburibu ae kamatoaki raoi. I nanokawaki n taekinna nakon te Tia Tei ae rine bwa e tuai n ataki raoi bwa nningai te tai are e na karaoaki te karikirake aei i aon Nikunau. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Rimeta Beniamina: E rabwa te Minitita te Tia Babaire ao buokan te titiraki, nningai ae e a bitaki naba iai kanga te babaire aio te Tia Babaire bwa ti ataia tao n ana kainibaire te Tautaeka, a na korotaa kawai i aon abamwakoro ao kanga ti a manga kubanako bwa e a manga bitaki bwa a nang manga aki. E kona ni kaongoira bwa nningai ae bitaki iai ao tera bukina ngkai e a bitia man te korotaa nakon te riburibu? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire tao bon te bwai ae rinanoaki raoi bwa manga bon te kantaninga ibukin norakin karaoan te naan kawai ake e a tia ni manga nori te Tautaeka ao anne ngkanne norakin karaoakin bwaai naba ni mwakuri ake iai iroura n te tai aio.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Rimeta Beniamina: I karabwa te Minitita te Tia Babaire ao tao a ataia ngkai kaain abamwakoro ae a nang aki korotaa aia kawai bwa a nang bane n riburibu ao e rabwa anne te Tia Babaire. Buokan te titiraki te Tia Babaire, n au titiraki ao I mwanewea abamwakoro ni kabane, tiaki Nikunau ma e kaekaki ikai e tuai ataki te tai ni mwananga nako Nikunau. N au titiraki ao I kangai, e na kawaraki nningai abamwakoro ni kabane? N otau te Tia Babaire ao iai bwaai ni mwakuri, uoua te *set* ni bwai ni mwakuri n te Works n ana kaeka ngkoa te Minitita are mai imwaina. Teuana ibukin Tarawa ao teuana

ibukin abamwakoro. E aera ngkai e aki waekoa ngkai ni kamwanangaki te *set* are kanga e kaonotaki ibukin abamwakoro bwa e aonga ni waaki te waaki ao e aonga naba ni waekoa n roko i Nikunau. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Eng te Tia Babaire, tao N na ibuobuoki i aon aio bwa are e rabwati karikirake aika a rangi ni mwaiti taekan aio bwa are n aron ae riai n teretere kanga nakon te te *priority* bwa ngkana a na katukaki karikirake ni kabane ao e na karaoaki te kawai ao ngkanne a na uringaki bwa iai karikirake aika a na kona n tiku ma n aron ana taratara te Tautaeka n te tai aio ao e nori bwa bon iai naba karikirake aika noraki man aia *priorities* te naan Kauntira bwa iai aika a rangi ni kainnanoi riki moa n te tai aio ma ngkana n arona bwa a bon taekinna kaain abamwakoro bwa a bon rangi ni kainnanao te kawai moa ao I taku bwa e kona ngkanne te Tautaeka n te tai ae waekoa ni katikui ake nikirana ao ni kibara moa te kawai. Kanga iai te tai teuana are e na bon karaoaki iai te Tia Babaire n norakin tian ake aongkoa a rangi ni kainnanaoaki riki. Ngaia are te Tia Babaire, tiaki te bwai ae nang aki karaoaki ma kanga a na kakerikakaki moa bwa ngkai a rawata te naan kainnanao mai aon aba aika tao a bon rangi ni kakaiaki riki te Tia Babaire. Tao n te tai aio te Tia Babaire, ti nora aron te kanganga n te karau ae korakora ao tao e a manga noraki aron te kanganga aio ma bon angiin te tai ngkana e karaoaki n te riburibu ao e teimatoa ngkana e aki rangi ni korakora te karau ma ti kakoaua bwa

iai bitakin aron te kawai n te tai ngkai e rangi ni korakora bwabwakan te karau. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Rimeta Beniamina: I karabwa te Beretitenti te Tia Babaire ni buokan te kaeka. Tao au kabanea ni buokan te titiraki mai ikai te Tia Babaire. Otau ngkai n ana kaeka te Beretitenti bwa a taningaki bubuti man abamwakoro bwa ane e taku te abamwakoro bwa e rangi ni kakaiaki aron ana kawai ao ke e kawaekoa karokoa ana bubuti bwa e aonga ni kawaraki. Ngkana e roko ana bubuti Nikunau te Tia Babaire bwa a bon rangi ni kainnana bwa a uruaki aia rebwewewe ma aia kaa, e kona ni mwannoaki anne? E kona ni mwananga te set ane teuana ae tekateka ngkai i aon Tarawa ibukin abamwakoro? E kona ni kamwanangaki ao e a kaekaki naba ana bubuti Nikunau te Tia Babaire?

Tibiika: Ngaia te Beretitenti.

H.E Anote Tong: E koaua ae ti na ibuobuoki i aon aio te Tia Babaire. Ti na aki kataia kanga ni kaminoia ara koraki te Tia Babaire ao e noraki te kanganga ma iai tokin te korakora n te tai teuana ma teuana te Tia Babaire ao I taku bwa ti boni bane n ata aio bwa ngkana e taku te Kauntira n Nikunau bwa e nang katikui ni kabane ana karikirake ao e na kibaraki moa ana kawai ao I taku bwa e kona n rinanoaki anne ngkanne te Tia Babaire. Ma ngkana e kangai, karaoi au karikirake aikai ma boni karaoa naba te kawai ao are ngkanne e na bon noraki anne ma aron reken mwanenakina n te tai teuana ma teuana te Tia Babaire are e na tau bwa

I taku bwa tiaki ti ti taetae i aon Nikunau. I taku bwa a rawata aaba aika a rangi ni rotaki naba n aio, I taku bwa ti a tia n roko i Butaritari, te aba teuana ae ti kakoaua bwa e rangi n abwabwaki naba te kanganga naba aio, Tarawa Teinainano n te tai aio, e koaua ti kakoaua naba bwa e rangi ni korakora te kanganga ma Betio, ngaia are e aoria bwa kanga te kantaninga bwa ti na uaia ni ibuobuoki i aon aio te Tia Babaire ma ti bon ataia ko aki kona n are ko nang karaoi naba karikirake ni kabane n te tai ae ti teuana bwa iai tokin te korakora are e na kona ni butimwai kainnana n te tai teuana ma teuana te Tia Babaire. Kanga aio are tao butimwaeana moa n te tai aio te Tia Babaire ma ngkana bon iai te kanganga ae a taku bwa ai bon te kabanea ni kanganga, I taku n aron ae karaoakia ngkai te Tia Babaire n aron te naan uruaki, akanne a kibarake ngkai ao e aki kauntaekaki anne ao ngkana iai te naan uruaki ake a tia n reke imwin te iabuti ae nako, e aki kauntaekaki anne bwa e na kibaria te Tautaeaka ao ngkana e aki reke mwanena ao e na karekea. Kanga te aekaki ni koaua anne bwa are aio e bon ringa te botannaomata ao e ringa maiun te botannaomata. Kanga aio moa butimwaeana te Tia Babaire ao au kantaninga bwa ti a uaia ni iraorao i aon aei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari temanna.

Mr. Tinian Reiher: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua tao bon reitakin taian taeka ni kamauri ma ngke e ingabong te Tia Babaire ngkai e a moanna ni bwabwara ara bowi ao bon iai au titiraki naba teuana te Tia

Babaire i aon aio ae bon kaineti ma Butaritari ma tao N na aki ringa are kaineti ma Butaritari ma N na ti ongora mai iroun te Tautaeka te Tia Babaire bwa te karikirake ae te kawai i aon abamwakoro, tiaki aia karikirake te naan abamwakoro te Tia Babaire, kanoan te koranikaeti ae ti tuangaki bwa e na wakinaki, e na katamaroaki kawai i aon abamwakoro. E kona n tuangira te Tautaeka bwa e a kakea arei ngkai man ana koranikaeti ae katikua nakoia te naan abamwakoro bwa a nang bon tabekia bwa aia karikirake?

Tibiika: Ti a ongora mai iroun te Beretitenti.

H.E Anote Tong: Te Tia Babaire, I taku bwa te baere e taekinna taekan te *priority* bwa ngkana bon te bwai ae rangi ni kainnanaoaki ao n te tai aio e koaua are kanga a kerikaki te naan karikirake akanne n te tai aio ibukina bwa e rangi n rawata te karikirake n te tai aio te Tia Babaire. I taku bwa ngkana a kakoaua Taan Tei ao I taku bwa ai tibwa te tai aio ae rangi ni mwaiti karikirake aika a wakinaki ao a tia te Tia Babaire ngaia are I taku bwa ngkana n arona bwa ko tao ko a rangi ni ienikuria am bwai ao tao ti angana anne moa n te tai aio ma ngkana e aki ao bon te kantaninga bwa ti na taninga te tai are e na kona ni wakinaki iai te Tia Babaire. Ma ngkana ti na wakina arei ao ti na bon namakinna naba bwa iai aika a na tiku ao ti kakoaua n aron te bwai ni mwakuri n te tai aio te Tia Babaire ao a rawata bwaai aika a aki karaoaki n aron te kawai, are akana i Betio, e tangitang te Tia Tei mai Betio ke tao Taan Tei mai Betio bwa tera bukina. A rawata karikirake akana a karaoaki te

naan bono akana a uruaki, taabo akana a uruaki ao anne ngkanne te kanganga te Tia Babaire bwa are tiaki te baere e aki totoki te korakora te Tia Babaire bwa I taku bwa ti bon ataia bwa n te tai teuana ma teuana a kona ni kaoti bwaai aika a aki kantaningaki ao a na bae ni kibarake ao a na manga anai tao bwaai ni mwakuri ke tao te tai ma te mwane ma ni bwaai ake a tia ni baireaki bwa a na karaoaki n te tai teuana. Te kantaninga ae teimatoa te Tia Babaire bwa n taina ma rekena ao n reken taina ao e na bon karaoaki naba te naan kawai akanne inanon taina te Tia Babaire. E aki mauna man te babaire ke te koranikaeti. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te kabane n titiraki, I a anganiko te Tia Tei mai Butaritari temanna riki.

Mr. Toakai Koririntetaake: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kaitaua te Tia Tei mai Nikunau are e a tia n tabeka te titiraki aio ao ibukina bwa iai rekerekena ma te kawai ao I a karinai naba i rarikin te Tia Tei mai Nikunau ngkai bon te titiraki ae ai tibwa Aokati ae nako ae kawaraki iai ara abamwakoro ae Butaritari ibukin karaoan te kawai ao te kantaninga bwa e na tia ni karaoaki inanon Okitobwa ma ni karokoa te bong aei, akea te bwai ae e a tia n riki ao te titiraki ngkanne bwa ngkana arona bwa e a roko te karao kawai, e na kabonganaki te riburibu ke te *seal* bwa ngkana te riburibu ae na karaoaki i Butaritari te Tia Babaire ao I a bubutia te Minitita bwa e a bon taninga te *seal* bwa e aki tau n te tai aei te riburibu ni kawain Butaritari. E rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, I kakoaua are iai te tiim are e roko i Butaritari ni karaoan te *plan* ibukin taekan karaoan te kawai. Iai naba ngkai ana *plan* te Works inanon baina ibukin 2007 ao e koaua anne, ai aron ti a mananga naba uoua te tiim, A, B mai meang ao nuka ao n nako aiaki ma anne n au kaeka te *tar seal* te riburibu, ma n aron ana mena Butaritari e a bon taninga te mena, tao ti na taraia nakon manga rinanoakin ara tiim ni karao kawai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngkai I noria bwa e a boo raoi te aoa aua ao I noria naba bwa e rawata naba nikiran te naan titiraki aikai ngaia are N na kamotirawa moa te Auti ngkai ni karokoa iteran aua ao ti a manga wakinaki riki aio ni karokoa te motirawa te Auti. N na kamotirawa moa te Auti n te tai aei.

MOTIRAWA

Tibiika: I karautaeka ngkai ti rimwi teutana bwa e bon rimwi naba ara *tea*. I ataia e waeremwe naba aia tai raora ni moi *tea*. Ma e ngae n anne ao e a bon boo ara tai ngkanne ngaia are ti na waaki nakon are imwina ngkanne i aon ana Oota Beebwa. Ti a mena i aon te titiraki ao te titiraki are imwina ngkanne mai iroun te Tia Tei mai Beru. Te Tia Tei mai Beru.

KABWAKAAN BOON TE KATINE TAKATAKA N TAINA

Mr. Biribo Neemia: Ko rabwa te Tia Babaire ao I a bubuti kaekan au titiraki ae No.9 i aon te Oota Beebwa ae kangai taekana, e butiaki te

Tautaeka aei bwa e na kaumaka riki kabwakaan boon te katine takataka ni bon taina are ko katine iai n aki manga rimwi riki nakon te wiiki are imwina.

Tibiika: Ti a ongora kaekana man te Tautaeka, te Minitita ibukin te Commerce, Industry and Cooperatives.

Hon. Martin Tofinga: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua ai bon ara tai ni moan teirake Tibiika ao ti a bon anga naba bwanara ni kamauri ao ni katekeraoi bon nakoira ni kabane ai moara riki nakon raora are e a tia n anga ana tuea n te ingabonga aio te Tibiika. E koaua aio kaekan ana titiraki te Tia Tei ae karineaki temanna mai Beru te Tia Babaire. Te Tia Babaire e na reitaki au botaki ni mwakuri ma te Boboti n Takataka n taraia bwa e na riai n tabangaki aron kabwakaan mwaane imwin te katine n aron are e a bon tia ni kakaraoaki mai imwaina i aon abamwakoro.

Tibiika: Te Tia Tei mai Beru.

Mr. Biribo Neemia: E rabwa te kaeka man ana itera te Tautaeka te Tia Babaire ao I a buoka au titiraki ngkanne riki ni kangai bwa ngkai ai bon te kairaua n tai aio ma ai te kairaua n tai okiokin babairemwen bwakan te katine. Te boraraoi ma te marooro ae taekinna ngkai te Minitita, te bwai ae nang tibwa karaoaki ke iai kaman karaoakina n taai aika nako n tataren bwakan mwanen te katine?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire, tao ti kona n taraia bwa te boraraoi n te tai aio te Tia Babaire ma

ni bon te tataneiai, e na bon riai ni bwaka boon te katine ni bon tain are e katine te aba iai te Tia Babaire ma n tabetai ao e koaua tao tabeua abamwakoro aika a bubura tao e na kona ni iai te kanganga te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Biribo Neemia: Te Tia Babaire kanga ti kan kamatata riki bwa tera kanga bon te oi ni kanganga raoi ae a rota kanga aki kakabwakakin mwanen te katine n te tai are ko katine iai. Kanga e tuai n rangi ni matata ma N na butia te Minitita bwa e kona ni kamatata bwa bon tera raoi te kanganga ae e a bon wawaeremwe bwakan boon te katine n te tai are ko katine naba iai taitaoka.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire ao tao ti na ibuobuoki n anne te Tia Babaire. Ao e koaua n aron ae bon ataki n aron tein te bwakamwane ngkai n rekereke ma mwanen te takataka tao riki i aon te *copra fund* te Tia Babaire, a bon mwaiti aron kawaia n aron te bae ae kona n taraki, tao aron are e kanakoaki te mwane tao man te Finance ao e koaua tao e a manga nakon te Ministry of Commerce are ngaia are e tararuiaia ao te Ministry of Commerce ao man te Cooperative ngaia are aongkoa e a manga kanakoaki te mwane anne nakon te *Treasurer* ke te *Assistant Treasure* are ana aomata te MISA i aon naba abamwakoro te Tia Babaire ao e koaua n taabo tabeua man anne ngkanne ao e a manga kanakoaki te mwane anne bwa mai iroun te *Treasurer* ni bon nakon te *Assistant Treasurer*. Mai ikanne naba te Tia Babaire, e riai n

ataki bwa mai iroun te *Assistant Treasurer* are ngaia are e mwiokoaki n te mwane aio ao e koaua e kona ni manga ibuobuoki ngkanne ma kaain aon aba riki i aon te *copra supervisor* bwa e na karokoa te mwane ni katine nakoia taan katine te Tia Babaire. Ao I taku mai ikanne ngkanne are te *copra supervisor* e a manga irekereke naba ngkanne ma aomata tabeman are aongkoa a aranaki bwa te naan *copra weighers* te Tia Babaire. E abwabwaki kawaina te Tia Babaire ao anne are e kona naba ni karika iremwen rokon te mwane irouia taan katine naba n te tai anne te Tia Babaire ao e koaua tao tarakin naba iterana teuana te Tia Babaire n aron ae bon ataki, eng te baenikai e kona n riki man itera aika a kakaokoro. E aki toki n tataekinaki te bae te *return* te Tia Babaire are aongkoa ngkana e rimwi te *return* ibukin te mwane ao anne naba e na kona naba baen te *fund* ibukin te katine te Tia Babaire. Ao tao tiaki naba anne te Tia Babaire, e kona naba ni bon iremweremwe tao e koaua tao e na kakibaki tao te mwane ke tao tera n te wanikiba ke tao manga taren, e kona ni manga rotaki tao te RPC i aon te abamwakoro anne tao i aan kanganga tabeua aika a aki kantaningaki ao aikai itera tabeua ae I taku bwa ti uaia n reitaki iai ma te tia tabeka te kaoti te Tia Babaire are aongkoa e irekereke ma waeremwen naba bwabwakan naba te mwane nakoia taan tia oroben te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Biribo Neemia: Ko rabwa te Tia Babaire, ngaia ti a matata bwa ngaia a rawata mwamwangangan nakonakon te mwane ma ti na aki tara are i buki

bwa are ti a tia n nora buuki n abau ae Beru, a wene raoi bwaai ni kabane ao a roko n taia. Ti a tara ngkanne ae i aon Tarawa aio are kanga ngaia mwanangan te mwane man te tabo teuana nakon teuana. I a bubuti nakon te Minitita bwa e kona ni karekea te boraraoi ma rabwata aikai aika tao iraua bwa a na karekea angan babairean ao kawenaraoan te itera bwa e aonga n roko raoi mwanen te katine n taina. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E rabwa te Tia Babaire ao I taku bwa anne ngkanne ae mwakuri iai au botaki ni mwakuri ni karekebai ma te botaki ma te Cooperative ni mwakuria aron tobwakin te kanganga aio te Tia Babaire. Eng, ti kantaningaia naba bwa inanon wiiki rake aikai ao e koaua e na manga bon iai teuana kanga te *workshop* ke tao te bwabwaro teuana are e na manga moan rinanoaki aron wakinan ke te mwakuri ni katamaroa i aon kanakoan mwanen te takataka te Tia Babaire.

Tibiika: Ai bon teuana te kabanea n titiraki ma e a kaman katea baina te Tia Tei mai Tarawa Teinainano. E nakoim te kabanea n titiraki te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tia Babaire, te kabanea n titiraki irou te Tia Babaire, e na kangai nakon te Minitita ae boou n te takataka te Tia Babaire. E kona te Minitita ni kataia ni kakoroa nanon te koranikaeti are e kaweneaki are e kangai, Ngkana e roko te Tautaeaka ae boou ao e na rangi n tawe reken mwanen te

takataka nakon te Tautaeaka are mai imwaina. E kona ni kakoaua ae tuai ni koro bukin anne ao ngkai titebo ma e waeremwe riki nakon are mai imwaina? E kona ni keiaki ngkai e boou ni kataia n taeka kain teuare mai imwaina? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Tiaaoka te Minitita kaeka te titiraki anne.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire, tiaki te kataekai aio te Tia Babaire ma eng, ti na kabanea korakorara ao ara kekeiaki ni kataia ni uarokoa te raioiroi nakon te itera aio bwa ibukin bwakan mwane te katine te Tia Babaire.

Tibiika: A bon tia ni koro mwaitin ara titiraki i aon aio te *supplementary* titiraki i aon aio. Ti a nakon te titiraki are imwina. Te titiraki mai iroun te Tia Tei riki mai Beru. Te Tia Tei.

Mr. Biribo Neemia: Te Tia Babaire ko rabwa ao I a bubuti kaekan au titiraki i aon te Oota Beebwa ae No.11 ae kangai taekana, Kabwakan boon mwaneaba ma auti i aon Beru ake a kawakinaki iai takataka ma te uatiman are e tararuai takataka, a na kabwaka booua ke a aikoa kabwakaki ngkai e a rangi ni maan n aki kakabwakaia. Ko rabwa.

Tibiika: I kan kaeta te titiraki, am titiraki No.9.

Mr. Biribo Neemia: Kabwara au bure te Tibiika. Ae I taekinna au titiraki No.11. Ma e nga ae ko nanonna iai? No.9 e a tia, ko taku bwa e a bane te titiraki?

Tibiika: Ngaia ngaia. Uotiko.

Mr. Biribo Neemia: Ao tao N na kaokia riki.

Tibiika: Ngaia ko rabwa.

Mr. Biribo Neemia: Te Tia Babaire, I a bubuti kaekan au titiraki ae No.11 i aon te Oota Beebwa ae kangai taekana, Kabwakan boon mwaneaba ma auti i aon Beru ake a kawakinaki iai takataka ma te uatiman are e tararuai takataka, a na kabwakaki booia ke a aikoa kabwakaki ngkai e a rangi ni maan aki kabwakakia? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai ironun te Tautaeka. Te Ministry of Commerce, Industry and Cooperatives.

Hon. Martin Tofinga: Ko rabwa te Tia Babaire ao aio kaekan ana titiraki te Tia Tei temanna mai Beru. Te Tia Babaire, e a tia te Boboti n Takataka ni kabwaka te mwaiti ae \$27,195.40 n te bong ae 31 n Okitoba n te ririki aio ibukin kaitaran boon kabonganana auti ma mwaneaba ao booia uatiman aika a rangi ni maan n aki kakabwakaki ibukin Beru te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Beru.

Mr. Biribo Neemia: Ko rabwa te Tia Babaire. Te kaitau ae abwabwaki nakon ana itera te Tautaeka ngkai kanga e a tia ni bwakamwane n aio ao N na titiraki te Tia Babaire bwa man te mwaiti aio ngkanne ae \$27 tabun tenga aio a bon bane raoi ngkanne taian tinetine ao kanga ana tarau te Boboti n Takataka ibukin maanin aki kakabwakain boon autin takataka? E bane n te mwaiti aio ke manga iai riki ae na manga riai ni kabwakaki? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire n aron kaekana ae reke irou man te rabwata ao e koaua aio are aongkoa e wene ngkai bwa te tarau ni kabane are aongkoa e a tia ni kaitiakaki ao ngkana tao iai ae e a manga tibwa roko tao imwin te tai aio ao tao e koaua tao ti a manga nora anne te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Beru.

Mr. Biribo Neemia: E rabwa te Tia Babaire ao buokan riki te titiraki. Boon te karaii ben inanon naba aio te Tia Babaire, e botaki naba ma ngaia ke bon ti boon takataka ma boon te uatiman ni kawakinakin autin takataka?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire, N na karautaeka n aio, I a aki raoi kona n ataia bwa boon te karaii ben naba ibuakon te itera aio ma ti katereterea bwa te mwaiti aio are e na kabonganaki ibukin boon tangoan te naan mwaneaba ao booia uatiman te Tia Babaire ao tao e koaua tao I kona ni manga bon kakaea te *breakdown* ao I a manga bon karaua iai nanon te Tia Tei te Tia Babaire ni bon anganna.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Biribo Neemia: Te Tia Babaire, ko rabwa. Kabanean au titiraki. Ao ngkai a bon onrake autin takataka i aon Beru, mwaneaba, N na butia te Minitita, kanga iai ana ibuobuoki n tara aio bwa e aonga ni manga iki kanoan taian umwan takataka

mwaneaba ao e a manga waaki te katine n ae boou. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ao e koaua te Tia Babaire, I taku bwa ti kaitau n aio bwa tao n aron ae tao e bon ataki, iai te kakamwakuri ikai ae a tia ni karaoia au botaki ni mwakuri n reitaki ma te rabwata ae te KCCS tao ni itera aikai ao e koaua ti aki ti tara Beru n te tai aio te Tia Babaire. I taku bwa ti a bon tara naba abamwakoron Kiribati ni kabane ao I kukurei naba n taekinna ikai bwa i aoni kawaina n nako naba te kaibuke tewana ae Nei Momi i aoni kawaina naba ni kangai nako Beru are aongkoa e na ibuobuoki ibukia ataei ao ai anne naba are kanga e a kabonganaki naba te takataka te Tia Babaire.

Tibiika: I a angan te Tia Tei mai Teraina. Te Tia Tei.

Mr. Tetaake Eria: Ko rabwa Tibiika ao I rangi karabwa riki te Tia Tei temanna man Beru n ana titiraki ngkai I bon irekereke naba mai iai. Tibiika, e koaua I kan titiraki naba n te mwaiti are e taekinna te Minitita ae karineaki, e rota naba te aba ae Teraina bwa ti kakoaua naba bwa a on auti, mwaneaba, mwaneaban Aaro ao tokina a nang aki kariaia Aaro kanoakin aia mwaneaba ibukin ae a tuai mani bwabwaka booia. Te mwaiti are e taekinna te Minitita e rota naba te tabo ae Teraina? Ko rabwa Tibiika.

Tibiika: Ngaia te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Eng te Tia Babaire, ngkana e nanonna te Tia Babaire ae karineaki mai Teraina tao

ibukin anakin naba te takataka ao e koaua ae ti mwakuria naba Teraina. Ngaia ae ti kan kaongoa naba Teraina ikai bwa iai itibubua (700) te tan ae e a tia n roko ngkai ikai ane e kawaerakeaki ao i aoni kawaina are e urakinaki naba ngkai ana takataka mai Teraina, Tabuaeran ao nako Kiritimati. Ao e koaua tao iai ngkai baenikain teutana te uraki ngkai iai te kanganga teutana nakon te Betiraoui ao e koaua n aron naba te bwai ae I a tia n anganaki, te tamnei, e na waekoa ni manga nako Mataburo are ngaia are aongkoa e na manga onea mwin te itera arei ao a na kataia ni ibuobuoki naba ni urakina te takataka n te itera anne ao tiaki naba ti ngaia anne te Tia Babaire ma n aron naba ae I ataia ao te tamnei naba ae e a tia ni wene, a mwananga naba iai kaibuke n te tai aio, Moamoaba naba ane e na karoko naba ni buoka te takataka are i Teraina te Tia Babaire.

Tibiika: N na anganiko te kaua n titiraki te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire, ao e rabwa te tia tabeka te titiraki ae i ti kan kamamatai ironun te Minitita aio bwa mwaitin te takataka ngkai n au abamwakoro Tabiteuea Maiaki e a kaan teuana tabun tenga te tan ao man teuana tenga tabun te tan ae i ao tao iterana ae e a mka. E tauraoui naba te Minitita ngkai ni kabwaka naba boon are e a mka ma are e tuai naba ni mka bwa kaotan naba bon kanga te tobwa ni koaua ibukin te Mwane n Tania? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire are anakin takataka, a na bon anaki ni kabane ma ngkana e bon noraki bwa e aki kona n anaki bwa tao e a bon bubu ke ni bwauta ni kabane te Tia Babaire, ao ngkanne anne tao ti a bon karautaeka n anne iai te Tia Babaire. Ma ngkana bon iai rabwatana n tekateka ao ti na bon uotia mai naba te Tia Babaire bwa e kona ni manga karaoaki nakon itera tabeua te Tia Babaire. Tao e koaua ngkana tao a aikoa angaraoi ongiran bwaia ibukin te iokinibwai ao a kona naba ni karaoaki ibukin itera ake tabeua, tao ibukin kanan te man ao itera riki tabeua.

Tibiika: I karautaeka bwa I a angan te Tia Tei mai Tabiteuea Meang temanna. I a anganna bwa e na titiraki te Tia Tei mai Tabiteuea Meang te kanimaua n titiraki. E nakoim te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

Dr. Tetaua Taitai: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kukurei naba n tabeka buokan te titiraki nakon raou n Tia Tei mai Tabiteuea Meang ae bon te titiraki ae bon tabetabekaki ngke I roko ikekei ao tao a na bon kukurei n ongora kaekana iroun aia Tia Tei naba bwa boon te naan mwaneaba ma ake a kamanenaki ibukin kawakinan te naan takataka n reitaki naba ma booua uatiman, a tia ngkai n reke i Tabiteuea Meang ke a tuai?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ao e koaua te Tia Babaire, e rabwa naba buokan te titiraki mai iroun raou n Tia Tei mai Tabiteuea Meang te Tia Babaire ao e koaua ibukin naba ana itera Tabiteuea Meang e a tia naba n nako itera aikai

n te mwaiti ae \$17,831,55.00 ao anne ngkanne are e a kaitiaka naba iai te mwaiti are e tinetine i aon Tabiteuea Meang.

Tibiika: I a karautaeka n te tai aio e a rawata ae kan titiraki. Otau ngkanne ti nimaua te titiraki i aon te titiraki, *supplementary* titiraki i aon te titiraki.

Mr. Teburoro Tito: Tao ko a kaonoua te Tia Babaire.

Tibiika: Ma ngaia are ti a manga nako n te titiraki are imwina ngkanne.

Mr. Teburoro Tito: Onoua.

Tibiika: Ao ko a taetae teutana te tia tei.

Mr. Teburoro Tito: Tiaaoka te Tibiika, I kangai onoua ae n te tua ae ngaia ae ko taekina nimaua ao ti kangai, onoua ngaia ae ti kan ongora bwa e a tia ni bitaki.

Tibiika: Ao ngaia e rabwa te *advice*. Te kabanea n titiraki mairoum te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tia Babaire ao au titiraki aio e na bon rangi ni kakaongora, e na kautimata nakon te Minitita ao te Tautaeka naba.

Te Tia Babaire, e kona ni kakoaua ao te Tautaeka bwa wenen te kanganga aio inanon tao uoua ke teniua te ririki ngkai, takataka ake a kaonrakei mwaneaba ma taabo nako te Tia Babaire ao e rabwa te Minitita ae boou bwa e bwainaorakia n te tai aei. E kan ota n te titiraki aei te Tia Tei ae karineaki mai Tarawa Teinainano bwa tera bukina ngke e a bon wene nako. Tera te kanganga are e a kawenenakoa

n aki reke mwanen bwaai aikai te Tia Babaire ao e a tibwa reke n te tai aei? E kakoaua ke aongkoa e a reke bwa e nang mwananga te Minitita nako aon abamwakoro ngaia ae a kawaekoa ni karekea imwain mwanangaia bwa anne te rongorongo ae ti kaongoaki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, tao N na kaeka te titiraki are I aki kakoaua ae tao e kaitiakaki te itera aio ibukin mwanangaia are aongkoa are a nang mwananga Minitita nako aon aba te Tia Babaire. I aki kakoaua. Kaekaan te titiraki anne te Tia Babaire. Ao e koaua n aron are te iremwe ke te baenikai i aon te itera aio te Tia Babaire, I a tia n taekinna iterana te Tia Babaire i aon te titiraki are mai imwaina ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: A bon koro mwaitin ara titiraki aika onoua ao e rabwa te *advice*. Ti a nakon te titiraki are imwina ngkanne i aon ara Oota Beebwa, te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Abemama. Te Tia Tei.

KABWAKAKIN BOOIA TAAN KARAI TAKATAKA I AON ABEMAMA

Mr. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao I a butia te Minitita ngkanne kaekan au titiraki ane i aon te Oota Beebwa ane No.28. E kona te Minitita are tabena ni butia te Boboti n Takataka bwa e na kawaekoa ni kabwai booia taan karai takataka i aon Abemama? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora iroun te Tautaeaka, te Ministry of Commerce, Industry and Cooperatives.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, e rabwa te titiraki ao I kukurei n taekinna bwa e a tia ngkai au botaki ni kaibuke ni moana aia anai takataka tiaki ti mai Abemama ma bon i aon naba abamwakoron Kiribati te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Abemama.

Mr. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tia Babaire, ma I taku bwa e kaeka au titiraki ane No.30 te Minitita. E kanga, N na anganna bwa e na kaeka ke N na manga buoka te titiraki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: N na angan riki te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, kaekan te titiraki 28, ngaia I karautaeaka bwa ngaia I kaeka are 30 te Tia Babaire. Te Tia Babaire, e rabwa bwa e a tia te Boboti n Takataka ni kanakoa ke ni kabwakai booia taan mwakuria te ben ake a kaman tinetine n te bong naba ae 31 n Okitoba 2006 te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Willie Tokataake: I karabwa te Minitita te Tia Babaire ao I kan butia te Minitita bwa e na oki rikaki raoi ni bon kakaea koauan ana rongorongo bwa I mena i Abemama ao e bon tuai ni bwaka naba booia koraki aikai. N nang tibwa roko mai Abemama n 5 Nobemba ao e tuai mani bwaka booia te koraki aikai. I kona ni butia te Minitita bwa e na keiaki riki ni kakaea

raoi etin boon au titiraki? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, n aron ae I anganaki ao e kanakoaki te mwaiti ae \$3,827.20 nakon Abemama n te teremo nambwa ae 617652 n nambwan te PV ae 677. E kanakoaki naba te Tia Babaire te *cash flow* nako Abemama n te mwaiti ae \$1,000 n nambwan te teremo ae 518816 n nambwan naba te PV ae 625 te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Willie Tokataake: I karabwa te Minitita te Tia Babaire n ana kabwarabwara ma e aoria ana PV ma are a tuai ni bwaka booia aomata te Tia Babaire. Au titiraki ikai bwa e aera ngkai e aikoa bwaka booia te koraki aikai ao are ngaia are a tia n nako n roko i Abemama. Tera bukina ngkai a aikoa kakabwakaki booia te koraki aika a kainnano aikai? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Kanga e na manga kamanga te Tia Babaire ngkana arona bwa e a tia n roko te mwane ibukin booia taan mena ao e na aki bwaka te Tia Babaire. Au kantaninga bwa e na riai n tia ni bwaka. Ma ngkana arona bwa te koaua ae tuai ni bwaka te Tia Babaire ao e koaua tao ti a nora anne tao ni bon te tai ae aki maan te Tia Babaire ma n au koaua ao e na riai n tia ni bwaka te mwaiti anne te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Abemama.

Mr. Willie Tokataake: I karabwa te Minitita te Tia Babaire ngkana arona bwa e kona ni ibuobuoki n anne. Te Tia Babaire ao N na butia te Minitita. Aio ngkanne a ikotaki ma booia naake tao ai uoua aia ririki n tuai mani bwaka booia, e ikotaki naba ngkai inanon te mwane ane e taekinna te Minitita ae karineaki ke te mwane ra aio bwa iai ae ai uoua tabun aia ririki ao e tuai mani bwaka booia te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua e a kanganga atakin ae uoua tabun te ririki te Tia Babaire irou ma n au koaua, mwaane ni kabane ake te naan tinetine te Tia Babaire, e a tia ni bane ni kaitiakia te rabwata aio te Tia Babaire ao kaekana I taku bwa eng ma ngkana iai ao ti a manga tauraoi naba ni kabwaka n te tai naba ae waekoa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Willie Tokataake: I a karabwa te Minitita te Tia Babaire ao e aoria ti a katuka anne bwa e a noraki n taina ma N na bubutia te Minitita bwa tera ngke e boni kona riki ni bubutia ana koraki akana a irekereke ma aio bwa a na keiaki riki ni kakaonimaki ni kabwakai booia aomata aika a kawa aika a rangi ni maan n tiku n akea booia aia koraki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: I taku bwa ti aki birinako ma anne te Tia Babaire. Ti na keiaki n reitaki ma ara taan mwakuri

ao e boni koaua ao tao ti na bon reitaki naba ma tao ara Taan Tei naba ni kaumaka aio, ao ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Tinian Reiher: Te Tia Babaire buokan te titiraki ae tabekia te Tia Tei ae karineaki temanna mai Abemama. Ao ti karabwa te Minitita ae e a tia ni kaeka te Tia Babaire ma te titiraki nakoina, n ana kaeka e kangai bwa aio ae I anganaki irouia au taan mwakuri. E a tia n nako te teremo n te PV nambwa ae aekakina aio. Man ana katauraoi imwain ae e kaeka te titiraki n te tai aio te Tia Babaire, e bon karekea te reitaki ma Abemama bwa e a bon tia n reke te teremo anne bwa ti kakoaua n tabetai, a taekinna aongkoa e a tia n nako te teremo ao e aki reke inanon baiia ara koraki i buki. N te tai aio, e bon kakoaua bwa e reitaki ma Abemama bwa e roko te teremo anne?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, tiaki ngai ae I reitaki ma Abemama bwa au taan mwakuri ake a mena n te rabwata aio, ngaia ake a taku bwa a reitaki ma Abemama ao aio mwin aia ware te Tia Babaire.

Tibiika: I a anganiko te kanimaua n titiraki nakoim te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Tinian Reiher: Te Tia Babaire, ma ngaia anne ae ti bubuti iai nakon te Minitita, e kona n ae e bon *make sure* bwa aio ae tuangaki irouia taan mwakuri ae ti aki toki n tuangaki ni kaekaan taian titiraki. Ti tuangaki mairouia taan mwakuri ma ngaia e a

bon tia ni karekea raoi te koaua bwa ngaia ae na kaekaira ikai te Tia Babaire. E reitaki ma Abemama ni kona ni kakoaua bwa e a tia n reke te teremo?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, I a tia ni kaeka n aron ae I taekinna I aki reitaki ma aio ae e anganai ao e koaua, tao ti na keiaki ni manga karaoa anne nakon ae na roko. Tao ti na manga bon nako Abemama ke tao ti na taetae ke ti na aera ni kakoaua te aekaki anne te Tia Babaire ao ko rabwa.

Tibiika: Te kabanea n titiraki I a anganiko te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa ngkai ko norai. Te Tia Babaire, I kan reita naba te titiraki ae rangi n tikiraoui aei ibukia ara koraki i buki ao te Minitita aei e na bon butimwaia bwa are e bon boou ngkai ao tao iai bwaai ake ti a kaman reitaki ma te Minitita are mai imwaina ao e na butimwaia bwa otou iroun te Minitita are mai imwaine e taku bwa e kabwaka ngkai iteran mwaane. N te tai aei ngkai, a kabwakaki iteraia ke a bon kabwakaki raoi ni kabane n akea manga kabwakaan iterana ma e a tabwanin ae e a kabwakaki ngkai? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, ti taetae i aon ana mwane ni mwakuri te KCCS. Eng, n te tai aio ao ti kabwakai ni katiaki ni kabane te Tia Babaire.

Tibiika: A boni koro mwaitin ara titiraki i aon te titiraki aio ao ngaia are ti a manga nako n te titiraki are imwina i aon ara Oota Beebwa. Otau ngkanne te titiraki ae mena i matara anne te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Abemama temanna. Te Tia Tei mai Abemama temanna.

Mr. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tia Babaire. I a taku ngai bwa ko nangangan te Tia Tei mai Onotoa. Ko rabwa.

Te Tia Babaire ao aio au titiraki. I a butia te Tautaeka bwa e na kaeka. E kona te Tautaeka ni waekoa n anai takataka mai Abemama ngkai a onrake umwantakataka ma mwaneaba? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Tautaeka. Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire ao are I a tia ni kaeka mai mwaina ma e aoria, N na manga kaokia riki te Tia Babaire. Te Tia Babaire, e rabwa te titiraki ao I kukurei n taekinna bwa a tia ngkai botaki ni kaibuke ni moana aia anai takataka tiaki ti mai Abemama bwa bon aban Kiribati nako te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Willie Tokataake: I karabwa te Minitita ae karineaki te Tia Babaire ao I a kan butia te Minitita, nanona e nang tibwa moana ana anai takataka ngkai ti tabeki ara titiraki ke tera bukina ngkai e nang tibwa moanaki n te tai aio? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire e a bon kaman ananaki takataka ma e koaua tao e karako ke tao tera i aan te naan katikitiki tabeua te Tia Babaire ma I kukurei n taekinna n te tai aio imwin ara reitaki ma te botaki ni kaibuke ao anne ngkanne te boraraoi ke te waaki are ngaia aongkoa ti a waaki i nanona ngkai are ti a uaia ni karekabai ni ibuobuoki i aon te itera aio te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Willie Tokataake: E rabwa naba te Minitita te Tia Babaire ao I a kan butia ngkanne bwa bon tera bukina ngkai e aki ananaki takatakan Abemama ao a katukaki n aekakin aio ao ane a moanna ni mka. Kanga bon iai bukina ke tera bukina, e kona n ae bon katereterea raoi te Minitita ae karineaki nakon te Auti aio bwa bon tera raoi bukina ngkai a aki ananaki te naan takataka mai Abemama? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, e koaua tao ti a reitia naba tao tiaki ti Abemama tao ni bon aron ae bon ataki ae tabangaki kanga bon angiin aban Kiribati e reke naba irouia te kanganga tao te itera aio te Tia Babaire ao n aron au atatai tao bon iai te kaitikitiki i marenan te rabwata aio ma te botaki ni kaibuke ni irekereke ma tao te naan tarau ake a kaman tia ni wene man nikawai ao manga ngkai ao kakaetana ao anne ngkanne are kanga e boo iai te ikatikitiki n taai aika nako. I uringnga naba n taai aika nako ao tarakin te rabwata ae te KCCS te Tia Babaire e koaua bon iai mamarana te Tia Babaire n taai aika

nako ao ti kukurei n taekinna bwa i aan te buoka ngkanne are e a tia ni manga reke iroun te rabwata aio ao ai anne ngkanne are iai te marurung are e a manga reke iai te Tia Babaire. Ko bati na rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Abemama.

Mr. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tia Babaire. Are nanona kanga tera ana babaire te Tautaeka? E bon tangiria bwa a na tiku ni mka te naan takataka aikai i aon Abemama ao e a tibwa karekea te boraraoi ae tamaroa ke tera? Bwa ae a mka te naan takataka te Tia Babaire? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, akea te kantaninga iroun te Tautaeka aio bwa tao e na katikui te naan takataka bwa a na kamkaaki. E koaua te iango n tainako e na waekoa ni karokoaki i Tarawa tao ibukin manga kanakoaki ao kamantana ao iranakina riki te Tia Babaire. Ao e koaua tao I kan ti taekinna naba ikai bwa te aoraki aio tiaki ti n te Tautaeka te Tia Babaire. Eng, bon mangkoa naba, a kaman tia n ririki bwaai aikai te Tia Babaire ma ti na bubuti ikai bwa ti na keiaki ni buoka te itera aio te Tia Babaire.

Tibiika: Tao I a angan moa te Tia Tei mai Tabiteuea Meang. E a kaman katea baina. Te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

Dr. Tetaua Taitai: E koaua e rangi ni bebete au titiraki bwa are e bon ata naba te kanganga i Tabiteuea Meang te Minitita. I ti kan titiraki ngkanne bwa nningai ngkanne ae a na anaki te

naan takataka ngkanne mai Tabiteuea Meang ngkai e bon noraki naba bwa a bon tiraua naba ao e rawata naba ae a tia ni kamanenaki bwa te naan aia. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Eng te Tia Babaire, kanga e kananokawaki ngkana ti ongo ae te naan aia ma nningai te Tia Babaire ao e koaua n aron ae na ataia te Tia Tei ae karineaki naba mai Tabiteuea Meang ao I taku bwa te kaibuke ngkanne ane e mena ikanne i Tabiteuea Meang. Eng, e a tia naba ni kitanna. E a tibwa tia n ana takatakan Tabiteuea Maiaki, eng iraua tao tebubua tabun te tan ane e anaia man te kawa ae Tewai ao iai naba atimwakoro are e moani ao ngkanne ane e a nako ni kaonna i Tabiteuea Meang te Tia Babaire. Ao i aoni kawaina naba ni bon te wiiki are imwina bwa I a taekinna naba ikai bwa te Euangkerio i aon naba kawaina are kanga okina mai Biti ao e na kaonrakea naba te tabo naba anne. N aron ae kakoauaki, Tabiteuea Meang ngaia ngkai te aba teuana n te tai aio ae moan te mwaiti te takataka i aon te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao I taku bwa Kiribati ae bon tara aron te takataka, e a mka, kanan te beeki, e kabuokaki are ai bon aekan naba te bakatae, anne ae bon taekinaki. Te Tia Babaire au titiraki ngkanne bwa te Minitita aio e taekinna bwa e taku bwa e bon kakaraoaki ae a na anaki te takataka inanon taai aika nako. E kona ni kakoaua ngkanne

bwa e kairua aio bwa ngke e ananaki n taai aika nako ao e na aki mka, e na aki momoka, e na aki kanna te beeki n aron ae kakoauaki ngkai. E kakoaua te Minitita bwa e a tia ngkai ni manga bitanikaia te rongorongong bwa e bon tuai man ananaki takataka aikai? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, e ananaki te takataka n taai aika nako ma tiaki n te mwaiti ae mwaiti. Anne ae I mereia, akea te rongorongong ae I bitia. Kai ti bon ota ma e koaua ma tao ae karako anakina i aan tao tera, tao n tabetai tao n aron ae I taekinna, te kaiangatoa ibukin tao ibukin iremwen te mwane ke tao te itera riki teuana te Tia Babaire. Ma ngai n au koaua ao au atatai, e ananaki n taai aika nako ao tao e koaua tao tiaki n te mwaiti ae bubura te Tia Babaire.

Tibiika: I a anga te kabanea n titiraki nakon te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tibiika ao buokan te titiraki ae I kan kanakoa nakon te Minitita ae karineaki e kangai, E kakoaua te Minitita are e tuai man onrake mwaneaban buuki, mwaneaban te Kauntira, mwaneaban Aaro, e tuai man reke ae aiko aia inaomata abamwakoro tabeua bwa a onrake n te takataka mwaneabaia ni inaomata. E kakoaua are a ioro te moantai ae a mka ao a kabuokaki ao a riki bwa kanaia beeki n taabo aika mwaiti. E kakoauaki aio te kanganga ae reke inanon te Tautaeaka aio ae akea mai imwaina ae akea n arona mai imwaina? Ao ngkanne buokan te titiraki e na kangai ao bwa e aera ngke

e a kawenenakoaki ma ni kawenakoaki n aki bwainnaorakiaki te bwai aio. E aera ngkai e aki bwainnaorakiaki iroun te Minitita are mai imwaina ao e a tibwa bwainnaorakiaki ngkai iroun te Minitita ae boou? Tera ae riki nakon are mai imwaina te Tia Babaire? Ko rabwa.

Tibiika: Ngaia te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, ti na bubuti ikai te titiraki aikai ngkai a manga kuakuaki tabeman iai te Tia Babaire bwa n aron ae I taekinna ao akea rekerekena ma tao te Minitita are mai imwaina te Tia Babaire. Ma e koaua ngkana arona bwa tao e aki koaua te rongorongong are a tuai man ririki aikai tao n Tautaeaka aika nako ao ma ti kakoaua naba n te tai aio bwa are iai korakoran te katine ibukin raoiroin boon te takataka, e koaua tao iai te okoro iai te Tia Babaire. Ao I karautaeaka n anne te Tia Babaire.

Tibiika: I a karautaeaka n te tai aio bwa a bon koro mwaitin ara titiraki i aon aio ao ti a manga nako n te titiraki are imwina i aon ara Oota Beebwa, te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Onotoa.

MWANENAKIN TE KARIKIRAKE I AON TE RAN IBUKIN TE KAWA AE OTOAE

Mrs. Beta Tewareka Tentoa: Ko rabwa te Tia Babaire. Ti kaekaan au titiraki ane No.62 ae kangai taekana, E kona te Minitita are tabena ni kaongoa te Auti aei bwa antai ae mwanena te karikirake i aon te ran ibukin te kawa ae Otoae? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iron te Minitita ibukin Public Works and Utilities. Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Ko rabwa Tibiika. Karaoan te ran n te kawa ae Otoae e kaboaki man ana mwane ni buoka Taiwan ao te Tautaeka ni Kiribati. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mrs. Beta Tewareka Tentoa: I karabwa te Minitita n ana kaeka ae tamaroa ao buokan riki te titiraki. Ao tao iraua ana mwane Taiwan ao iraua ana mwane te Tautaeka ni Kiribati i aon aei?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, ana mwane ni buoka Taiwan \$100,000.00. Ana mwane ni buoka te Tautaeka e boni mena i aan ana Recurrent Budget te Ministry aio ane e ikotaki ma \$100,000.00. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mrs. Beta Tewareka Tentoa: Ao e rabwa te Minitita ao e koaua kanga tao iraua ane kanga e mena n te Recurrent Budget, te Tautaeka ni Kiribati? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, te katautau \$28,000.00 ane e mena n te Recurrent Budget n te Ministry aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mrs. Beta Tewareka Tentoa: Reitan riki te kan ota ao I karautaeka bwa e rangi ni bati te titiraki. Man te kataumwane ae \$128,000.00, I kona ni butia te Minitita bwa e na kabwarabwara bwa iraua te kataumwane ibukin te mwakuri? Iraua ibukin te naan bwai ake a tangiraki ibukin te karikirake ao iraua ibukin te kabomwi? Ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, N na karautaeka nakon te Tia Tei ae karineaki temanna mai Onotoa ma tibwangan Taiwan, e karekei bwaai ake a otanaki mai tinaniku n aron te *solar pumping*, te *poly pipes*, te naan *fittings*. Kiribati n ana Recurrent Budget te Works i aan te *section* aio ngaia are e kaboia ngkanne taan mwakuri. N na angan te Tia Tei ae karineaki, te *breakdown* i aon rongorongon raoi kabanemwane botaki aika uoua aikai. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mrs. Beta Tewareka Tentoa: I a rangi ni kakaitau ngkana arona bwa e kona n reke kabwarabwaran aron tibwatibwakin te kabanemwane i aon aio ao buokan te titiraki bwa e koaua ae iai tangitangia kaain te kawa aio tabeman bwa a manga tuangaki bwa iai bwaai aika a kainnanoaki inanon te karikirake aio bwa a na manga bon kaboi. I kona ni butia te Minitita bwa e na kabwarabwara raoi aron aio bwa e aonga n rau nanoia iai aomata? Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: E na rangi ni bebeta riki ngke te Tia Tei ae karineaki e kakaea rongorongona raoi iroun te Kauntira n Onotoa bwa imwain te karikirake aio bon iai te naan boraraoi ake a karaoaki imwain te karikirake aio. Ao N na karautaeka naba nakoina bon te koaua anne bwa iai mwaitin te naan *taps* inanon te boraraoi te Tia Babaire. Ngke arona bwa te Tia Tei ae karineaki, e iraorao raoi ma te Kauntira ao ni kakai raoi mwin te naan boraraoi aikai bwa akea te mwakuri ae karaoaki i aon aba ae e aki karaoaki te boraraoi n te naan Kauntira, ma i buakon te naan boraraoi, teuana mai buakona akanne. Ngkana aomata bwa a manga tangira riki aia *taps* i tinanikun are e a tia, bon te kantaninga i aan naba te boraraoi a na kabwaka te mwane. A oota kaain Otoae. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mrs. Beta Tewareka Tentoa: I karautaeka ngkana arona bwa a kakaokoro aron otara mai irouia ara botannaomata ma a na bon kukurei naba kaain te kawa ae Otoae ngkai tao e tabekaki tangin nanoia n aron ae a tia ni mwiokoai iai.

Te kauoua, buokan riki te titiraki ao ai au kabanea naba n titiraki. E kakoaua are iai bwain te karikirake aio are tao a aki nakoraoi ao manga tao ngaia aio ao tao ngaia ae e aki rangi n nakoraoi iai te karikirake aio? Ke tao e a bon tia raoi te karikirake aio ao e a waaki, e a ti te ran nakoia kaain te kawa? Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Au kantaninga te Tia Babaire bwa n aia botaki kaain te KPC n te aba ae Onotoa n aia kawa ae Otoae ao I kakoaua raoi bwa tangke ake teniua, a na tia ni uki ngkai. I kakoaua bwa iai bwaai aika a aki mena, bon te kabwaka man au itera te Tia Babaire ao I karautaeka nakon te Tia Tei ae karineaki ao riki nakon naba te aba ae Onotoa moara riki te kawa ae Otoae. Ma au kantaninga bwa n rokon te kaibuke are ana kaibuke te KPC i Onotoa ao akanne a na tia ni bane n roko bwa te tia karaoia ngkanne bon ana aomata te Works are mena i aon Onotoa are e na kabobongai raoi bwaai aikai. N au kantaninga e a tia n ti te ran n te tai aio ma karokoan *taps* a tuai n aron are a tangiria kaain te kawa. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Tao I anga te kabanea n titiraki iroun te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tia Babaire. Kanga ae kakaongora ae iai te karikirake ngkai ae te ran ao ngaia e mwanenaki iroun Taiwan \$100,000 ao te Tautaeka te Recurrent \$28,000 te Tia Babaire. A mwaiti abamwakoro ae a tangira naba aia ran, Nikunau ae taekinaki ao antai ao e kamimi bwa e aki reke anne. Buokan te titiraki te Tia Babaire. Ngkai e taekinna te Minitita bwa e kabongana te Recurrent ke mwanen te Tautaeka ni Kiribati ae \$28,000 ibukin te karikirake anne. E reke maia mwakana anne, e reke maia te kariaia anne bwa e na kabongana mwanen Kiribati ibukin te karikirake anne? E anganna te Auti n Tei te mwane anne ke e bon karioa boni ngaia ma raona ni mwakuri ke te

Minitita ke raona n te Kaebineti te Tia Babaire? E reke maia te kariaia anne? Ti kan ota te Tia Babaire bwa n aron otara bon ti te Auti aei ae anganga mwanen te Tautaeaka ni Kiribati ke mwanen Kiribati nakon karikirake. E kona ni ibuobuoki n anne te Minitita te Tia Babaire?

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, aio te waaki imwain karaoan te karikirake aei imwain rokou ma N na rangi ni kukurei n rinanon aio ao N na manga kaongoa te Tia Tei ae karineaki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: A boni koro mwaitin ara titiraki i aon te titiraki aio aika onoua. I a manga nakon riki te titiraki are imwina i aon ara Oota Beebwa te titiraki riki mai iroun te Tia Tei mai Onotoa. Te Tia Tei.

**TE AKI RAU N NANO IROUN ANA
AOMATA TE TAUTAEGA ARE E
ROKO IBUKIN KARAOAKIN TE
KARAATI I OTONOA**

Mrs. Beta Tewareka Tentoa: E rabwa te Tia Babaire ao I a bubuti kaekan au titiraki are mena n te Ota Beebwa nambwana 65. E kangai taekana, iai te aki rau n nano irouia Kauntira ao irouia naba taan mwakuri iroun ana aomata te Tautaeaka are e roko ni kaira karaoan te karaati ibukin te Kauntira n Onotoa. I kona ni butia te Minitita are tabena bwa e kanga aron te rinerine nakon te mwakuri aio, aron teuare e kanakoaki nako Onotoa ibukin te karikirake aei? Ko bati n rabwa.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Tautaeaka, te Minitita for Public Works and Utilities.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, bon akea atakin te kanganga are e mwaneweaki iroun raou n Tia Tei mai Onotoa ibukin ara tia mwakuri are e kaira te mwakuri i aon karaoan ana karaati te Kauntira i Onotoa. Rinean te kaira te tia kaira te mwakuri e karaoaki i aon aia konabwaia ma buburan te mwakuri are a na kairia ao te kantaninga bwa e riai ni katia te mwakuri n aron are e kantaningaki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mrs. Beta Tewareka Tentoa: Buokan riki te titiraki. E koaua ae a bon tabeka kanga aia tabeaianga Kauntira i aon noran te tia mwakuri are e roko, I bon karautaeaka nakon te tia mwakuri aei bwa aio bon aia koaua Kauntira are a tabekia bwa a taku bwa iai koaua bwa te aomata aio, iai ana beebwa ni *plumber* ma akea ana beebwa ni kabenta. Ao ibukin aio ao imwina ngke e a tia ni karaoaki te karikirake aio ao kanga bon e kakoaua te Minitita ae iai aki nakoraoin te auti are e karaoaki. Ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, I a bon tibwa oki naba mai Onotoa n te Tabati are nako ao e koaua are I nora naba te auti anne, iai bwaai tabeua aika a tuai n tia iai. Ao akea naba otou n te bwai ae riki iroun ara tia mwakuri are e mwakuri n te aba ae Onotoa. I bon i rarikin naba te boraraoi ao ngkana iai te kakanga iroun ara tia mwakuri inanon ara boraraoi naba ao e mwiokoaki naba te Kauntira bwa e na waekoa n reitaki ma te botaki ni mwakuri. Mai ikanne

e na waekoa naba ni karaoaki ao e na aki reke n ai aron aei. Ti karautaeka nakoia kaain Onotoa ma I kakoaua te auti ane e taekinaki, te karaati bwa iai bwaai tabeua aika a tuai n tia ao n aron au kaeka ibukin karaoan te mwakuri iroun ara tia mwakuri, anne ae I tuangaki bwa bon te tia mwakuri ae e onimakinaki ma aron buburan te mwakuri are e na nako ni karaoia. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mrs. Beta Tewareka Tentoa: Bon au kabanea ni buokan te titiraki aio bwa e koaua ae tao aio tiaki te moantai ae I tabekia ibukin kanga te kangnga i aon te tia mwakuri are e roko ni kaira karaoan karikirake i aon ara abamwakoro ae Onotoa ao I a tia naba n tabekia are e aki nakoraoi aron karaoan te umwanreirei iroun naba te tia mwakuri are e roko mai aon Tarawa. Ao aio e kona ni kakoaua te Tautaeka are aio teuana te aekaki ni waaki are e kona ni katamaroaki bwa a na anaki aomata i aon te abamwakoro ibukin mwakuri aika a bon kona ni karaoaki i aon te abamwakoro ao aio are e kona ni kakoaua iai te Tautaeka ke te Minitita bwa kanga a mimi iai Kauntira ao e tang nanoia bwa ngke e mena ao e bon aki rangi ni bane te kabanemwane ibukin te aomata are I taku bwa e bon kona ni karekeaki te aomata mai aon Onotoa ae kona ni karaoa te mwakuri ae aekakin buburana aio. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natanaera Kirata: Te Tia Babaire, ti butimwaea te iango ni ibuobuoki i aon karaoan taian

karikirake i aon aba ao akanne a na taraki nakon karikirake aika imwin taian karikirake n te tai aei ma ti karautaeka nakon te bwai ae e a tia n riki nakon tao te mwakuri ao bon ara kantaninga naba bwa te Tia Tei ae karineaki, ana Kauntira naba e na rangi ni ibuobuoki n aki taninga ae aron aio bwa e na waekoa riki naba n tuanga te botaki ni mwakuri ai moara riki te tabo are e mwemwe te titiraki aio nakoina ao e na karaoaki naba n te tai ae waekoa. Ara karautaeka nakon te Tia Tei ae rine ma kaain abana ae a kabutia ngkai.

Tibiika: Ngkana arona bwa akea riki ae e kan titiraki i aon aio ngkanne ao I taku bwa n te tai aio ngkanne ao e e a bon bane kanoan ara Oota Beebwa n te ngaina aio. Te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Tinian Reiher: Te Tia Babaire, ko rabwa ao I ti kan *point of order* ni kaineti ma aron am *ruling* i aon te *topic* n te tai ae nako te Tia Babaire. I ti kan kaira am taratara nakon *section 43* n ara *Rules of Procedures* te Tia Babaire. I taku bwa e rangi n teretere ikanne bwa te *topic*, a uki naba Taan Tei, taan marooro i aon te *topic* ma ti ti kan karekea raoi am *ruling* bwa e rawa n ae ti a tiku n te kantaninga are te *topic* e ti tabekaki ao e kaeka te Tautaeka ao e a tia naba ikanne te Tia Babaire ma I ti kan bubuti anne.

Tibiika: Ko rabwa n anne, I a tia n *advised*-naki ma I taku bwa e bon mena aei ma n te tai moa aio ao I a uringnga nakon boong aika na roko i aon am *point* anne. Iai riki ae kan marooro i aon aio i mwain ae I anga te

Minitita ibukin te Social Affairs. Te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao ti karabwa te Tia Tei mai Butaritari bwa I taku bwa kanga ti bon tounako ao ko rabwa ngkai nakon te tai ae na roko ngkanne ao ko na buokira riki bwa ti kan maroro naba i aon taian *topic*. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia ao e rabwa anne ngkanne ao ngkana akea ae kan maroro riki iai, e abwabwaki ara tai ma n te tai aio ngkanne, N nang anga ngkana akea ae kan maroro riki, I a angan te Minitita for Social Affairs.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, ko rabwa ao i aan katabeau n te bong aei i aan moa kabwakan moa te Auti ao bon au bubuti bwa te Auti aio e na motirawa moa.

Tibiika: Ngkai a bon tia ni bane kanoan ara Auti n te bong aio ao e a tia n tabekaki te kaoti ibukin te bwaranako bwa te Auti aei e na motirawa moa ngkai. N na kanakoa te kaotinano i aona bwa ake a nako iai ke a kangai, eng, ake a aki ke a kangai tiaki. Ake a nano iai, ake a aki. E butimwaeaki te kaoti ma ngaia are N na kamotirawa moa te Auti aio ngkanne ni karokoa te aoa 10.00am n te moan ingabong. E motirawa moa te Auti.